

ZRÍNYI MIKLÓS
NEMZETVÉDELMI EGYETEM

AZ IDEGEN NYELVI KÉPZÉS ÉS KOMMUNIKÁCIÓ
HELYZETE A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN
1868³/₄1914

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

Sárkányné Szabó Olga

Dr. Szabó József alezredes
egyetemi docens

BUDAPEST

2004

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ

A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA, AKTUALITÁSA	5
KUTATÁSI CÉLKITŰZÉSEK.....	6
A TÉMA A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI SZAKIRODALOMBAN.....	6
A KUTATÁSI MÓDSZEREK.....	9

1. A DUALISTA ÁLLAM 10

1. 1. AZ ÁLLAM ÉS A KÖZIGAZGATÁS NYELVI KERETEI.....	14
1. 2. A GAZDASÁGI, TÁRSADALMI FEJLŐDÉS HATÁSA A FEGYVERES ERŐKRE.....	17
1. 3. A VÉDERŐTÖRVÉNYEK.....	19
1. 4. A KÖZÖS HADSEREG ÉS HADITENGERÉSZET FŐBB JELLEMZŐI.....	22
1. 5. A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG.....	24
1. 6. A MAGYAR NEMZETISÉGŰ TISZTEK ARÁNYA.....	25
1. 7. A VÉDERŐVITÁK NYELVI VONATKOZÁSAL.....	27

2. AZ IDEGENNYELV-OKTATÁS SZÍNTEREI A POLGÁRI ISKOLÁKBAN ÉS A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN 32

2. 1. A POLGÁRI ISKOLÁK RENDSZERE.....	32
2. 2. A HIVATÁSOS TISZTKÉPZÉS RENDSZERE	42
2. 3. A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG NEVELŐ- ÉS KÉPZŐINTÉZETEI.....	46
2. 4. IDEGEN NYELVI KÉPZÉS A KATONAI TANINTÉZETEKBEN.....	51

3. A KATONAI SZAKNYELV OKTATÁS TÁRGYI ÉS SZEMÉLYI FELTÉTELEI 60

3. 1. A KATONAI SZAKNYELV ÉS A NYELVOKTATÁS.....	60
3. 2. A NYELVOKTATÁS MÓDSZEREI.....	71
3. 3. SEGÉDESZKÖZÖK A NYELVOKTATÁSBAN.....	74
3. 4. A TANÁRI KAR ÖSSZETÉTELE ÉS FELKÉSZÜLTSGE.....	89

4. NYELVI NEHÉZSÉGEK A CSAPATOK KIKÉPZÉSÉBEN 97

4. 1. A LEGÉNYSÉG OKTATÁSÁNAK NYELVI NEHÉZSÉGEI.....	100
4. 2. A TARTALÉKOS TISZTEK IDEGEN NYELVI FELKÉSZÜLTSGE	102
4. 3. A PARANCSKIDÁS MÓDJAI ÉS AZ „ARMEE-SLAWISCH”, ILLETVE A „ARMEE-DEUTSCH”	103

5. AZ IDEGEN NYELVI ÉS ANYANYELVI KOMMUNIKÁCIÓ FEJLESZTÉSÉNEK SZÍNTEREI A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN 107

5. 1. A TISZTI KASZINÓ.....	107
5. 2. A KÖNYVTÁRAK.....	110
5. 3. KATONAI FOLYÓIRATOK	113
5. 4. TANULMÁNYUTAK.....	116

KÖVETKEZTETÉSEK	124
ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	128
TOVÁBBI LEHETSÉGES KUTATÁSI IRÁNYOK	129
FELHASZNÁLT IRODALOM	130
ÚJSÁGOK, FOLYÓIRATOK	136
MELLÉKLETEK	137

„Főleg a demokráciában van nagy szükség a hagyományra. Ugyanis aki nem ismeri a múltat, nem ítélni meg a jövőt. A múlt az a talaj, amelyen állunk. Tanítómesterünk, megmutatja, hogy milyen hibákat nem szabad újra elkövetni és mit kell tenni. ...

Eljött tehát az idő, hogy foglalkozzunk az igazi magyar tradícióval, lássuk, mint csináltak elődeink, és tanuljuk meg belőle azt, hogy mit tehetünk mi a mai helyzetben.”

Habsburg Ottó¹

BEVEZETŐ

Az egyesülő Európa biztonsága közös ügy és a kontinens biztonságának egyik garanciája a közös hadsereg. A különböző nemzetek alakulataiból álló haderő nemzetek felettivé nyilvánítása csak egy egyszerű jogi aktus. A jól működő haderővé válás hosszú és bonyolult folyamat. Az egységessé válás egyik feltétele az azonos tartalmú kommunikáció. Nap mint nap tapasztaljuk, hogy a nem azonos „kódolású” verbális kommunikáció milyen komoly akadályokat jelent abban, hogy pontosan megértsük egymást.

Az Osztrák-Magyar Monarchia olyan korban létezett, ami a nemzetállamok kialakulásának kora volt. A soknemzetiségű birodalmak szerepe ezért háttérbe szorult. A Monarchia nem azért hullott szét, mert működésképtelen volt, hanem azért, mert a birodalmon belül élő nemzetiségek önálló ország létrehozásának koncepciójával léptek fel, ez minden politikai és gazdasági megfontolást háttérbe szorított. A haderő, amely a birodalom egyik összetartó ereje volt, magán hordozta a birodalom minden előnyét és hátrányát. Megállta a helyét mindaddig, amíg a Monarchia létezett, és vele együtt hullott alkotó elemeire, ránk hagyva azt a sok hasznosítható tapasztalatot, amire ma oly nagy szükségünk van.

Dolgozatomban arra keresek választ, hogy a történelmünk során már egyszer létezett soknemzetiségű hadsereg hogyan oldotta meg a nyelvi különbözőségekből adódó nehézségeket. Az Osztrák-Magyar Monarchia — minden gyengesége és fogyatékosága ellenére— máig is egyetlen komolyan vehető mintaképe maradt az egyesülő Európának.

A Monarchia hadseregében szolgálatot teljesíteni nem volt nemzetietlen, ez fölötté állt az esetleges nemzetiségi súrlódásoknak. Csak egy példa erre: „...az önkéntes vagy

¹ REDEN Alexander Sixtus von: Az Osztrák-Magyar Monarchia Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig. Budapest/Salzburg : Széchenyi kiadó/ Druckhaus Nonntal Bücherdienst, 1989. p. 13. (a továbbiakban: REDEN)

hivatásos szolgálat a német vagy orosz hadseregben gyalázatos dolog volt egy igaz lengyel hazafi számára. Az ilyen ember kiközösítette magát a társadalomból. Ezzel szemben sok honfitársam a legcsekélyebb fenntartás nélkül lépett be az osztrák hadseregbe. Az osztrák ulánustiszti egyenruha viselőjének becsületére vált, családomban is sokan magukra öltötték ezt az uniformist.”²

A témaválasztás indoklása, aktualitása

Az 1989-ban megkezdődött Európa felé nyitásunknak köszönhetően, valamint a nyugat-európai szervezetekhez való csatlakozás reményében szinte az egész ország — beleértve a honvédséget is — nyelvet, nyelveket tanul.

Az érdeklődés főleg a nyugati nyelvek iránt nőtt meg, de egyre nagyobb számban vannak azok, akik a szomszédos országokban, illetve a tőlünk keletre használt nyelveket tanulják.

A nyelvtanulás iránti igény a nyelvtanárok körében felvetette azt a gondolatot, hogy a magyar történelemben korábban is voltak ilyen időszakok, tehát érdemes kutatni, akkor hogy valósították meg a nyelvtanulással kapcsolatos problémákat. Más szóval, célszerű megvizsgálni, hogy a Magyar királyi honvédség tanintézményeiben folyó oktatás — még szűkebben véve — a nyelvoktatás, illetve a több nemzetiségű tisztikaron belül a kommunikáció hogyan valósult meg és milyen változásokon ment keresztül a „rendszerátalakítások” hatására.

Az idegen nyelvek iránt jelentős érdeklődés figyelhető meg a kiegyezés és az I. világháború közötti időszakban is. Az Osztrák-Magyar Monarchia hivatalos nyelveinek — a magyarnak és németnek —, illetve a nemzetiségek saját nyelveinek használata párhuzamosan volt jelen a Magyar királyi honvédségen belül.

A nyugat-európai szervezetekhez történő csatlakozás — különös tekintettel NATO tagságunkra — a Magyar Honvédségben hasonló jelenségeket válthat ki a nyelvismeret (nyelvképzés) területén, mint amilyenek felvetődtek a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchiában, ahol a vezényleti nyelv, a szolgálati nyelv és a katonák egymás közötti kommunikációjának a nyelve más és más volt.

A NATO csapatok alkalmazásának mai gyakorlata is azt bizonyítja, hogy egyes feladatok végrehajtásában több nemzet katonái vesznek részt. Az együttműködés közös nyelve az angol, mint ahogy a Monarchiában a német volt. De ez nem zárja ki a nemzeti nyelvek jelenlétét és használatát az általában több nemzetiségű kontingensek belső

² KUSNIEWICZ Andrzej: Vallomás az Osztrák-Magyar Monarchiáról. : Előadás a Trieszt melletti Duino-kastélyban rendezett 1983. évi Közép-Európa szimpóziumon : kézirat

életében, mint ahogyan a német sem pótolta a nemzeti nyelveket. Ennek a kettősségnek az okait és következményeit vizsgáltam kutatómunkám során és az elért eredményeket adom közre dolgozatomban.

Kutatási célkitűzések

Dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy a történelmünk során már egyszer létezett soknemzetiségű hadsereg hogyan oldotta meg a nyelvi különbözőségekből adódó nehézségeket.

A kutatás során vizsgáltam a Monarchia államszerkezetét, különös tekintettel a hadsereg szervezetére, azon belül a tisztképzés rendszerére. Vizsgáltam a különböző szintű katonai oktatási intézményekben folyó nyelvoktatási rendszert, annak nehézségeit és eredményeit. A milliós tömeghadseregek korában fontos szerepet játszott a tartalékos állomány, így vizsgálódásomban kitértem a polgári alap- és középfokú oktatás nyelvképzési helyzetére, amely alapul szolgált a hadseregen belüli idegen nyelvi képzéshez és kommunikációhoz.

Külön figyelmet fordítottam a hadseregben alkalmazott vezényleti, szolgálati és ezrednyelvek változásaira, annak jogi szabályozására és a valóságban kialakult használati szokásokra. Részletesen vizsgáltam a folyamatban részt vett tanári karok összetételét, felkészültségét, az idegen nyelvi képzés során alkalmazott módszereket, segédanyagokat. Ezeket összehasonlítottam a polgári oktatási intézményekben hasonló anyagaival. Az objektivitás biztosítása érdekében bemutattam azokat a hiányosságokat és nehézségeket, amelyek negatívan befolyásolták az idegen nyelvi képzés színvonalát a hadseregen belül. Külön vizsgáltam a már megszerzett nyelvtudás továbbfejlesztésének lehetőségeit és színtereit.

A téma a hazai és külföldi szakirodalomban

Az Osztrák-Magyar Monarchia és kora a történészek és hadtörténészek részéről igazán jól feldolgozott időszak. A Monarchia hadseregéről, annak belső életéről és az első világháborúban vívott harcairól is meglehetősen széles körű irodalom áll rendelkezésre. Ha valaki ezt az időszakot kutatja, és nem beszél a német nyelvet, nem jelent igazán hátrányt, mert azokat az összefoglaló német nyelvű nagy monográfiákat, amelyek részletesen tárgyalják a Monarchia haderejének történetét, lefordították magyar nyelvre is. A két legfontosabb közülük: *Alexander Sixtus von Reden: Az Osztrák-Magyar*

*Monarchia Történelmi dokumentumokban a századfordulótól 1914-ig*³ illetve, Johann Christoph Allmayer-Beck: *A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchiában*⁴ című munkái.

Az osztrák szakirodalomhoz hasonlóan nagyon jó összefoglalását adják a témának a magyar hadtörténészek által írt és szerkesztett *Magyarország hadtörténete I. kötet*⁵. A tisztikarra vonatkozó, a közelmúltban keletkezett feldolgozások is szép számmal tanulmányozhatók. A teljesség igénye nélkül csak néhányat megemlítve, jól használható *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar*⁷, *Hajdu Tibor: A magyar katonatiszt (1848-1945)*⁸ című monográfiáik, vagy *Szabó József: Magyar tisztek a Monarchiában a századforduló idején*¹⁰ című, a magyar katonai gondolkodás fejlődését bemutató dolgozata.

Ezek a feldolgozások nem tértek ki a nyelvképzésre, a hadsereg verbális kommunikációjának részleteire, ezért elkerülhetetlen volt a kor szakirodalmának tanulmányozása. Ennek során különösen nagy hasznát vettem a századfordulót követő évtizedben készült összefoglalóknak, így a Berkó István által szerkesztett: *A Magyar királyi honvédség története 1868-1918*¹¹ Móricz Pál: *A magyar királyi honvéd*¹², illetve Stromfeld Aurél: *Hadseregszervezés*¹³ című munkáknak.

A lakosság és a hadsereg nemzetiségi összetételére vonatkozóan a korabeli statisztikák közül *A magyar korona országaiiban az 1870. év elején végrehajtott*

³ REDEN

⁴ ALLMAYER-BECK Johann Christoph: *A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchiában*. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1988. március 17-én elhangzott előadása : kézirat

⁵ MAGYARORSZÁG hadtörténete. II. kötet. Szerkesztette: Tóth Sándor Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1985. 657 p.

⁷ DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar*. Budapest : Gondolat, 1993. 333 p.

⁸ HAJDU Tibor: *Tisztikar és középosztály 1850-1914*. Budapest : Historia MTA Történettudományi Intézete, 1999. 342 p.

¹⁰ SZABÓ József: *Magyar tisztek a Monarchiában a századforduló idején*. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 1994. 54 p.

¹¹ *A MAGYAR királyi honvédség története 1868—1918*. Szerkesztette: Berkó István-Suhai Imre Budapest : M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1928. 601 p. (a továbbiakban: Berkó-Suhai)

¹² MÓRICZ Pál: *A magyar királyi honvéd*. Budapest : Atheneum, 1928. 211 p.

¹³ STROMFELD Aurél: *Hadseregszervezés*. Budapest : Magyar Katonai Közlöny kiadása, 1911. 275 p.

népszámlálás eredményei,¹⁴ a fejlődés kimutatására pedig *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*¹⁵ című statisztikákat használtam.

A hivatásos- és tartalékos tisztakar idegen nyelvi képzésének tanulmányozásához a közelmúltban íródott és korabeli iskolatörténetek adnak eligazodást. Ezek nagyobbik része nem jelent meg nyomtatásban, így a Hadtörténeti Levéltár tanulmánygyűjteményében tanulmányozhatók. Közöttük nem lehet fontossági sorrendet felállítani, mégis néhányat megemlítek, mint például *A soproni m. kir. „Zrínyi Ilona” honvédtiszti leánynevelő intézet története 1850—1936*,¹⁶ Ráskay Pál—Szabó Zoltán: *A kőszegi „Hunyadi Mátyás” katonaiskola története 1856—1918—1945*,¹⁷ *Magyar nyelvoktatás Jutason*,¹⁸ vagy *Adalékok a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia történetéhez*, amit Vághó Ignác m. kir. honvédszázados állított össze.¹⁹

Az idegen nyelvi képzés története a haderőben ma még feldolgozatlan, ezért minden olyan könyv, tanulmány fontos lehet, ami ezzel a témával, akár érintőlegesen is foglalkozik. A nyelvtanítás módszerének rekonstrukciója különösen időigényesnek ígérkezett, mert meglehetősen sokszínű és sokrétű az a könyvészeti anyagmennyiség, amit fel kellett dolgoznom. Néhány nevet feltétlenül meg kell említenem, akiknek munkássága jelentősen hozzájárult a monarchia korabeli idegen nyelv-oktatás színvonalához. Mága József a román, Demek Győző a német, Horn Ödön az orosz, Zdeller Antal a horvát, Szirbik Ferenc az angol, Mendlik Alajos a francia nyelvoktatás színvonalának emelése, gyakorlatiassá tétele érdekében fejtettek ki említésre méltó munkásságot a honvéd képző- és nevelő intézetekben. A tisztiiskolák tanárai a magyar nyelv oktatására, a szép magyar beszéd megőrzésére is gondot fordítottak. Itt Sármai József, Ligárt János és Radnai Rezső munkáit tartom fontosnak megemlíteni.

A tisztképzés mellett a sorállomány nyelvi nehézségeinek megoldására is több kiadványt írtak, vagy szerkesztettek. *Vezényszavak és az új kiképzési utasítás rövid*

¹⁴ A MAGYAR korona országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal Pest : Nyomatott az Athenaum Nyomdájában, 1871. 595 p.

¹⁵ A MAGYAR szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Szerkesztette és kiadja a magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal Budapest : Athenaum irodalmi és nyomdai Társulat, 1912. 880 p.

¹⁶ GÁNGEL Erzsébet: *A soproni m. kir. „Zrínyi Ilona” honvédtiszti leánynevelő intézet története 1850—1936*. Budapest : Szénásy Béla, 1937. 72 p.

¹⁷ RÁSKAY Pál—SZABÓ Zoltán: *A kőszegi „Hunyadi Mátyás” katonaiskola története 1856-1918 -1945*. Budapest : HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 1995. 341 p.

¹⁸ SZATLMA YER János: *Magyar nyelvoktatás Jutason*. Veszprém : Egyházmegyei könyvnyomda, 1944. 53 p.

¹⁹ VÁGHÓ Ignác: *Adalékok a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia történetéhez*. Budapest : Pesti Könyvnyomda – Részvénytársaság, 1899. 213 p.

*katonai kivonata*²⁰ címmel, a századfordulón megjelent munka arra tesz kísérletet, hogy az egyre bonyolultabbá váló szaknyelvet úgy integrálják a vezényszavak közé, hogy azt minden katona megértse, bármilyen nyelven beszéljen is. Ez a problémakör a korabeli tisztikart igen mélyen érintette, s ezt az akkori sajtóban megjelent publikációk nagy száma is jelzi. A szerzők sorából kiemelkedik Kertész Manó, Márki Sándor és Vághó Ignác.

Az Osztrák-Magyar Monarchia magyar nyelven publikáló tisztjei vagy polgári tanárai számára meglehetősen sok folyóirat állt rendelkezésre, hogy véleményét, nézeteit kifejtse, tapasztalatait közreadja, többek között az idegen nyelvi képzés területéről is. Érdemes felsorolni őket, mert sokat tettek mind az idegennyelv-oktatás színvonalának emeléséért, mind a magyar nyelv megőrzéséért. Így a Pedagógiai Szemle (1985-től Új Pedagógiai Szemle, 1990-től Modern nyelvoktatás), Hadtörténelmi Közlemények, Educatio, Magyar Katonai Közlöny, Magyar Nyelvőr, Magyar Paedagogia, Magyar Katonai Közlöny, Ludovika Akadémia Közlönye, (majd Katonai Szemle).

A kutatási módszerek

A kutatás során támaszkodtam a témában rendelkezésre álló igen nagy számú könyvészeti anyagra, amelyek magyar nyelven rendelkezésre állnak. Elsősorban a Hadtörténelmi Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár jelentette azt a bázist, ami a Magyarországon fellelhető mai és korabeli dokumentumokat szinte hiánytalanul megőrizte. A témában igen kiemelkedő munkát végeztek az osztrák történészek, kiknek munkái magyar nyelven is olvashatók. Jelentős segítséget jelentettek kutatómunkámban a különböző statisztikai adattárak, valamint a korabeli katonai szakfolyóiratok, nyelvészeti és oktatás-módszertani periodikák. Könyvészeti anyagok mellett a Hadtörténelmi Levéltár vonatkozó fondjai jelentettek hiteles adalékot dolgozatom megírásához.

Részt vettem előadóként is az egyetem és más intézmények konferenciáin, amelyek témám szempontjából hasznosak voltak. Felhasználtam azokat az oktatási tapasztalataimat is, amelyek 25 éves oktatói gyakorlatomból idevonatkozóan hasznosnak bizonyultak.

²⁰ HEGEDŰS Mihály: Vezényszavak és az új kiképzési utasítás rövid katonai kivonata M. kir. honvédcsoapatok részére. Budapest : Községi Nyomda, [é.n.]. 63 p.

A kutatás során alapvető szempont volt az adott történelmi kor megismerése, a tárgyilagosság, a tudományos alaposág, a forráskritika, az analízisekre és szintézisekre épülő következtetések.

Reményeim szerint a kutatás lezárásakor sikerül bizonyítanom a Magyar királyi honvédségben folyó nyelvvoktatás rendszerének akkori helyességét, ajánlásokat tehetek a napjainkban folyó nyelvképzés minőségének javítása érdekében.

1. A DUALISTA ÁLLAM

Magyarország a szabadságharc leverése után az osztrák önkényuralmi rendszerben politikai és gazdasági értelemben is jogfosztott lett. Így a világban végbemenő fejlődés alig lépte át a magyar határokat. A politikai viszonyok rendezetlensége távol tartotta a fejlődéshez elengedhetetlenül szükséges külföldi tőkét a magyar gazdaságtól. Ausztriát nemzetközi kudarcai, európai vezető szerepének elvesztése kényszerítette a Magyarországgal való kiegyezésre. A kényszer szülte kompromisszum után Magyarországon egy addig soha nem tapasztalt gazdasági és társadalmi fejlődés kezdődött. A dualizmus államrendszere azonban nem jelentett végleges megoldást a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia problémáira. A fennmaradó feszültségek magukban rejtették a „ferencjózsefi” mítosz szétfoslását, a Monarchia széthullását.

Ez a korszak foglalja magába a Magyar Honvédség történetének egy jelentős, s egyben ellentmondásos szakaszát is. Hasonlóan a kiegyezéshez, a Magyar Honvédség 1868-as újbóli megalakítása is a kompromisszum eredménye volt. A különböző megkötések, létszámbeli és fegyvernemi hiányosságai miatt a magyar kormány számára nem jelentett ténylegesen felhasználható erőt, de a magyar nép szemében 1848. eszmeiségét, az alkotmányosságot és a nemzeti függetlenséget szimbolizálta.

Az 1848. és 1868. között eltelt időszak is eseménydús a magyar hadtörténelemben. A császári és királyi haderő, a birodalmi politika ebben az időszakban sem nélkülözte a magyar katonai szolgálatait. A magyar katonával szemben korántsem volt tapasztalható az az osztrák politikai bizalmatlanság, ami az egész magyar társadalommal szemben fennállt. Ennek következtében a kiegyezés időszakára a magyar személyi kiegészítésű alakulatok a lakosság létszámának arányában képviselték magukat a birodalom

haderejében. E korszak ismerete nélkül kevésbé lenne érthető a Magyar Honvédség története is.

Ausztria és Magyarország története és ezzel együtt természetesen hadtörténete is a dinasztikus és politikai viszonyok következtében az évszázadok alatt összeforrt. A császári és királyi haderőnek a XVI. század közepétől mindig is volt magyar eleme. A Magyarországról toborzott katonák nem egyszer az ország határaitól több száz vagy ezer kilométeres távolságban szálltak harcba a birodalmi érdekekért. 1848—49. után a magyarországi kiegészítésű gyalogezredek újra állandó elemévé váltak a birodalmi hadseregnek és az ezredek létszámának növelése következtében egyre nagyobb arányban vettek részt Ausztria háborúiban.²¹

Az 1859-es és az 1866-os háborúkban elszenvedett vereségek bebizonyították, hogy Ausztria külpolitikai törekvéseit fegyveres úton már nem tudta érvényesíteni Európában. Erre a nemzetiségi ellentéteket magában hordozó, korszerűtlen gyalogsági fegyverekkel felszerelt és idejétmúlt harcászati elvek alapján felkészített hadsereg is alkalmatlan volt. Az itáliai területvesztések, a német államok vezető szerepéből való kiszorulás meggyengítette Ausztria nagyhatalmi politikai befolyását és egyre inkább másodrangú európai hatalommá vált. Az erős és egységes Ausztria megteremtésének álma szertefoszlott. A birodalmi lét fenntartásához nemcsak a hadsereg, de az állam társadalmi, politikai berendezkedése is korszerűsítésre szorult. Így vált hangsúlyossá a Magyarországgal való viszony rendezése.

A kiegyezés folyamatát Deák Ferencnek, az 1865. húsvétján, a Pesti Hírlapban megjelent cikke indította el, amelyben a magyar uralkodó osztály kiegyezési szándékát közölte a bécsi körökkel: *„Arra kell törekedni, hogy mind a birodalom biztonsága teljes egészében eléressék, mind a magyar alkotmány alaptörvényei a lehetőségig fenntartassanak ... készek leszünk mindenkor törvényszabta úton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállhatóságának biztonságával összhangba hozni”*. Ez az elvi álláspont az osztrák uralkodó körök számára is elfogadható volt.

Az 1866-os háborús események felgyorsították a kiegyezés folyamatát. Az év végére lényegében készen volt a törvénytervezet szövege. 1867. február 20.-án az uralkodó még a 48-as törvények alapján gróf Andrássy Gyulát nevezte ki miniszterelnöknek és megalakult az új magyar kormány is. 1867. tavaszán került sor a törvénytervezet

²¹ Ausztria az 1867-ig tartó időszakban három jelentősebb háborút vívott: 1859-ben a francia és piemonti erőkkel szemben Itáliában; 1864-ben Poroszországgal szövetségben Dánia ellen; 1866-ban a porosz-olasz szövetséggel szemben a csehországi és itáliai hadszíntéren.

országgyűlési vitájára. A magyar parlament 1867. május 2.-án elfogadta a közös ügyi javaslatot, mely *kiegyezés* néven vált közismertté (1867. évi XII. törvénycikk). Június 8.-án Ferenc Józsefet pompás körülmények között Magyarország és társországai királyává koronázták. A koronázási ünnepségen Horvát-Szlavónország képviselői nem jelentek meg, mert az osztrák-magyar uralkodó körök kizárták őket a kiegyezés folyamatából. A horvát-magyar kiegyezés (kiskiegyezés) 1868.-ban jött létre.

A kiegyezés törvényi elfogadása a válságba került Habsburg birodalomnak adott új államhatalmi rendszert a dualista — Pest-Buda (1873 Budapest) és Bécs központú — Osztrák-Magyar Monarchián belül. A törvény a Pragmatica Sanctio elveire épült, visszaállította Magyarország alkotmányos önállóságát s egyben a magyar fél Ausztria számára is kiharcolta az alkotmányosságot. Az Osztrák-Magyar Monarchia egységét a közös uralkodó — Ausztria császára és magyar király — és az ún. közös ügyek — hadügy, külügy és ezek fedezetét biztosító pénzügy — jelentették. A közös ügyek intézésére Bécsben minisztériumokat állítottak fel. Ugyanakkor Magyarország részt vállalt a fennálló államadósságok fizetéséből és a közös ügyek részbeni finanszírozásából.²² Az állami költségvetésnek azt a részét, amely az uralkodóház költségeinek fedezetére volt megállapítva, az ún. civillistát a Monarchia mindkét fele 50—50%-ban fedezte.

A közös ügyeken kívül eső feladatokat a kétkamarás magyar országgyűlés és a neki felelős kormány irányította. A kiegyezés Magyarországnak önálló vám- és kereskedelmi politikát biztosított. Az osztrák törvényhozói és végrehajtó hatalom is hasonlóképpen épült fel.

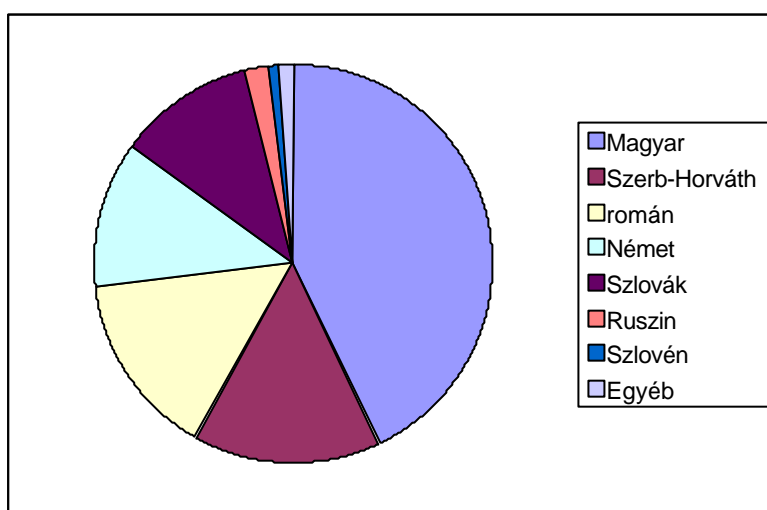
A kiegyezés körüli viták napjainkig sem ültek el teljes egészében. Tény, hogy 1867. az 1848/49-es polgári forradalomnak a felülről történő kompromisszumos megoldása volt. A bécsi udvar lemondott az „összbirodalom” megvalósításáról, a magyar uralkodó osztály pedig a közös ügyek elfogadásával az ország szuverenitásáról mondott le. A korabeli európai viszonyok között, mivel más reális megoldás nem jöhetett szóba, mindenképp elfogadható kompromisszumnak tekinthető. Ugyanakkor 1526 óta — eltekintve 1848/49-től —, Magyarország ekkor érte el legnagyobb méretű állami függetlenségét és ezzel megjavultak esélyei a fejlett világhoz való felzárkózásra.

Az Osztrák-Magyar Monarchia területe nagyjából megegyezett a földrajzi értelemben vett Közép-Európáéval, de egyes részei Kelet- és Délkelet-Európába is átnyúltak.

²² 1867-ben Magyarország az összköltség 30% -át állta.

Bosznia-Hercegovina annektálása (1908) után 676 615 km²-ével területileg Európa második legnagyobb államává vált, Oroszország után. Az osztrák államterület 300 005 km² volt, míg Magyarország területileg nagyobb — 325 411 km² —, viszont lakosságának száma kevesebb volt. Ausztria — ez a név csak az első világháború alatt vált hivatalossá — 14 közigazgatási egységbe összefogott 17 örökös tartományból állt, fővárosa Bécs volt. Az ún. Lajtán inneni területet a lakosság 36%-ban németek, 23%-ban csehek, 16%-ban lengyelek, 13%-ban ukránok, 5%-ban szlovének, 3-3%-ban olaszok, szerbek, horvátok, 1%-ban románok lakták.

A lakosság megoszlása „a magyar szentkorona országaiban” 1908-ban

1.sz. ábra

Forrás: Alexander Sixtus von Reden: Az Osztrák-Magyar Monarchia. 1989.
Szerkesztette: Sárkányiné Szabó Olga

Magyarország, hivatalos nevén a “magyar szent korona országai” — Budapest fővárossal — államjogilag két részre oszlott: a tulajdonképpeni Magyarországra és Horvátországra. Az egykori népesség összetételében 43% volt magyar, 15% horvát és szerb, 15% román, 12% német, 11% szlovák, 2% ruszin, 1-1% szlovén és más nemzetiségű. (Területi elhelyezkedésükre ld. az 1.sz. mellékletet). Közigazgatásilag Magyarország 63 vármegyére és 27 törvényhatóságú városra oszlott. Magyarország része volt Fiume szabad királyi város és vidéke, az ún. Magyar Tengerpart.²³

A viszonylag gyors gazdasági fejlődés, a közegészségügy és a közművelődés területén bekövetkezett pozitív változások hatására a lakosság száma gyors ütemben

²³ REDEN. p.17.

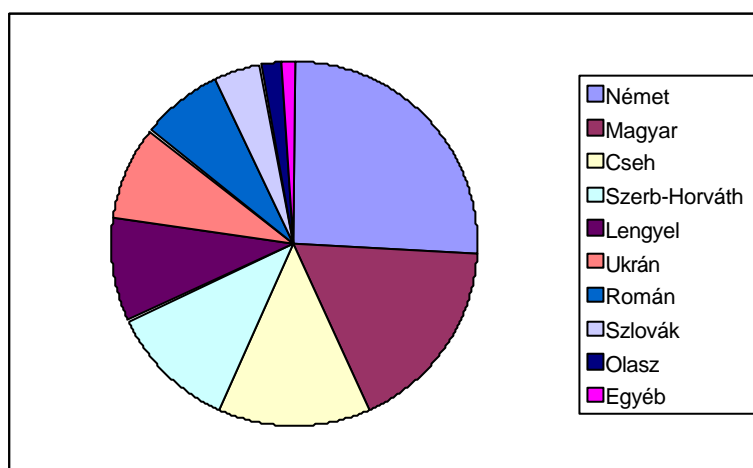
emelkedett, az 1867-es 15 millióról a századfordulóra 19 millióra nőtt, annak ellenére, hogy 1,5 millió magyar lakos „kitántorgott” Amerikába.

1. 1. Az állam és a közigazgatás nyelvi keretei

Ha a Monarchia nemzetiségi összetételét alaposabban megvizsgáljuk és bepillantunk egy-egy terület nemzetiségi összetételébe, meglehetősen vegyes képet kapunk. Felvetődhet a kérdés: „Nem okozott-e gondot a nyelvi sokszínűség?” Az Osztrák Magyar Monarchia (a továbbiakban OMM) összlakossága (Bosznia-Hercegovinát is beleértve) az 1910. évi népszámlálás szerint 51 390 223 fő volt. Az osztrák és magyar állampolgá-

rok 25%-a német, 17%-a magyar, 13%-a cseh, 11%-a szerb és horvát, 9%-a lengyel, 8%-a ukrán, 7%-a román, 4%-a szlovák, 3%-a olasz, 1 %-a pedig egyéb nemzetiségű volt (2.sz. ábra).

Az Osztrák-Magyar Monarchia összlakosságának megoszlása 1910-ben

2. sz. ábra

Forrás: 1910. évi népszámlálás
Szerkesztette: Sárkányné Szabó Olga

A monarchiabeli népek családjainak etnikai összetétele jóval bonyolultabb volt, mint amilyenek a hivatalos népességi statisztikák alapján gondoljuk. A „kisebbség” fogalma a régi osztrák terminológiában nem létezett, csupán nagyobb és kisebb nemzetiségek voltak. A kisebb nemzetiségek jogait az 1867. évi (osztrák) államalkotmány szavatolta, Magyarországon pedig 1868-ban korszerű és liberális nemzetiségi törvényt hoztak.²⁴ Például Bukovinában a hivatalnokoknak kötelező volt az azon a területen beszélt három

²⁴ 1868. évi XLIV. tc.

nyelv (német, román, ruszin) közül legalább kettőt tudni, és ugyanitt a román templomokban tizenkét nyelven olvasták fel a húsvéti evangéliumot. A császár és király alattvalói, az ügyvédtől a napszámosig legalább három nyelven tudták magukat valamennyire megértetni.

A nemzetiségi kérdés más jellegű volt Magyarországon, mint Ausztriában. Ennek egyik oka Magyarországnak a Monarchia osztrák felétől eltérő politikai rendszere volt. Magyarország egységes nemzeti állam volt, egy ugyancsak egységes nemzeti társországgal, Horvátországgal. A magyar vármegyékben mindenki szabadon használhatta anyanyelvét, és ha a képviselőtestület egyötöde kérte, a jegyzőkönyveket is az adott nemzetiségi nyelven vezették; a városok és községek maguk választhatták meg ügyvite-lük nyelvét vagy nyelveit.

A hivatalosan Osztrák-Magyar Monarchiának nevezett dualista állam nem Ausztriából és Magyarországból álló monarchia volt, hanem az ausztriai ház császáranak és Magyarország királyának „egybeesése”. Szinte csoda, hogy ez a kormányozhatatlannak tűnő, soknemzetiségű dualista állam mindenek ellenére zökkenőmentesen működött. Az uralkodó a nemzetiségek felett álló tisztviselőkkel és a hadsereggel biztosította, hogy a kormányzati és parlamentáris szinten felmerülő politikai és nemzetiségi viszályok az egyszerű emberek életét legfeljebb csak felszínesen érintsék. *„A nemzetiségi harcok nem a népek között folytak — ők viszonylag békésen éltek együtt egymás mellett—, hanem a birodalmi tanácsban, az országgyűlésben, a politikai pártok és az értelmiségi körök között.”*²⁵ Mind-e mögött az húzódozott meg, hogy az emberek megértették egymás szavát, tudtak egymással kommunikálni.

Ezt biztosította a kor követelményeinek megfelelő monarchiabeli oktatási rendszer: az osztrák iskolák és tanmenetek a legfejlettebbek közé tartoztak Európában²⁶. Magyarországon is nagy hangsúlyt helyeztek az általános képzésre: a gyerekek 6. életévük betöltésével tanköteleessé váltak és ez 15. életévükig tartott.²⁷ A törvényben²⁸ megfogalmazott kötelező iskolalátogatás és a nemzetiségi nyelven történt oktatás mellett a magyar nyelv oktatásának bevezetése is hozzájárult a lakosság műveltségi színvonalának emelkedéséhez, aminek egyenes következménye volt a nemzetiségek

²⁵ U.o. 1868. évi XLIV. tc.

²⁶ A népiskolai oktatás a kötelező nyolcosztályos képzésre épült.

²⁷ A 6 elemi iskolai osztály elvégzése után további 3 évig ismétlő iskolába kellett járniuk. Magyarországon 10 000 lakosra 1705 elemi iskolai tanuló jutott. Ez megfelelt az akkori európai átlagnak. Forrás: Taschenatlas von Österreich-Ungarn. Wien und Leipzig, Freytag und Brendt, [é.n.] p. 41. (Továbbiakban: Taschenatlas)

²⁸ 1868. évi XXXVIII. tc.

közötti kommunikáció egyszerűbbé válása. A magasabb szintű oktatásba való bekapcsolódás egyik feltétele — elsősorban — a német, illetve más idegen nyelvek ismerete volt, ami a kisebb-nagyobb nemzetiségek és népcsoportok közötti kapcsolattartást biztosította a politikai és közigazgatási pozíciókat betöltő dolgozók számára.

A Monarchia közigazgatásában a német nyelv használata volt az elfogadott, ugyanakkor a magyarok mindent megtettek a magyar nyelv, a némettel egyenrangú elismertetése érdekében. (Törvényileg Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar volt, ugyanakkor az osztrák hivatalok leveleiket – az esetek döntő többségében - németül fogalmaz-

ták meg.) A magyarságtudat és -érzés egyre erőteljesebb hangoztatásával ellentétben állnak a számok. Az 1900-ik népszámlálás szerint:

- a magyarországi lakosságnak csupán 45,5%-a volt magyar;
- a 10.512.258 nem magyar anyanyelvű közül csupán 1.433.213, azaz 13,6% beszélt magyarul.²⁹

²⁹ BREZNAY Imre: Népoktatásunk és az egységes nemzeti állam. Eger : az érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1903. p. 6.

fejlődéséből eredtek. Európában és Észak-Amerikában kialakult a gyári nagyipar. A vasutak behálózták a földrészeket és nagy tömegek gyors mozgását tették lehetővé. A tengereken történő szállítást a gőzhajó megjelenése könnyítette meg. A távíró hatalmas távolságokat kötött össze. A gazdasági, társadalmi fejlődés következtében megteremtődtek a sok-százezres, később milliós tömeghadseregek létrehozásának és szállításának feltételei.

A XVIII—XIX. századi forradalmak tanulságaiból okulva a vezető európai államokban bevezették az általános hadkötelezettséget. A reguláris hadseregek nem voltak képesek létszámuknál és kiképzettségüknél fogva „hatásosan kezelni” a forradalmak által felvetett katonai problémákat. A hadseregek békelétszáma elérte a több százezer főt, amelyet háború esetén több millió kiképzett tartalékkal egészítettek ki.

A hadseregekben tovább tökéletesítették a század első felében meghonosodott hármas, négyes szervezési rendszert vagy a kettő kombinációját.³⁰ A fegyvernemek közül a gyalogság szerepe tovább erősödött, amit tüzerejének jelentős növekedésének köszönhetett, mozgékonyágát pedig a vasúti szállítás biztosította. A gyorstüzelő lövegek és a sorozatlövő fegyverek elterjedése előrevetítette a lovasság szerepének csökkenését, ugyanakkor a tüzérség a siker elérésének egyre meghatározóbb elemévé vált. A tömeghadseregek elterjedése és a haditechnika rohamos fejlődése szükségessé tette a műszaki, híradó és hadtápcsoportok külön egységekbe, alegységekbe való szervezését és beépítését az ezredek, hadosztályok és hadtestek állományába.

A fejlődéssel párhuzamosan egyre bonyolultabbá vált a hadseregek vezetése is. A hadvezér egymagában nemcsak a háborúban, de már békében sem volt képes a sokoldalú feladattal megbirkózni. A körülmények egy olyan önálló szerv létrehozását kényszerítették ki, amely békében és háborúban egyaránt képes volt a milliós tömeghadseregek szervezési, kiképzési, mozgósítási, alkalmazási és ellátási problémáit megoldani. Így alakultak ki a XIX. század második felében a mai értelemben vett törzsek, illetve vezérkarok.

A fegyveres küzdelem színtere szélességében és mélységében is több száz kilométerre nőtt. A hadvezetés az erők szétagoltságára törekedett, az ütközetek nem egy ponton zajlottak, hanem szétszórta, egymás után, vagy egy időben, de több helyen. Ez vezetett el a hadműveletek kialakulásához, amely alatt a közös elgondolás alapján egy

³⁰ Ebben az időben a csapatokat három, illetve négy részre tagolták: az első feladata a harc bevezetése, a másodiké a harc keresztülvitele, a harmadiké a siker kifejlesztése, míg a negyedik rész mint általános tartalék, váratlan feladatok megoldására állt készen.

meghatározott cél elérésére, egymás után, vagy egy időben végrehajtott ütközetek összességét értették. A hadtest, mint önálló kötelék, e feladatok ellátására kevésnek bizonyult, ezért jelentek meg az ún. tábori hadseregek. A hadászati tervezésben, a csapatok szállításában és ellátásában döntő szerepet kapott a vasút, a vezetésben pedig a távíró.

Az ellenség megsemmisítésének és céljaitól való eltérítésének döntő eszközévé az emberi erő helyett végérvényesen a tűz vált: a veszteségek 90%-át a lőfegyverek okozták. A hadművészet belépett a háború gépi korszakába. Ennek következtében gyökeresen átalakult a harcászat is. Az egyre korszerűbbé váló fegyverek állandósult használata megszüntette a zárt harci rendet, helyette alakult ki az új fegyvereknek megfelelő csatárlánc-hadrend. Az ellenséges tűz hatásának kivédésére és csökkentésére általánossá vált a futás, kúszás és szökellés, mint a harcmezőn való mozgás új formái.

1. 3. A véderőtörvények

A kiegyezést előkészítő tárgyalások során az önálló magyar Honvédség létrehozásával kapcsolatos kérdések váltották ki a legtöbb vitát. A magyarok számára a függetlenséget is szimbolizáló magyar haderő létrehozása nem hozott teljes sikert. A kiegyezésben megfogalmazott alapelvek elfogadása után 1868. június 27-én kezdődtek meg a magyar országgyűlésben a véderőről, a honvédségről és a népfelkelésről szóló törvénytervezetek vitái, melyeket egy hét után a képviselők elfogadtak. Ezt a törvényjavaslatot novemberben az osztrák birodalmi tanács is megtárgyalta, majd Ferenc József 1868. december 5-én szentesítette. Így született meg a véderőről szóló 1868. évi XL., a honvédségről szóló XLI. és a népfelkelésre vonatkozó XLII. törvénycikk. Az uralkodó által kibocsátott hadseregpárcs bejelentette az általános védkötelezettséget és a honvédség megalakulását.

Az Osztrák-Magyar Monarchia fegyveres ereje a hadseregből, haditengerészetből, honvédségből és népfelkelésből állt. Hadseregen a császári és királyi (K. und K.) közös hadsereget, honvédségen a Magyar királyi honvédséget és az osztrák császári és királyi Honvédséget (Landwehrt) kell érteni. A népfelkelés (Landsturm) pedig olyan önkéntesekből állt, akik valamilyen okból nem tartoztak, illetve nem kerültek a honvédség, a hadsereg és a haditengerészet állományába.

Az 1868. évi XL. törvénycikk kimondta, hogy a védelmi kötelezettség általános, és minden védképes állampolgár által személyesen teljesítendő. A szolgálati kötelezettség, a népfelkelés kivételével azon év január 1-jével kezdődik, melyben a hadköteles ifjú a

20. életévét betölti. A kötelező szolgálati idő a közös hadseregnél és a haditengerészetnél három, a tartalékos viszony hét év volt. A véderőtörvény a Magyar királyi honvédségnél és a Landwehrt-nél a szolgálati időt két évben határozta meg azok részére, akik a közös hadseregben letöltött szolgálatuk után kerültek át, és 12 évben a közvetlenül besorozottak részére, ugyanakkor a tényleges szolgálati viszonyt a törvény nem szabályozta.

A fegyveres erő gerincét a közös hadsereg képezte, amelynek feladata a haditengerészetrel együtt „*Ő Felsége összes birodalma, mindkét állama területének külellenségek elleni megvédése és a belrend és a biztonság fenntartása*” volt.³¹ A hadsereg és a haditengerészet hadilétszámát 800 000 főben határozták meg, amiből a népesség számarányát figyelembe véve 333 738 fő jutott a magyar szent korona országaira. A békelétszám 250—260 ezer fő volt, amihez Magyarország évente valamivel több mint 40 ezer újoncot állított ki.³² A létszámkereteket tízévente vizsgálták felül.

A honvédségek feladata háború idején a hadsereg támogatása, békében és kivételes esetekben a belrend és a biztonság fenntartása volt. A honvédségek határon túli alkalmazásához az uralkodónak kérnie kellett vagy a magyar országgyűlés, vagy az osztrák birodalmi tanács hozzájárulását. Kivételes esetben ettől eltekinthetett, de utólag akkor is meg kellett szereznie a beleegyezésüket. A magyar honvédség létszámát a törvény 92 gyalogzászlóalj és 40 lovasszázadban határozta meg, a békebeli és a hadiállományt nemszámszerűsítette.

A fegyveres erő kiegészítését a katonai képzőintézetek növendékeinek alkalmazásával, önkéntesek felvételével és újoncállítással biztosították. A honvédségnél ezen túl a tartalékosok és a hadseregbeli szolgálati kötelezettségüknek eleget tettek is számításba jöhettek, maximum két évre, vagy a háború időtartamára.

Az egész Monarchia területét 84 hadkiegészítési körzetre osztották, s ezek fele Magyarország területére esett. A haditengerészet számára három körzet volt kijelölve, ebből csak egy esett a magyar szent korona országaira. A Magyar királyi honvédség részére 92 zászlóalj kiegészítési körzet biztosította a létszámszükségletet.³³

Az újoncállítás az összeírással kezdődött. A községi polgári hatóságok a sorozást megelőző év november végéig összeírták a hatáskörükbe tartozó védköteleseket, majd az

³¹ 1868. évi XL. tc.

³² Taschenatlas. p. 25.

³³ BERKÓ—SUHAY. p. 32.

előjáró polgári szerv jóváhagyása után kihirdették a névjegyzéket. Ezt követte a sorshúzás, amely eldöntötte, hogy a sorkötelesek saját korosztályukon belül a közös hadseregbe, a honvédséghez vagy póttartalékba kerülnek-e.

A sorozásra január 15. és március 15. között került sor. Az újoncállítási bizottság polgári és katonai személyekből állt: a törvényhatóság főtisztviselőjének (alispán vagy helyettese), a katonai képviselőnek és egyben a hadkiegészítési körzet parancsnokának szavazati, a többieknek — pl. orvos — csak vélemény-nyilvánítási joga volt.

A sorozásra a védkötelezetteket a községi előjárók, vagy az ún. „bizalmi férfi”-ak vezették fel, akik segítették a bizottság munkáját a besorozandó körülményeinek ismertetésével. Az újonc-jelölt egészségügyi, szellemi alkalmasságáról a polgári és katonaoorvos közösen döntött. A gyalogos-, vadász-, lovas-, tüzer-, egészségügyi és műszaki alakulatokhoz történő besorozás előfeltétele volt az 59 bécsi hüvelyk (156 cm) testmagasság, de mesterembereket már 153 cm-től besorozták. A lovassághoz 172 cm-nél magasabbakat csak kivételes esetben, túlsúlyosakat, rövidlátókat egyáltalán nem osztottak be.³⁴

A véderőtörvény lehetőséget adott a tényleges szolgálati-kötelezettség alóli teljes felmentésre, a szolgálati idő lerövidítésére, illetve a letöltés elhalasztására. Ideiglenes mentességet élvezett a keresőképtelen apának vagy özvegy anyának egyetlen fia, amennyiben családfenntartó volt, valamint az árva gyerekek katonaköteles testvére. A tényleges szolgálati időt egy évre rövidíthették a középiskolai végzettséget igazoló vagy főiskolai hallgatók, ha tanulmányaik közben vonultak be. A vagyonosabbak, ha szolgálati idejük alatt maguk gondoskodtak ruházatukról, felszerelésükről és élelmezésükről, megválaszthatták a bevonulás évét és helyét. A végzett orvosok és gyógyszerészek csak egy évet szolgáltak képzettségüknek megfelelő területen. A papjelölteket besorozták, de a honvédség létszámába csak felszentelésük után kerültek, mint tábori lelkészek. Behívásukra csak háború esetén került sor. Az állami és megyei közigazgatásban, az oktatásban és egyéb állami intézményekben dolgozók, ha munkájukat nélkülözhetetlennek tartották, teljes mentességet élveztek.

A hivatásos, önkéntes, sorköteles és tartalékos állománykategóriákon kívül létezett még a póttartalékos kategória is. A tartalékosokkal a hadsereg békelétszámát emelték hadilétszámra, a póttartalékosokkal pedig a háborús veszteségeket pótolták. Ezt évente

³⁴ U.o. p. 92.

az újonc kiszabot 10%-ában határozták meg. A honvédségnél ezt az állománycsoportot csak 1880-ban vezették be.

A népfelkelés rendszere³⁵ a Monarchia teljes területére kiterjedt. Ebbe a kategóriába azokat sorolták, akik valamilyen oknál fogva sem a közös hadsereg, sem a honvédség állományába nem tartoztak; szolgálati kötelezettségük a 19. évtől a 42. életév betöltéséig tartott. Két kategóriájuk volt:

1. a honvédség és a közös hadsereg veszteségeit pótolták háború esetén, ha a póttartalékosok kerete kimerült;
2. az utolsó öt korosztályból népfelkelő munkásosztagok felállítását tervezték hadimunkák végzésére.

1. 4. A közös hadsereg és haditengerészet főbb jellemzői

A közös fegyveres erőt a volt császári és királyi haderő alapjain hozták létre. A véderőtörvény alapján a közös hadsereg fő fegyverneme mintegy 56%-os arányával a gyalogság volt. A gyalogezredek száma 1912-re 103-ra növekedett, ebből 47 volt magyarországi. A gyalogezredek a kiegészítési körzetükbe települtek, így a korabeli közlekedési viszonyok mellett gyorsabban végre lehetett hajtani a mozgósítást és a csapatok háborús készültségi fokának elérését. A gyalogezredek hadosztályokba, a hadosztályokat hadtestekbe egységesítették. A Monarchia területén összesen 14 hadtestet állítottak fel, amelyből hat Magyarország területén állomásozott Budapest, Pozsony, Kassa, Temesvár, Nagyszeben és Zágráb központtal. A hadtestek száma 1912-ig 16-ra emelkedett.

A gyalogezredek szervezetébe három zászlóalj tartozott négy-négy századdal. Az ezredek létszáma a kiszolgáló alakulatokkal együtt meghaladta a négyezer főt. Békeidőben teljes létszámú tábori ezredek és csak kerettel rendelkező tartalék ezredek tartottak fenn.

A lovasságot 1867 után egységesítették. Megszüntették a vértés ezredek, és csak a könnyű fegyverzetű és felszerelésű dragonyos, ulánus és huszárezredek voltak a hadrendben. A lovasezredek hat századból álltak és létszámuk 1912-ig csak egy ezreddel gyarapodott. Fegyverzetükben a vágó- és szúrófegyverek mellett a lőfegyverek is megjelentek.

A tüzérség tábori és vártüzérségből állt. Az elöltöltő ágyút 1875-ben felváltották acélbronz csövű hátultöltős ágyúval. A hadtestek tüzérsége 1912-ben egy-egy tábori tarackezredből, egy-egy nehéz tarackosztályból és három-három tábori ágyúsezredből állt. A

³⁵ 1868. XLII. tc.

lovas-hadosztályok egy-egy lovagló tüzérsztállyal rendelkeztek. A felsoroltakból látható, hogy 1868-hoz viszonyítva a legnagyobb fejlődésen a tüzérség ment keresztül, mintegy előre jelezve a fegyvernem megnövekedett szerepét az elkövetkezendő háborúban.

A technikai fejlődés a hadseregek felszereltségére is rányomta bélyegét. A Monarchia hadseregében 1898-ban rendszeresítették az első gépkocsit, és 1906-ban felállították az első gépkocsi osztályt. Ezzel szinte egy időben megalakult a Landwehr önálló motoros és a magyar honvédség önkéntes gépkocsizó testülete is. A közös hadsereg 1911-ben megvásárolta az első repülőgépet, és már 1912-től megkezdték a repülőterek és a repülőgépgyárak kiépítését. Az első világháború kitöréséig 43 Taub és 52 Pfeilflieger típusú gépet állítottak szolgálatba.

A császári és királyi haditengerészet a Monarchia fegyveres erőin belül minden tekintetben csak mellékes szerephez jutott. 260 ezer tonna összsúlyával az első világháború kitörésékor az utolsó volt a nagyhatalmak hadiflottái között. Nagy-Britanniáé több mint nyolcszorosan, Németországé pedig mintegy négyszeresen múlta ezt felül. Ennek ellenére az 1912-14. között vízre bocsátott négy csatahajó — Szent István, Prinz Eugén, Tagetthoff és Viribus Unitis — hármas ágyútornyjaival a világ legkorszerűbb hadihajói közé tartoztak. A tengeri flotta mellett Linz és Zimony között működött a dunai flottilla budapesti központi kikötővel és parancsnoksággal. Ez utóbbi szervezetileg a haditengerészet állományába tartozott, de mindig annak a szárazföldi parancsnokságnak rendelték alá, amelynek a területén működött.

Az 1912. évi XXX. törvénycikkkel az addiginál lényegesen magasabban, 159.000 főben állapították meg az évi újonc kiszabatot a közös hadsereg részére. A tényleges szolgálati időt a gyalogságnál két évre csökkentették. A hadilétszámot 1,5 millióra, a békelétszámot félmillióra emelték.

Összegezve megállapítható, hogy a kiegyezés és az I. világháború közötti időszakban az Osztrák-Magyar Monarchiában létrejöttek a birodalmi haderő szervezeti, technikai és törvényi feltételei. A honvédség és a hadsereg egységes kiképzési rendszere, az egymásra való utaltságuk és a mindennapos együttműködés biztos alapot nyújtottak a Monarchia egyre erősödő közös hadseregének.

A soknemzetiségű monarchia hadereje a nyelvi sokszínűség ellenére egységes képet mutatott mind megjelenés, mind harcászati alkalmazás terén. A birodalom számára a hadsereg az együtt élő népek nagy összetartó erejét jelentette. A századfordulón még úgy tűnt, hogy a nyelvi sokszínűség mögött nincsenek nemzetiségi ellentétek, hiszen ekkor még nem érzékelték a külföldön akcióba lépett új nacionalista értelmiségi körök

tevékenységét, amelyek az egységes nemzetállam koncepcióval az emberek érdeklődésének középpontjába kerültek.

1. 5. A Magyar királyi honvédség

Az 1868. évi XLI. a „Honvédségről” szóló törvénycikk pontosabban meghatározta a honvédség feladatát, mint a véderőtörvény: *„Az összbirodalmat közösen érdeklő viszonyokban a közös hadsereg kiegészítő részét, nem közös érdekű viszonyokban Magyarország fegyveres erejét képezi”*. Ez azt is jelenthette, hogy — törvényesen — Magyarország akár Ausztriától függetlenül is viselhetett volna hadat egy másik ország ellen. Erre azonban a magyar honvédség műszaki csapatok és tüzérség hiányában alkalmatlan volt, ugyanakkor ez Ferenc József, a Legfőbb Hadúr parancsa nélkül is lehetetlen lett volna. „Ő császári és Apostoli királyi Felsége” alkotmányos fejedelmi jogai folytán az összes birodalom hadaival együtt a magyar honvédség felett is személyesen gyakorolta a parancsnokságot. Ez kiterjedt a honvédség vezérletére, tábornokok, honvéd törzs- és főtisztek, hadbírók, orvosok, hadbiztosok kinevezésére, áthelyezésére, előléptetésére és nyugdíjazására, valamint a fegyelmi ügyek intézésére. A honvédség szervezeti kereteinek kialakításánál az volt az alapelv, hogy feleljen meg a magyar államterület politikai beosztásának és legyen egységes. 1912-ig a honvédség szervezetében lényeges változás nem állt be. Az 1912. évi véderőtörvény³⁶ a honvédség újonc kiszabását duplájára 25 000 főre emelte. Ez nem csak a békeállomány létszámának a növelését tette lehetővé, hanem új alakulatok felállítását is. Ekkor már teljes erővel folyt az eljövendő háborúra való felkészülés. A négy zászlóaljás ezredekől egy-egy zászlóaljat elvéve négy új gyalogezredet hoztak létre. Így a honvédség gyalogsága 32 ezredbe sorolt 97 zászlóaljból állt. A zászlóaljak zöme négy századdal rendelkezett. Az átszervezés és a létszámemelés gyakorlatilag az első világháború kitöréséig befejeződött.

Az 1868-as véderőtörvény megalkotásánál a magyar nemzettel szembeni politikai bizalmatlanság eredményezte azt, hogy a magyar honvédség nem rendelkezett tüzér- és műszaki alakulatokkal. E tény, az amúgy is másodvonalbeli honvédség ütőképességét nagymértékben gyengítette, még akkor is, ha adott esetben ezeket az alakulatokat a közös hadsereg biztosította volna. A kiegyezést követő évtizedekben enyhült a politikai bizalmatlanság, javultak a gazdasági körülmények, és ez lehetővé tette, hogy a honvédség mind szervezetében, mind békelétszámában egyre inkább közelítsen a közös hadsereg szervezeti felépítéséhez. Ugyanakkor több mint négy évtizednek kellett eltelnie

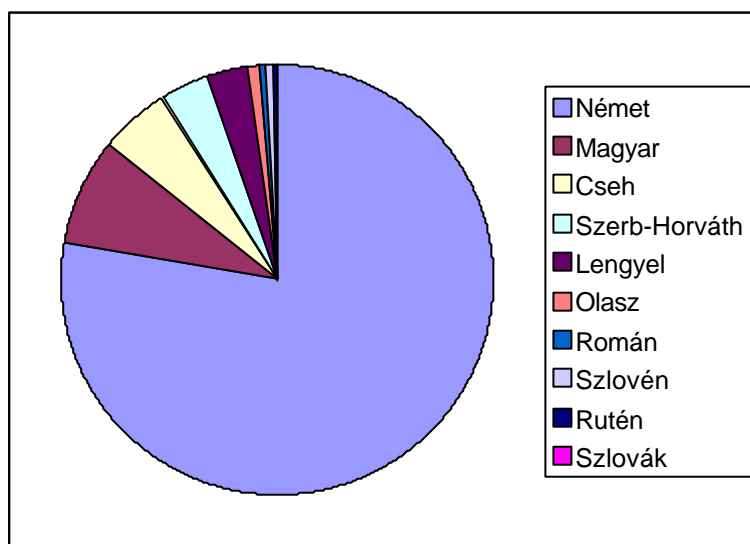
³⁶ 1912. évi XXX. tc.

ahhoz, hogy a honvédség megszervezhesse a kor egyre inkább meghatározóvá váló fegyvernemét, a tüzérséget. 1913 januárjában a közös hadsereg magyarországi kiegészítésű tüzércsapataiból megalakult két tábori tüzérezred és nyolc önálló tábori osztály törzse. Februárban ugyancsak a közös hadseregbeli állományból megalakultak az ütegek is, és március elsején elindították őket állomáshelyükre.

1. 6. A magyar nemzetiségű tisztok aránya

Tekintettel az Osztrák-Magyar Monarchia bonyolult nemzetiségi viszonyaira, érdekes lenne tudni, hogy pontosan hány magyar nemzetiségű tiszt, altiszt és katona szolgált egyrészt a közös hadseregben, másrészt a Magyar királyi honvédségben, de ez szinte lehetetlen feladat.

A hivatásos tisztok megoszlása a közös hadseregben 1897-ben (15650 fő)

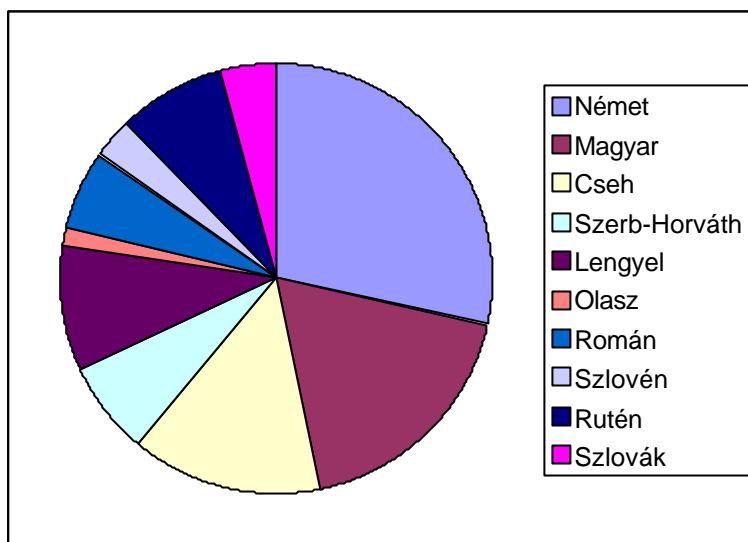
3. sz. ábra

Forrás: Militar Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1897.
Szerkesztette: Sárkányne Szabó Olga

A közlegények megoszlása a közös hadseregben 1897-ben (1 309 127 fő)

A sorozott állomány vonatkozásában viszonylag pontos adatokkal dolgozhatunk, hiszen a közkatonák és a tartalékos tisztjelöltek (egyéves önkéntesek) anyanyelvét bevonuláskor rávezették a nyilvántartási lapjaikra, és az évkönyvek feltehetően ezeket az adatokat használták fel statisztikai összeállításánál.

A közlegények megoszlása a közös hadseregben 1897-ben (1 309 127 fő)

4. sz. ábra

Forrás: Militar Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1897.
Szerkesztette: Sárkányiné Szabó Olga

A hivatásos tisztek esetében nem vagyunk ilyen szerencsések. Már az is felkelti a gyanút, hogy a tiszti iskolákba felvett növendékek nemzetiségi összetétele jelentős mértékben eltér a kibocsátottak nemzetiségi összetételét mutató adatoktól. Erre a furcsaságra a történészek közül többen felfigyeltek, hiszen a kibocsátáskor készült statisztikák szerint öt hivatásos tiszt közül négy német volt. Az adatfelvételnél a katonai iskolák növendékeitől azt kérdezték: „*Mi az anyanyelve?*” (die Muttersprache), míg a kibocsátott tisztek esetében ez így hangzott: „*Milyen köznyelvet használ?*” (die Umgangssprache), vagyis melyik az a nyelv, amelyet a leggyakrabban használ mindennapos ügyei intézésekor. Deák István történész szerint ez a magyarázata annak, hogy viszonylag miért csekély a németek aránya a katonai iskolák növendékei között, s miért olyan túltengő a hivatásos tisztek esetében³⁷.

A Monarchia, fennállásának egész ideje alatt, mindent megtett annak érdekében, hogy elkerülje a nacionalizmus akármilyen megnyilvánulását hadseregében. Tisztjeit a birodalom valamennyi tartományából toborozta. A hivatásos tiszti pályát választó 10 éves fiú nemzeti hovatartozását nem erősítette az, ha mondjuk a szlovén ajkú Triesztből az észak-magyarországi - szlovák ajkú - kassai katonai alreáliskolába ment tanulni, az akadémiát a német nyelvű Bécsben végezte, majd fiatal tisztként a román, ukrán, jiddis ajkú Bukovinában teljesített szolgálatot. Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, ha

³⁷ DEÁK István: Volt egyszer egy tisztikar. Budapest : Gondolat, 1993. 334 p.

egy hasonló életutat bejárt, Magyarországról származó közös hadseregbeli tiszt „*köznapi nyelveként*” a németet jelölte meg.

Mégis, hány magyar anyanyelvű tiszt teljesíthetett szolgálatot a Monarchia seregeiben? Ezt azért is nagyon nehéz megállapítani, mert a magyarországi születésű tiszt nem volt azonos a magyar anyanyelvű tiszttel, mert akár románul, szlovákul, németül, ukránul, szerbül stb. is beszélhetett. A Magyar királyi honvédség névjegyzékei nem tartalmaznak adatokat a nemzetiségi hovatartozásról, feltételezve, hogy a honvédségben csak magyar anyanyelvű tisztek szolgálhattak. Mindezeknek köszönhetően a honvédség tisztikarának etnikai összetételéről nincs megbízható és pontos adatunk. A szociális összetételt feltáró tanulmányok szerzői is igen nehéz helyzetben voltak emiatt. A Berkó István által szerkesztett, a Magyar királyi honvédség történetét feldolgozó, 1928-ban megjelent munka sem tér ki a honvédség tisztikarának nemzetiség szerinti összetételére.

A magyar tisztek létszámára, nemzetiségi összetételére vonatkozó adatokat tehát megbecsülni is csak nagy valószínűséggel tudjuk, pontosan meghatározni nem. Viszont az biztos, hogy jelen voltak a Monarchia haderejének vezető szerveiben, csapataiban és képző-intézeiteiben.

1. 7. A véderőviták nyelvi vonatkozásai

A magyar vezényleti nyelv elfogadása és bevezetése állandó ütközőpont volt a magyar politikai körök és a bécsi udvar között. Mind a Ludovika Akadémia megnyitása körüli huzavonát, mind a kiegyezés honvédséget érintő heves vitáit a magyar mint hivatalos nyelv törvényesítése váltotta ki. A kiegyezéssel a magyar lett Magyarország és ezzel a Magyar királyi honvédség hivatalos nyelve; azonban a közös hadsereg és a Landwehr nyelve, természetesen a német maradt. A hadseregek közötti írásos kommunikáció minden igyekezet ellenére főleg német nyelven történt, és a főhadvezér sem mutatott jó példát a hadseregek személyi állományának a magyar nyelv elsajátítása kérdésében.³⁸

A XX. század elején a magyarok újabb „roham”-ot indítottak a magyar jelvények (címer, zászló stb.) használatának bevezetésére a közös hadseregben, a magyar nyelv érvényesítéséért a katonai büntetőeljárásban és a nem magyar katonai képzőintézetek tisztképzésében. Az az igény is megfogalmazódott, hogy a magyar tisztek főleg magyar csapatokban szolgáljanak. E törekvésekkel a magyar csapatok magyar tisztekkel való

³⁸ Kivételt képezett Conrad von Hötzendorf vezérezredes vezérkari főnök, aki kinevezése napjától szorgalmasan tanulta a magyar királyi honvédség hivatalos nyelvét.

ellátását, az egységes magyar tisztikar létrejöttét akarták biztosítani. Azonban sem a király, sem Körber osztrák miniszterelnök nem hagyta jóvá ezeket az előterjesztéseket.

Apponyi Albert szerint a hadseregnek két fő feladata van; egyfelől: az ország védelme; másfelől: a katonaköteles fiatalság nevelése. A közös hadsereg az első feladatnak jól megfelelt, de nem felelt meg a nemzeti nevelés igényeinek. A közös hadseregbe került ifjú „*mindent hall és mindent lát, csak magyar színt, magyar címert és magyar szót, magyar államot és magyar királyt nem.*”³⁹ Apponyi mindent megtett annak érdekében, hogy a közös hadsereg magyar része valóban nemzetivé váljék és szolgálati nyelve is a magyar legyen. Az ellenzék ismét a technikai obstrukció segítségével akarta követeléseit elérni, de a vélemény-ellentétek a kormány bukásához vezettek.

Az új miniszterelnök, Lukács László szintén elszántan kezdett a véderőreform keresztülviteléhez. 1912. májusában Tisza Istvánt választották meg a képviselőház elnökének, ekkor a Szociáldemokrata Párt tömegsztrájkot és tüntetést hirdetett május 23-ára, amely „vérvörös csütörtök” néven vonult be a magyar történelembe. Tisza június 4-én az obstrukciót letörte (az ellenzéki képviselőknek nem adta meg szót) és a kormánypárti többséggel megszavaztatta a véderőről és a honvédségről szóló új törvényt, s ezzel lehetővé vált a hadsereg fejlesztése. A közös hadsereg szolgálati és vezényleti nyelve a magyarországi ezredeknél továbbra is a német maradt, de a közös hadsereg bűnvádi perrendtartása (1912. XXXII. tc.) Magyarországon a magyart, Horvátországban a horvátot tette a katonai bíróságok hivatalos nyelvévé, vagyis a kihallgatás, a tárgyalás és az ítélethirdetés is magyar és horvát nyelven történt. A közös hadsereg szolgálati nyelvét, a németet csak akkor kellett használni magyar vagy horvát bírósági eljárás során, ha a vádlott nem értett sem magyarul, sem horvátul, németül viszont igen.

A magyar politikai közvélemény azért volt elégedetlen a közös hadsereggel, mert abban a magyar nyelv nem is létezett, és Magyarország különállása semmilyen formában nem jutott kifejezésre. Az uralkodó és a katonai vezetés viszont a hadsereg nemzetek feletti jellegét hangsúlyozta, s azt meg is kívánta őrizni. A nemzetek feletti jelleget elsősorban a 17-18 ezer főnyi hivatásos tisztikar képviselte, amely számára az uralkodó iránti hűség, a hadsereghez való kötődés elsődlegesebb és fontosabb volt, mint a nemzeti hovatartozás.

³⁹ APPONYI Albert: Emlékirataim Ötven év. Budapest : [k.n.], 1922. 257. p.

A katonai akadémiák és hadapródiskolák növendékeinek — azaz a hivatásos tisztikar utánpótlásának — 36%-a volt magyarországi illetőségű, 18%-a magyar nemzetiségű. A jövődõ tisztek egyharmada részesült magyarnyelv-oktatásban. A tartalékos tisztek között a magyarok részaránya nagyjából ugyanakkora volt, mint a legénységénél (23,7%), a németeké viszont közel háromszorosa ennek (60,2%). Ennek valószínűleg az az oka, hogy a szláv és román származású tartalékos tisztek egy része, akik középiskolai tanulmányaik során megtanultak németül, a hadseregben szívesen vallották magukat németnek, míg a tanult szlávok és románok öntudatosabb része igyekezett „megúszni” a tartalékos tiszti kinevezést⁴⁰.

Valójában mit is jelentett a közös hadsereg német vezényleti nyelve? Azt, hogy a mintegy 80 legfontosabb vezényszónak németül kellett elhangoznia; a szabályzat arra kötelezte a tiszteket és altiszteket, hogy a legénységgel annak anyanyelvén érintkezzenek. Minden tisztnek három éven belül egy bizottság előtt vizsgát kellett tennie azokból a nyelvekből, amelyeket egysége legénységének legalább 20%-a beszélt. Ha a vizsga nem sikerült, akkor addig nem léptették elő, míg le nem vizsgázott. 1870-ben a hivatásos tisztek 30%-a beszélt a németen kívül csehül, 20%-a magyarul, 18%-a lengyelül, 11%-a horvátul, 9%-a románul, 6%-a szerbül, 5-5%-a ruténul és szlovénul, 1904-re a magyarul beszélők aránya 34%-ra emelkedett. A közös hadsereg multinacionális és multikulturális jellegére jellemző, hogy a világháború előtti években nemegyszer fordult elő, hogy a bécsi kaszárnyákban az újoncok 10 nyelven és 7 felekezet tábori lelkészeinek jelenlétében tették le katonáskövületüket.⁴¹

A hadvezetés mindenkor nagy gondot fordított a hadsereg vezetőinek és vezérkari tisztjeinek szervezett hadtudományi és nyelvi továbbképzésére. Ennek szerepe nemcsak a tisztek szakmai ismereteinek elméleti és gyakorlati készségeinek fejlődését biztosította, hanem a vezérkari tisztek pályafutásában is döntő tényezőként szerepelt. Ugyanis a vezérkari tisztek a hadiiskola elvégzésével nem fejezték be tanulmányaikat, hanem a következő rendfokozatba történő előléptetésig csapatszolgálatot kellett teljesíteniük, a továbbképzés különböző formáiban kellett részt venniük és nyelvi vizsgával záruló nyelvtanfolyamot elvégezni, valamint — de nem utolsó sorban — vezérkari törzstiszti vizsgát is kellett abszolválniuk. A hadiiskolát végzett tiszteknek az ezredesi rendfokozat eléréséig minden vizsgán eredményesen kellett szerepelniük. Aki nem tudott megfelelni

⁴⁰ HAJDU Tibor: Hivatásos és tartalékos tisztek a Monarchia hadseregében. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1989. p. 44.

⁴¹ NAGY Képes Millenniumi Hadtörténet. Budapest : Rubicon kiadó, 2000. 331 p.

ezeknek a magas követelményeknek, lemaradt és kiesett abból a körből, amelybe a bejutás minden fiatal tiszt álma volt, hiszen ezek voltak az „igazi” tiszti karrier lépcsőfokai. Aki elérte a tábornoki rendfokozatot, annak nem kellett vizsgáznia, de a továbbképzés vele szemben is követelmény volt. Ez egyenlő volt az évente több alkalommal szervezett nagy- és kis-vezérkari, valamint a tábornoki utazásokon, tavaszi illetve őszi nagy- gyakorlatokon (fegyvergyakorlatokon), és vezérkari hadijátékokon való részvétellel.

A századfordulót megelőző évektől nagy hangsúlyt kapott — minden egyéb feltétel megléte mellett — a soron vagy soron kívüli előléptetés, továbbá magasabb beosztásba történő jelölés esetén, hogy az illető tiszt hány idegen nyelven és milyen fokon beszélt. A vezérkari előléptetési beadványon jelölték, hogy „tökéletesen”, „jól”, „szükségesnek megfelelően” vagy „elégségesen” beszéli a tiszt az adott idegen nyelvet (nyelveket). Pl.: Demeter Béla őrgy. (17. honv. gyal. e. pság.) német nyelvtudása „...inkább hanyatlak, mint halad” és az előléptetéshez szükséges nyelvvizsgát sem tette le. „...ennél fogva ezen hanyatlás nevezett őrgy. előléptetési minősítésére ezuttal hátrányos befolyást gyakorol.”⁴² Hasonló volt a helyzet Bartha Lajos szds. (4. gy. e. I. honv. ker.) esetében is. Németből és románból kellett vizsgáznia, mert „...németül csak szükségképpen tehát nem oly mértékben beszél és ír, mint ezt az előléptetési szabály 17. pontja megköveteli, továbbá – mert a román nyelvet sem sajátította el a következő mértékben a kitűzött határidő alatt, - ez 1895. évre hátrányosan, sőt a német nyelv ismeret miatt a fenti szab. értelmében, rang fenntartása nélkül, mellőzendőnek kellett minősíteni.”⁴³

Összegzés: Ebből a rövid történelmi áttekintésből is kiderül, hogy az általam vizsgált közel 50 év jelentős kihívásokkal volt teli mind a vezetők, mind a vezetettek számára. A XIX. századi nemzeti liberalizmus egyre erősödő jelenléte tette szükségessé a nemzetek feletti, csak a koronának elkötelezett hadsereg fenntartását és erősítését. A közös hadsereg lett a nemzetiségi, vallási, kulturális sokszínűséget reprezentáló birodalom összetartó erejévé. Ugyanakkor az adott történelmi korban, egyre erősödtek a nemzeti függetlenségi mozgalmak, amelyek többek között célul tűzték ki a független honvédség létrehozását is. Ez különös intenzitással jelent meg a Habsburg Birodalom politikai életében. Míg a közös hadsereg megléte a birodalom egységét és sérthetetlenségét reprezentálta, a Magyar királyi honvédség és a Landwehr létrehozása formailag elegendő

⁴² HL. I. 75. Hfp. eln. 2-550 99/el. 324. doboz

⁴³ HL. I. 75. Hfp. eln. 2-500 104/el. 324. doboz

tett a nemzeti követeléseknek. Természetesen az udvar részéről tett „engedmények” — pl. saját vezényleti nyelv használata — és a magyar fél elvárásai — saját tüzérség és teljes függetlenség a közös hadseregtől — nagyon messze voltak egymástól. Ezzel magyarázható, hogy a honvédség szervezeti, rendeltetési és vezényleti nyelvével mind a politikai, mind a szakmai fórumokon rendszeresek voltak a felvetések és polémiák.

A tudomány fejlődése is hatással volt a hadseregek strukturális és technikai változásaira. Ha a lehetőségekhez és elvárásokhoz képest lassan is, de jelentős eredmények születtek ez időszak alatt. Dolgozatom témája szempontjából az egyik legfontosabb tény, hogy létrejött — az adott történelmi körülményekhez képest — jól működő Magyar királyi honvédség és a szükséges háttérintézmények.

Magyarország függetlenségét szimbolizáló Magyar királyi honvédség minél teljesebbé tétele — hiszen sem önálló tüzérséggel, sem műszaki csapatokkal nem rendelkezett, egyet jelentett Magyarország függetlenségéért való törekvésekkel. Az uralkodóház összbirodalmi érdekei és céljai csak időszakosan tudták lefékezni a magyarok törekvéseit. A szükséges történelmi pillanatra a magyar honvédség mind szervezetileg, mind technikailag, s főleg morálisan kész volt az önálló működésre.

2. AZ IDEGENNYELV-OKTATÁS SZÍNTEREI A POLGÁRI ISKOLÁKBAN ÉS A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN

Azt, hogy a legkülönbözőbb szintű oktatási intézmények rendszerének felállítása mindig is fontos volt, az is bizonyítja, hogy már Mária Terézia 1777-ben jóváhagyta a Ratio Educationis-t, amely az első oktatással kapcsolatos törvény volt. Az egységes tanterv bevezetése, a gyakorlati jellegű oktatás, az oktatás állami felügyelet alá vonása, mind-mind szerepelt a törvényben. A kornak megfelelően az oktatás nyelve a német volt, ugyanakkor a latin, a nemzetiségi nyelvek és a magyar nyelv oktatása is helyet kapott a tanmenetben. Az oktatás nyelvével kapcsolatban a következő jelentős lépés a Ratio Educationis 1805-ös módosítása volt. Ekkor fogalmazták meg a nemzeti nyelv tannyelvkénti bevezetését. Az Entwurf kulcspontja a modern nyelvek, s ezen belül is a német nyelv hegemoniájának újbóli elismerése lett.

Dolgozatom témájával összefüggésben fontosnak tartom a civil oktatási intézmények rendszerének, illetve az ott folyó nyelvvoktatás formáinak bemutatását. Az újoncok és a tisztek itt kapták meg alapismereteiket, illetve azok a fiatalok, akik valami miatt kiléptek a katonai oktatás rendszeréből, nagyobb fennakadás nélkül ide tértek vissza.

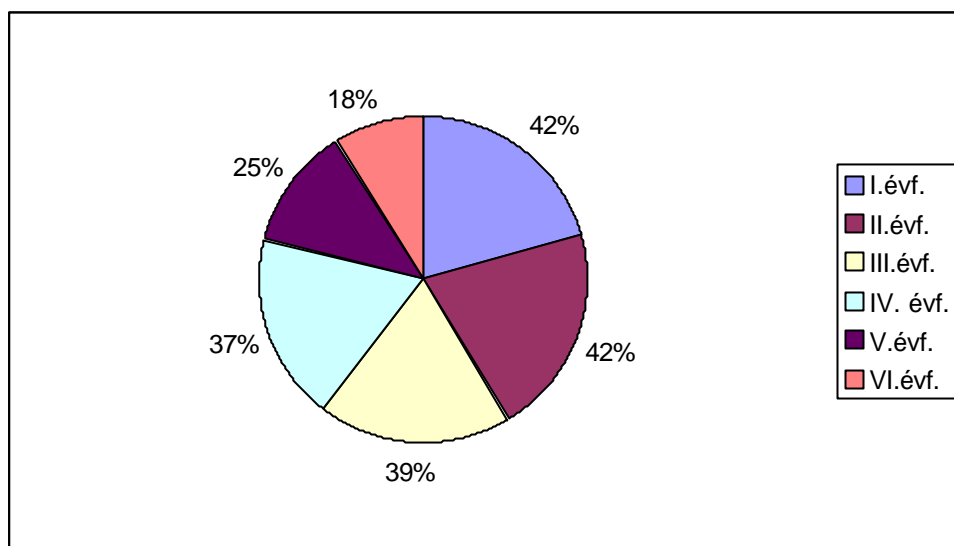
2. 1. A polgári iskolák rendszere

Az elemi oktatás

Az általam vizsgált időszakban az állam által felügyelt népoktatási tanintézetekhez az elemi és a felsőbb népiskolák, polgári iskolák és tanítóképezdék tartoztak.

A kiegyezés után az oktatásszervezők legsürgetőbb feladata az analfabetizmus felszámolása volt. Ezt segítette elő az Eötvös József báró kultuszminiszter nevéhez kapcsolódó 1868. évi XXXVIII. tc., az ún. népiskolai törvény megalkotása, amely nemcsak liberalizmusát tekintve volt európai színvonalú, hanem az elemi oktatás feladatairól vallott korszerű felfogása és a benne rejlő modern pedagógiai nézetek miatt is. A törvény kimondta az általános tankötelezettséget 6-tól 12 éves korig az elemi iskolákban és 15 éves korig az ún. ismétlő iskolákban.

A magyar nyelv óráinak %-os aránya a hat évfolyamban.

5. sz. ábra

Forrás: Tanterv és utasítás az elemi népiskola számára 1906.
Szerkesztette: Sárkányiné Szabó Olga

Az elemi iskolában heti 21-28 órában folyt az oktatás. A tantárgyak közül dolgozatot szempontjából az írás, olvasás, nyelvtan, beszéd- és értelem-gyakorlatok a fontosak, hiszen ezek alapozzák meg a diákok verbális, majd a később egyre nagyobb szerepet játszó írásbeli kommunikáció alapjait.(5.sz. ábra) A törvény kimondja, hogy „*Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást. Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes*”⁴⁴ Az oktatáshoz szükséges nyelvkönyvek — az országot lakó népek nyelvén íródott segédletek — pályázatok segítségével születtek. Tehát, a törvényalkotók mindent megtettek azért, hogy a nemzetiségi iskolákban tanulók anyanyelvükön tanuljanak. Arról, hogy ennek a törekvésnek miért nem sikerült teljes egészében érvényt szerezni, a későbbiekben szólok.

A törvénynek az a célja, hogy minél többen járjanak iskolába, megvalósult, hiszen az elfogadás utáni 15 év „*alatt az iskolába járó tankötelesek aránya 48%-ról 79%-ra emelkedett.*”⁴⁵

Ennek köszönhetően az analfabetizmus jelentősen visszaszorult Magyarországon, az 1870. évi népszámlálás alkalmával a hat éven felüli népességnek csak 31%-a tudott írni-olvasni, de 1910-re ez az arány már 68%-a emelkedett. Természetesen voltak különbségek az egyes foglalkozási csoportok között, (pl.1910-ben a mezőgazdasági

⁴⁴ 1868. évi XXXVIII. tc 58. §

⁴⁵ FELKAI László-ZIBOLEN Endre: A magyar nevelés története. II. kötet. Budapest : Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 1993. p. 89. (a továbbiakban: FELKAI-ZIBOLEN)

foglalkoztatottak 36%-a, az ipari alkalmazottak 12%-a volt analfabéta) és az egyes népek, népcsoportok írni és olvasni tudásában. 1910-ben a német férfiak 86%-a, a magyarok 83%-a, a szlovákok 76%-a, viszont a szerb férfiaknak csak 58%-a, a románok 41%-a és a ruszinok 33%-a ismerte az írás-olvasás tudományát.⁴⁶

A tanmenet egységes volt minden elemi népiskola számára. A népiskolai törvény szerint: „... *írás és olvasás; nyelvtan; beszéd- és értelemgyakorlat*” tantárgyak kapcsolódtak a nyelvoktatáshoz. Ez kezdetben megegyezett az iskolába járók anyanyelvével, majd azt fokozatosan felváltotta a magyar. A hivatalos órarend szerint (ld. Melléklet!) a legmagasabb óraszámban a magyar nyelvet tanították - az összóraszám 42%-át képezte - hiszen meg kellett tanítani az iskolásokat írni és olvasni, sőt a nem magyar anyanyelvűeket magyarul is. A nemzetiségi nyelv oktatására szánt órák számát az iskolaigazgató határozta meg.

A század végéig 3500 nem magyar tannyelvű iskolában nem volt olyan tanító, aki teljesíteni tudta volna a törvénynek azt az előírását, hogy a diákok anyanyelvén tudott volna oktatni.⁴⁷ Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy *„a nem magyar anyanyelvűeknek csupán 35%-a tanulhatott saját anyanyelvén is az iskolában.”*⁴⁸

Az oktatás ingyenessége, a kötelező magyar nyelv oktatása, nagylétszámú osztályok és a tanítók fizetésének ritkaság számba menő rendezése negatív hatással volt az elemi oktatás színvonalára. Hiszen a falvaknak, községeknek nem volt bevétele, így nem tudták biztosítani az iskolák ellátottságának megfelelő színvonalát. A tanítók fizetését a falusi „önkormányzatnak” kellett finanszírozni, ami a már említett ingyenesség által kiesett bevétel miatt nagy gondot jelentett. Ugyanakkor a magyar nyelv kötelező oktatása a nem magyar anyanyelvű tanítókat arra kötelezte, hogy megtanuljanak magyarul. A plusz erőfeszítés, a tanári pálya alacsony megbecsülése miatt egyre kevesebben vállalták ezt a hivatást.

Felsőbb népiskola és polgári iskola

Az elemi iskola után, aki tudott és akart vagy felsőbb népiskolába⁴⁹ vagy polgári

⁴⁶ Forrás: Taschenatlas, p. 50.

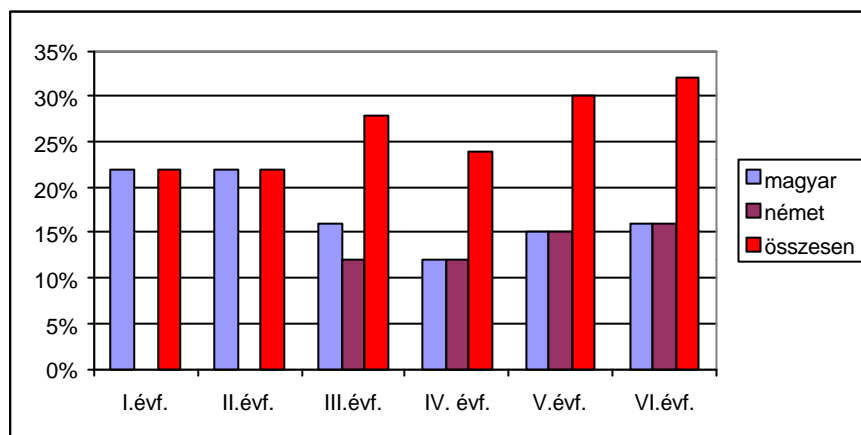
⁴⁷ FELKAI-ZIBOLEN. p. 74.

⁴⁸ U.o. p. 75.

⁴⁹ A felsőbb népiskola a fiúk számára 3, a lányok számára 2 éves volt és az elemi iskola 6 osztályának elvégzését kellett igazolni a felvételhez; a polgári iskolába az elemi iskola 4 osztályának elvégzése után a fiúk 6, a lányok 4 évig járhattak. (Abban az időben az iskolák nem voltak koedukáltak.) A felső népiskolában alapvetően a polgári iskola tananyagát tanították 3 évig, de idegen nyelveket nem tanítottak. Ezekbe az iskolákba azok a gyerekek jártak, akik nem akartak továbbtanulni, de az elemi oktatásnál magasabb szintű ismeretekre akartak szert tenni.

iskolába jelentkezhetett. Ez az iskola típus főleg olyan ismereteket közvetített, amelyekre a „tudományos pályára nem törekvő, minden jobb módú magyar állampolgárnak szüksége van.”⁵⁰ Az előbbiben 18-24 tanórás oktatási hetek voltak, míg a polgári iskolák „...tanórája hetenkint legalább 24, legfeljebb 26 lehet”.⁵¹ A két iskolatípusban a következő tantárgyakat is tanították: szépírás, anyanyelv, „... a mely iskolában a tanítás nyelve nem a magyar, ott a magyar nyelv”⁵², hazai alkotmánytan. A polgári iskolában oktatott tantárgyak között, pl. „a köz, magán és váltójog, mezői gazdaság vagy ipartan, tekintettel a község és vidéke szükségére” mellett megtalálható volt az „anyanyelvi irálytan és irodalom; a hol a tanítási nyelv nem magyar, ott a magyar nyelv; a hol a tanítási nyelv a magyar, ott a harmadik évfolyamon kezdve, a német nyelv; rendkívüli tantárgyként a latin és a franczia”.⁵³ (6.sz.ábra)

Magyar, német, nyelv oktatása a polgári iskolákban

6. sz. ábra

Forrás: Polgári iskolai tankönyvek 1868-1945. 1983.

Szerkesztette: Sárkányiné Szabó Olga

Az iskolák közötti átjárhatóságra is gondoltak a törvényalkotók. „... a fiúgyermekek számára alkotott polgári iskolákban, a tanterv úgy állapítandó meg, hogy a polgári iskola első négy évi évfolyama alatt, habár kimerítőbben, ugyanazon tantárgyak taníttassanak, a melyek a közép tanoda (real gymnasium) négy alsó osztályában taníttatnak, a latin nyelv kivételével.”⁵⁴

A törvényben nem határozták meg pontosan az egyes tantárgyak óraszámát, de a közoktatási miniszter joga és kötelessége volt a tantervek meghatározása és végrehajtásának ellenőrzése.

⁵⁰ FELKAI-ZIBOLEN. p. 105.

⁵¹ 1868. évi XXXVIII. tc. 73.§

⁵² U.o. 64.§

⁵³ U.o. 74.§

⁵⁴ U.o. 76.§

A XIX. század második felére még nem volt jellemző a koedukált oktatás. Az elemi iskolában a fiúk és a lányok ugyanazt a tananyagot tanulták, csak külön termekben, de már a polgári iskolákban külön óraterv készült a fiúknak és a lányoknak a jövőbeni feladatuknak megfelelően.

A nyelvképzés mind két tantervben jelentős helyet kapott. A tanítás nyelve a magyar volt, e mellett kötelező volt a német nyelv oktatása, s az idegen nyelvek ismeretének fontosságát bizonyítja, hogy a francia és a latin, mint rendkívüli tárgyak bekerültek a tanmenetbe. A nyelvvórák — az egész oktatási ciklust alapul véve — a fiúknál az összóraszám 25%-át, a lányoknál 26%-át képezték⁵⁵. Az anyanyelv és „más hazai nyelv” oktatásának tanterve a fokozatosságot és a hasznosíthatóságot tükrözi, de egyben magán viseli a korra jellemző pártosságát.⁵⁶ (3. sz. melléklet!)

Az anyanyelvi és a magyar nyelvi órák megnövelték azoknak a számát, akik felnőttkorukban a magyar állam hivatalos nyelvén tudták intézni ügyes-bajos dolgaikat, s ugyanakkor nemzeti hovatartozásukon sem esett csorba. Volt arra lehetőség, hogy a IV. osztály elvégzése után a diákok gimnáziumba vagy reáliskolába jelentkezzenek, de ez a családi háttér miatt nem volt jellemző.

Ennek az iskolatípusnak a hasznosságát igazolja, hogy a diákok: a fiúk 70%-a, míg a lányok 40%-a folytatta tanulmányait. (Ugyanakkor a lányok 50%-a otthon maradt).⁵⁷

A gimnázium és a reáliskola

A nyelvi magyarosodásnak az igazi színtere, a társadalmi és egzisztenciális emelkedés lehetőségét biztosító középiskola volt.⁵⁸ Az 1883. évi XXX. tc. meghatározta a középiskolák fajtáit, azok tanmenetét, a felügyeleti rendszert, a felvétel feltételeit, stb..

A törvény két középiskola típust nevez meg: a gimnáziumokat és a reáliskolákat, amelyek a törvény szerint egyenrangúak voltak, de az iskolák tanmenete és a továbbtanulási lehetőségek ezt cáfolják. Mindkettőnek az volt a feladata, hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassa, és a felsőbb tudományos képzésre előkészítse. A gimnázium ezt a feladatot a többirányú humanisztikus, főleg az ó-

⁵⁵ A fiúk tanmenetében nincs meghatározva a rendkívüli tárgyra fordítható óraszám, ezért az átlagban ezek nem szerepelnek; a lányoknál a rendkívüli tárgyak nélkül az összórák 20% -át, a rendkívüli órákkal együtt a 33% -át alkották a nyelvvórák.

⁵⁶ Forrás: Polgári iskolai tankönyvek 1868-1945. Budapest : OPI, 1983. p. XIII-XIV.

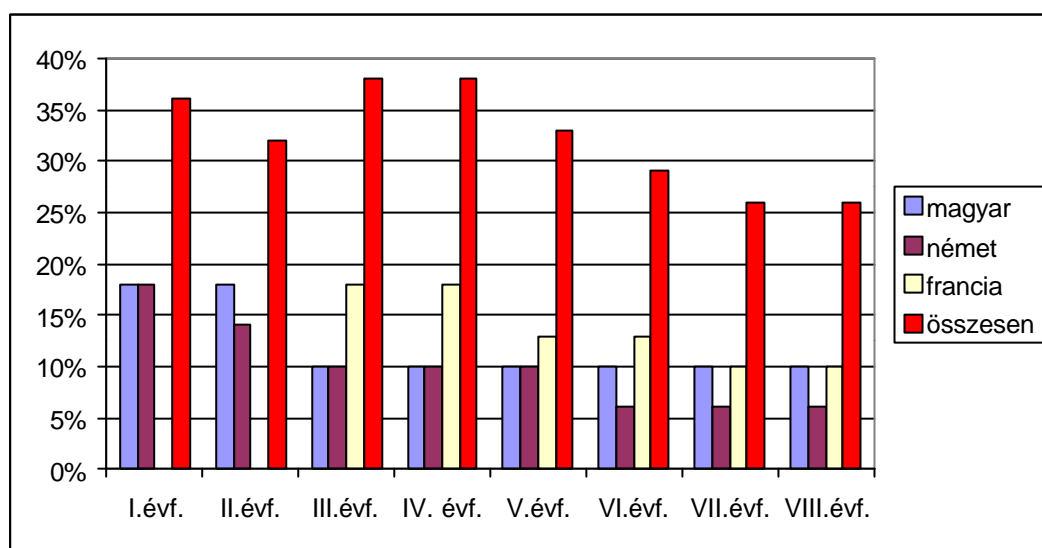
⁵⁷ U.o. p. XVI.

⁵⁸ A XIX. század végén működő középiskoláknak a 85%-a magyar tannyelvű volt. Forrás: Dr. Financzy Ernő: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Budapest : Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 1896. 210 p. (a továbbiakban: Dr. FINANCZY)

klasszikai tanulmányok segítségével, a reáliskola pedig elsősorban a modern nyelvek, a mennyiségtan és a természettudományok tanítása által kívánta megoldani.

Mindkét középiskolába legalább 9 évesek jelentkezhettek, akik a népiskola 4 osztályát sikeresen befejezték. Minden év végén záróvizsgát, majd a 8 év tanulást érettségivel zárhatták. A továbbtanulás lehetőségét is meghatározta a törvény. Míg a gimnáziumi érettségivel minden felsőoktatási intézménybe lehetett jelentkezni, addig a reáliskolai érettségi csak a műegyetemre és a tudományegyetemek matematikai és természettudományi karára történő felvételre jogosított.

A nyelvoktatás aránya a reáliskolákban

7.sz. ábra

Forrás: A magyarországi középiskolák rendje. Összeállította: Pichala Imre 1905.
Szerkesztette: Sárkányiné Szabó Olga

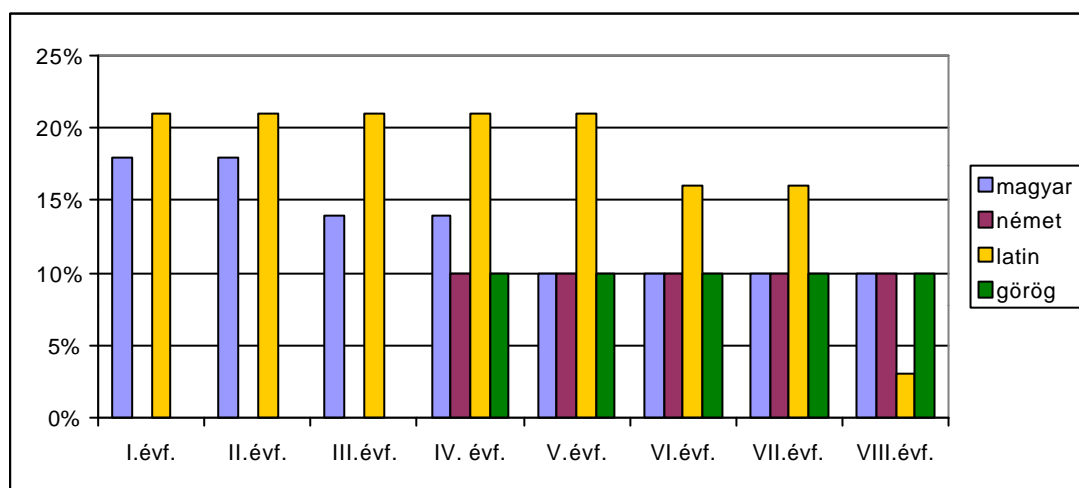
A reáltanodákban főleg a polgárosodó társadalom által igényelt természettudományi, műszaki ismeretek és modern idegen nyelvek oktatásra helyezték a hangsúlyt. Tanmenetükben a humán és reál tárgyak fele-fele arányban szerepeltek. A magyar nyelv és irodalom mellett, tanítottak német nyelv és irodalmat, francia nyelvet. (7. sz.ábra) A francia nyelv oktatásánál a tanulók előképzettsége nem tért el egymástól jelentős mértékben, „...addig a német nyelv tanításának nemcsak vidékenként, hanem ugyanazon iskola kebelében is igen különböző előképzettséget kell számba venni.”⁵⁹ A nyelvórák száma ebben az iskola típusban is igen magas volt. A 8 évfolyamot alapul véve, a tanórák 32%-ában oktattak valamilyen nyelvet.

⁵⁹ Dr. FINANCZY. p. 136.

A továbbtanulási lehetőségek behatárolása hatással volt a hallgatók és az iskolák számára is. A középiskolások csupán 14%-a járt ebben az iskola típusba⁶⁰ és az 1894/95. tanévben működő 184 középiskola közül csupán 33 volt reáliskola.⁶¹

A gimnáziumokban a jövő elitje tanult, ezzel magyarázható, hogy — akár mint Nyugat-Európában — a középiskolás korú népességnek mindössze 4-5%-át oktatta. A gimnáziumi képzés célja az általános humán nevelés, a görög-latin klasszikus műveltség átadása mellett az egyetemi, főiskolai tanulmányokra való fölkészítés és az „úriemberi”, a polgári magatartásminta átadása és elsajátíttatása volt. A humán tárgyak sorában jelentős szerepet kapott a nyelvoktatás: magyar, német, latin és görög nyelv és irodalmat is tanítottak.(8. ábra és a 4.sz. melléklet)

A nyelvi órák megoszlása a gimnáziumokban.

8 sz. ábra

Forrás: A magyarországi középiskolák rendje. Összeállította: Pichala Imre 1905.

Szerkesztette: Sárkányné Szabó Olga

A gimnáziumi érettségi nemcsak utat nyitott bármelyik felsőoktatási intézménybe, hanem a középosztályhoz tartozás egyik fontos feltétele is volt. A századfordulón 60-70 ezer, 1910-ben 88 ezer diák koptatta a többségében egyházi kezelésben lévő gimnáziumok padjait⁶².

Természetesen voltak más, főleg szakmát biztosító középiskolák, de ott a nyelvképzés nem volt említésre méltó. Dolgozatom szempontjából ez azt jelenti, hogy ezekből az iskolákból kikerülő diákok inkább azok közé tartoztak, akik az anyanyelvükön és a magyaron kívül nem értettek más idegen nyelven.

⁶⁰ Forrás: FELKAI-ZIBOLEN.

⁶¹ Dr. FINANCZY. p. 65.

⁶² FELKAI-ZIBOLEN. p.74.

Egyetemek és főiskolák

A gazdaság modernizációja, a társadalom polgárosodása elképzelhetetlen jól képzett értelmiség nélkül. A kiegyezést követő kor olyan kiemelkedő kultuszminiszterei, mint Eötvös József, Trefort Ágoston vagy Wlassics Gyula nemcsak támogatták az egyetemi képzés reformját, hanem ki is harcolták annak anyagi feltételeit.

Az általam vizsgált időszakban az ország szellemi központja — a Magyar Tudományos Akadémia mellett — a budapesti Tudományegyetem volt. Budapest és egyben Magyarország a közép-európai régió szellemi központja volt. Kisebb-nagyobb viták után 1912-re a magyar szent korona országaiban már 5 egyetem működött — Pesten 2, Kolozsvárott, Pozsonyban és Debrecenben 1-1. A bölcsész képzés mellett középiskolai tanári képzés is folyt, amit elősegített a gyakorló középiskolák felállítása. Különös figyelmet érdemel a még ma is neves Eötvös Collégium, ahol a jövőben tanárokat készítették fel a kor legképzettebb professzorai.

A hallgatók döntő többsége a magyar társadalom vezető rétegeinek gyermekei közül kerültek ki.

A pesti Tudományegyetemen az oktatás 3 nyelven folyt. A bölcsész és a jogi karon magyarul, az orvosi karon németül és a teológián latinul tanítottak. Ugyanakkor a nem magyar anyanyelvű hallgatóknak megengedték, hogy az államvizsgát — ha nem tudták az egyetem oktatási nyelvén letenni — német nyelven tegyék le. Az egyetemi oktatásban az 1848-ban törvénybe iktatott tanszabadság elve érvényesült. Ez azt jelenti, hogy bizonyos óraszámban⁶³ kellett a hallgatóknak az általuk szabadon választott tantárgyakat hallgatni egy félévben. *„minden megkötés nélkül lehetett az előadásokat felvenni, mindössze heti 10 óra volt szükséges a félév érvényességéhez.”*⁶⁴ Az oktatás nem volt ingyenes, sőt még a gyakorlatokért és vizsgákért is külön kellett fizetni. Ezzel magyarázható, hogy a hallgatók zöme a társadalom vezető rétegének gyerekei közül került ki.

1895. szeptemberében nyílt meg a magyar szellemi és tudományos életében jelentős szerepet játszó báró Eötvös József Collegium. A tanárjelöltek számára létrehozott internátusban (a párizsi École Normale Supérieure mintájára) kollégiumi tanárok segítettek ösztöndíjas, kiváló hallgatók egyetemi tanulmányi előrelépését. Különös hangsúlyt fektettek a modern nyelvekben való jártasságra. Érdekességképpen említem meg, hogy a századfordulón hallgatói létszáma alapján a budapesti volt a harmadik

⁶³ A kötelező órák száma 1891-ig heti 10, ezután heti 20 óra volt.

⁶⁴ Az Eötvös Lóránt Tudományegyetem történet 1635-1985. Budapest : ELTE Sokszt., p. 208.

legnagyobb műszaki egyetem a világon. A budapesti és kolozsvári egyetem hallgatóinak a száma 1892 és 1905 között 6771-ről 13 025-re emelkedett.⁶⁵

Tanítóképezdek

A közoktatással szemben támasztott magas elvárásokat csak akkor lehetett megvalósítani, ha a tanítók és tanárok is a megfelelő szintű képzésben részesültek. Az intézmények felállítása mellett a jogi háttérrel is biztosítani kellett. Már a Kiegészítés után nem sokkal megszületett a közoktatással kapcsolatos törvény — 1868. évi XXXVIII. tc — amely nemcsak a tankötelességről, de annak személyi és tárgyi feltételeiről is rendelkezett. Például: *„Az állam az ország különböző vidékein 20 tanítóképezdet állít fel.”*⁶⁶ *„A képezdeknek egy gyakorló iskolával kell összekötve lenni, melyben a növendék-tanítók gyakorlatilag képezthessenek.”*⁶⁷ Itt a tanár-jelöltek a gyakorlatban tanulhatták meg a szakmát. Ugyanakkor ellenmondás feszült a tanmenet és az elvárások között: a tanítóknak tudni kellett különböző nemzetiségi nyelveket — hiszen a törvényben az állt, hogy *„minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást”*⁶⁸ —, hiszen a diákjai románul, tótul vagy ruténul beszéltek, de a tantárgyak között csak a magyar, a német és a tanító-jelölt anyanyelve szerepelt.

A törvényekben megfogalmazott követelmények megvalósítása a mindennapi gyakorlatban nem ment zökkenőmentesen. Például: már a Kiegészítés után követelmény volt a tanítókkal szemben, hogy tudniuk kellett magyarul. Ugyanakkor az 1890. évi népszámlálás a tanítókra vonatkozó adataiból az tűnik ki, hogy a magyar nyelv elsajátítása nehezen ment:

Árva megye 117 tanítója közül 15,
 Liptó megye 117 tanítója közül 5,
 Trencsén megye 373 tanítója közül 64,
 Nyitra megye 562 tanítója közül 38,
 Sáros megye 282 tanítója közül 51,
 Nagy-Küküllő megye 271 tanítója közül 69,
 Temes megye 467 tanítója közül 73,
 Torontál megye 603 tanítója közül 45,
 Alsó-Fehér megye 231 tanítója közül 41,

⁶⁵ Uo. 112. o.

⁶⁶ 1868. évi XXXVIII. tc. 81.§

⁶⁷ Uo. 82.§

⁶⁸ Uo. 58.§

Beszterce-Naszód megye 207 tanítója közül 42,

Krassó-Szörény megye 425 tanítója közül 136 nem tudott magyarul, vagyis a tanítók 31,25% egyáltalán nem ismerte az ország hivatalos nyelvét.⁶⁹ A kormány mindent megtett, hogy ezen a helyzeten változtasson. Azoknak, akik nem tudták tanítani a magyar nyelvet, póttanfolyamokat szerveztek az ország legkülönbözőbb részein és még napidíjat is kaptak, hogy anyagi oka ne legyen a tanfolyamról való kimaradásnak.⁷⁰

Az alacsony tanítói fizetések, a nagy létszámú és különböző életkorú gyerekekből álló osztályok mind-mind negatív hatással voltak a pályaválasztásra. Az oktatók folytonos elvándorlásának megállítása és alacsony műveltségi színvonalának emelése az általam vizsgált időszakban állandó feladata volt az oktatás-szervezőknek.

Összegzésképpen megállapítható, hogy az Osztrák Magyar Monarchia iskola-rendszerében a nyelvképzés meghatározó szerepet játszott. De ez természetes is volt, hiszen az ország soknemzetiségű jellegéből adódóan az a helyzet alakult ki, hogy akármelyik hivatalos nyelvet is említjük — akár a németet, a magyart vagy a horvátot, sőt az elemi iskolákban megengedett nemzetiségi oktatási nyelvet —, az biztos, hogy az valakinek az osztályban idegen nyelvnek számított. Ezzel magyarázható, hogy a nyelvórák száma minden iskolatípusnál igen magas volt és a tanárokkal szemben is igen magas követelményeket határoztak meg. A középiskolákban szakos tanárok tanítottak, míg az elemi iskolákban a tanítók egyben idegennyelv-tanárok is voltak, hiszen a diákok között biztos volt más anyanyelvű is.

A nyelvtanítás célját már akkor is a gyakorlatiasság határozta meg: míg a 60-as évek végén még a fordítás képezte a nyelvtanítás gerincét, addig például az 1879. évi fiúiskolai tantervben már a következők állnak: *„Nyelvtani ismereten alapuló megértése a német nyelvnek, és abban annyi jártasság szerzése, hogy a tanuló az oktatás köréből vett valamely tárgyról németül helyesen tudjon szólni és írni.”*⁷¹

A magyar nyelv mint az ország hivatalos nyelve, a német mint a Monarchia hivatalos nyelve és a francia mint a műveltség és a diplomácia szimbóluma jelent meg az iskolák tanmenetében. A hétköznapi életben betöltött fontosságuknak megfelelően voltak reprezentálva a tantárgyak sorában. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb hangsúllyal szóltak

⁶⁹ JEKEFALUSSY László: Értelmiségünk és a magyarság. Közgazdasági Szemle 1894.I.köt. 501—526 p.

⁷⁰ PETHES János: A magyar nyelvi póttanfolyamok. Hadsereg 1894. p. 449.

⁷¹ SZOBOSZLAI Miklós: Gimnáziumi tanterveink idegen nyelvi oktatási célkitűzéseinek elemzése. Budapest: Tankönyvkiadó, 1960. p. 184.

a holt nyelvek: a latin és görög nyelvek élő, mint pl. angol, orosz nyelvvel történő felváltásáról.

2. 2. A hivatásos tisztképzés rendszere

A honvéd nevelő- és képzőintézeteknek az elemi iskolában megszerzett ismeretekre kellett építeni. A katonai iskolák tanmenetének összeállításakor igyekeztek követni és amennyire lehet átvenni a polgári középiskolák tanmenetét. Ez nem mindig sikerült, hiszen ezen intézmények fő rendeltetése a szakmai ismeretek és készségek elsajátíttatása volt. A szakmai tárgyakra szánt időt a közismereti tárgyak rovására lehetett csak biztosítani, s ez egyet jelentett a műveltségi tárgyakra szánt figyelem csökkenésével.

A kiegyezés a tisztképzés rendszerében jelentős változásokat nem hozott, a katonai képző- és nevelőintézetek egy része már korábban is működött, csupán kiegészült a nemzeti tiszti- és tisztsarjképző⁷² intézetekkel. Ez azt jelenti, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában a tiszti- és tisztsarjképzés egyrészt közös, másrészt nemzeti — a magyaroknál honvéd, az osztrákoknál Landwehr — intézményekben történt.

Az 1874-ben megkezdett úgynevezett „Wurmb”-féle tanügyi reform alapján kialakított képző- és nevelőintézetek rendszere egészen 1918-ig állt fenn, sőt a két világháború között a megváltozott társadalmi és politikai viszonyokhoz alkalmazkodva tovább élt.⁷³

A következő vázlaton a katonai iskolákba való bejutáshoz szükséges iskolai végzettséget, valamint a polgári iskolába való esetleges visszatérés lehetőségeit követhetjük végig. Az Osztrák-Magyar Monarchián belül egységes volt a rendszer. (Forrás: Szabó Mária: A történelmi tudat formálása a két világháború közötti honvéd reáliskolai nevelőintézetekben, a Ludovika Akadémia előkészítő iskoláiban. Egyetemi doktori értekezés 1993.)

⁷² Tisztsarjképző intézeteknek nevezték a katonai alreál és főreál iskolákat, amelyek nem közvetlenül tiszteket képeztek, hanem a tisztiiskola előtti katonai nevelést végezték.

⁷³ Wurmb Adolf ezredes a Kriegministerium (Hadügyminisztérium) 6.(tanügyi) osztályának vezetője dolgozta ki az 1874-ben induló iskolarendszer elveit. E szerint voltak 4 évfolyamos alreáliskolák, 3 évfolyamos főreáliskolák, 4 éves hadapródiskolák, 3 illetve 4 éves akadémiák. Az alreáliskolákból főreálba csak kiváló növendékek kerültek át, a nagyobb részük a hadapródiskolákban tanult tovább, ahonnan kikérülve a növendékek hadapródtiszthelyettesi rendfokozattal a csapatokhoz kerültek. A főreáliskolát végzettek az akadémiára mehettek tovább, s onnan avatták őket hadnagyokká. Kivételt képezett ez alól a haditengerészeti akadémiája, ami 4 éves volt, az alreáliskolából lehetett rá jelentkezni és a végzett növendékek mint másodosztályú hadapródok léphettek a haditengerészet kötelékébe.

A katonai alreáliskolákban (Militär-Unterrealschulen) a katonai főreáliskolákra való felkészítés 4 éven át folyt. Tantervük a civil iskolákéval igyekezett megegyezni, hogy az esetleges átjelentkezés ne okozzon nagy nehézséget a diákoknak. A Monarchia fennállása folyamán hat katonai alreáliskola működött. Az elsőt Kőszegen hozták létre 1874-ben; St.Pölten (1875), majd Marosvásárhely (1879) következett. 1881-ben Kassán alakult meg a következő alreáliskola, amelyet 1904-ben áthelyeztek Strass in Steiermarkba. Ezt követően Fischauban 1898-tól, Ennsben 1908-tól működött katonai alreáliskola.

A Wurmb féle katonai oktatási rendszer következő eleme a főreáliskolák voltak, amelyek az akadémiák számára készítették fel a növendékeket. Itt a képzés három évig tartott és a növendékek sikeres záró vizsgája után a közös hadsereg valamelyik akadémiáján folytathatták tanulmányaikat a felvételi vizsga letétele után. A császári és királyi hadsereg összesen hat katonai főreáliskolával (Militär-Oberrealschule) rendelkezett a Monarchia fennállása alatt. Ezeket nem egyszerre hozták létre, hanem a mindenkori igényeknek megfelelően alakult a számuk; ahogy közeledett az első világháború, úgy emelkedett a főreáliskolák száma is. Így a kassai, a krakkói, a marburgi és a pozsonyi főreáliskola 1913-ig gyalogsági hadapródiskolaként működött. Kismartonban 1909-ben alapítottak hasonló intézetet. A legrégebbi főreáliskolát Marisch-Weisskirchenben (Morvafehértemplom) hozták létre 1875-ben. A közművelődési tárgyakat illetően a tantervük nagyjából megegyezett a civil főreáliskolák tantervével, de jelentős számban voltak katonai órák is.

Ebbe a rendszerbe illeszkedett a közös hadsereg két akadémiája és egy felsőfokú tisztképzője is:

1. „Mária Terézia” Katonai Akadémia — Bécsújhelyen;⁷⁴ ahol a gyalogság, a hegyivadász és lovassági fegyvernemek számára képeztek tiszteket;
2. Műszaki Katonai Akadémia — Mödlingben;⁷⁵ ebben az iskolában a tüzér- és műszaki (utász, hidász, árkász), vasúti és távíró alakulatok tisztjeit képezték, akik mint az előző akadémia növendékei is, hadnagyként kerültek szolgálati helyeikre;
3. Haditengerészeti Akadémia — Fiumében⁷⁶ (ténylegesen ez felsőfokú tisztképző intézet volt). Az Akadémiáktól eltérően itt a képzés négy évig tartott. Az intézet történetének érdekessége, hogy a növendékek kiképzése 1856 és 1866 között egy fregaton történt, majd a szárazföldön működött az iskola. 1866-ban alakították ki

⁷⁴ Theresianische Militärakademie in Wiener-Neustadt.

⁷⁵ Technische Militärakademie — Mödling.

⁷⁶ Marinenakademie in Fiume

az akadémia képzésének azt a formáját, amely szerint az első világháború végéig működött.

A csapatok számára a hadapródiskolák képezték az alegység-parancsnoki állomány döntő részét. A négyéves képzést folytató tanintézet tanterve szintén igyekezett megegyezni a civil felső tagozatú reáliskolák tanmenetével. A harmadik évfolyam elvégzése után a kiemelkedő képességű növendékek tovább tanulhattak valamelyik katonai akadémián, míg a többiek a 4. évfolyam elvégzését követően - ha az állományviszonyok megengedték – hadapród tiszthelyettesekké nevezték ki (1908-tól zászlósokká). A hadapródiskolák jól követték a hadsereg fegyvernemeinek arányát: 11 gyalogsági hadapródiskola (Infanteriekadettenschule), egy lovassági hadapródiskola (Kavallerie-kadettenschule), és egy tüzérségi hadapródiskola (Artilleriekadettenschule) képezte a növendékeket. A főleg magyarok által lakott területeken (pl. Budapest, Temesvár, Nagyszeben) működő hadapródiskolákban, valamint a marisch-weisskircheni lovassági és traiskircheni tüzérségi hadapródiskolákban a német mellett magyar tannyelvű osztályok is működtek. (Érdekességképpen szeretném megemlíteni, hogy a magyar tannyelvű osztályokban a magyar nyelv évfolyamonként heti 3-3 órában történő tanítása mellett a növendékek franciául is tanultak – az I. évfolyamon heti 4, majd a következő három évben heti 2-2 órában. A német tannyelvű osztályokban csak németet tanítottak – az első 2 évben 6-6 órában, majd a következő két évben 3-3 órában.)

Mivel külön nem tárgyalom, itt említsem meg, hogy a Landwehr nem rendelkezett külön al- vagy főreáliskolával, sem hadapródiskolával. Az ilyen jellegű igényeit a közös hadsereg intézetei elégítették ki. A Landwehr tisztjeit a bécsi Ferenc József Katonai Akadémián (K. k. Franz Josef Militärakademie, Wien) képezték. A közös haderő felügyelet alá tartozó iskolákban az oktatás nyelve általában német volt. Ezért csak olyan magyar származású növendékek jelentkeztek ezekbe az intézetekbe, akik jól beszéltek németül.

2. 3. A Magyar királyi honvédség nevelő- és képzőintézetei

A kiegyezést követően 1868. évi XLI. törvénycikkkel létrehozták a Magyar királyi honvédséget, de ezzel a szervezet még nem vált működőképes hadsereggé. A legnagyobb feladatot a tisztikar megteremtése jelentette.

Ennek kialakításánál a következő kategóriákkal számoltak:

- a közös hadsereg nyugállományba vonult tisztjei, akik szolgálatra még alkalmasak voltak;

- rangjuk megtartásával a hadseregből kilépett tisztek, akik nem tartoztak a tartalékba;
- az 1848/49-es honvédtisztek, akik szolgálatra alkalmasak;
- olyan polgári egyének, akik közmegbecsülésben állnak, hadkötelezettségüknek eleget tettek és a tiszti állás betöltéséhez kellő képességekkel rendelkeznek;
- a honvédség altisztjei tiszti vizsga letétele után.

A közös haderőtől átvett tisztek vagy a reaktivált honvédtisztek nem elégtették ki a tényleges szükségletet, s ezért már az első évben minden honvédkerületben féléves tisztképző iskolákat szerveztek. Ennek sikeres elvégzését követően a jelölteket tartalékos hadapródokká avatták fel. Akik vállalták a tényleges szolgálatot, azokat csapatszolgálatra osztották be. Bizonyos szolgálati idő eltelte után és sikeres szakmai vizsgát követően vették csak fel őket tényleges (akkori elnevezés szerint tetteles) állományba.

A felsorolt kategóriák azt mutatják, hogy egységes tisztikarról a kezdeti időszakban nem lehetett beszélni. Növelte a gondokat, hogy nemcsak a „tetteles” állományt, hanem a „szabadságolt állományt” is meg kellett szervezni.

1869 és 1871 között a pesti, pozsonyi, kassai, zágrábi, nagyváradi és a pécsi egyetemeken, főiskolákon katonai tanszékeket állítottak fel hadapródképzés céljából. A csapattiszti képesítést a polgári diploma mellé kapták volna az önként jelentkezők. Kezdetben a hallgatók nagy számban jelentkeztek, majd a kurzus alatt fokozatosan lemorzsolódtak és 1873-ban meg is szüntették a katonai tanszékeket. A sikertelenség egyik magyarázata az volt, hogy a katonai „végzettség” semmilyen előnnyel nem járt az elhelyezkedés során.

A tiszti állomány minél előbbi feltöltése érdekében 1869—70 telén kerületenként három hónapos tiszti iskolákat állítottak fel, hallgatói a már kinevezett tisztek voltak. A tisztképző iskolák — féléves képzési időtartammal — olyan kiképzett honvédek részére lettek felállítva, akik alkalmasnak ígérkeztek tiszti állás betöltésére. A honvédlovasság számára Székesfehérváron állítottak fel hasonló iskolát.

Az alantostiszti hiány pótlására 1870-ben elrendelték, hogy az arra alkalmas polgári egyének hadapródvizsgát tehettek. Az önként jelentkezők a kerületenként felállított bizottságoknál vizsgáztak. A vizsga anyaga attól függött, hogy tényleges vagy tartalékos szolgálatra, illetve gyalogsághoz vagy lovassághoz jelentkezett az illető.

A tisztté válás eddig felsorolt lehetőségei csak ideiglenes megoldást jelentettek a kezdeti problémák megoldására. A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia felállításával a felsőfokú tisztképzés a gyalogsági, lovassági (huszár) és 1912-től a tüzérségi fegyvernemek számára történt.

A budapesti Ludovika Akadémia épületeit már 1836-ra felépítették, de a tervezett tisztképzés a magyar oktatási nyelv bevezetésének királyi tiltása miatt nem indult be. A forradalom és szabadságharc időszakában kísérletet tettek az intézmény beindítására, de az a hadiesemények miatt nem élte túl az 1849. január 7-i tanévnyitót. A valóságos tisztképzés a Ludovika épületében csak a kiegyezés s a honvédség felállítása után kezdődhetett meg és az itt végzett tiszteket magasabb beosztásba tervezték. Az 1872. évi XIV. tc. alapján, az 1873/74.-es tanévben kezdett el működni az akadémia. A tanintézetben három tanfolyamot indítottak:

1. *Előkészítő tanfolyam:* azok számára, akik már áttestek a nyolchetes újonckiképzésen, hivatásos állományba jelentkeztek, s a középiskola három vagy négy osztályát elvégezték. Egy év képzés után a jó rendűeket átvették a tisztképző tanfolyamra, a többiek visszakerültek a csapatokhoz.

2. *Tisztképző tanfolyam:* a fent említetteken kívül ide azok is kérhették felvételüket, akik eredményesen elvégezték a gimnázium nyolc, vagy a reáliskola hat osztályát. A tanév végén az első három helyen végzett hallgatót hadnaggyá, a többieket hadapród tiszthelyettesekké nevezték ki.

3. *Tiszti tanfolyam:* ide azokat iskolázták be, akik legalább két évet csapatnál töltöttek és magasabb katonai képesítés megszerzésére törekedtek.

Az 1883. évi XXXIV. tc. az akadémiát lényegében hadapródiskola jellegűvé változtatta. A hadapródiskolák csapattiszteket képeztek, akik tanulmányaik során magasabb, akadémiai képzésben is részesülhettek. Olyan 14-17 éves fiatalok kérhették felvételüket, akik elvégezték a középiskola legalább négy, vagy öt osztályát. Az iskola négy évfolyamos volt. A kitűnő és jó eredménnyel végzetteket zászlósként, a többieket hadapród tiszthelyettesként avatták.

Ezen túl felállítottak egy *egyéves tartalékos tiszti tanfolyamot*, és továbbra is megmaradt a felsőbb tiszti tanfolyam. Az Akadémia tanmenete kisebb eltérés mellett megegyezett a cs. és kir. közös hadseregben felállított hasonló képzőintézetekével. Mivel a Honvédség a közös haderő másodvonalbeli, kiegészítő honvédsége volt, a kiképzésnek és az oktatás rendszerének azonosnak kellett lennie.

A tisztképzés első világháború végéig fennálló rendszere az 1897. évi XXIII. törvénycikkkel jött létre:

„I. A Magyar királyi honvédség tényleges állományú tisztsarjadékának kiképzésére a következő honvéd nevelő- és képzőintézetek rendszeresítettnek:

- a. a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia három évfolyamban, s minden évfolyamban 50 növendékkel, és*
- b. egy magyar királyi honvéd főreáliskola három évfolyammal, s minden évfolyamban 50 növendékkel, és*
- c. két magyar királyi honvéd hadapród iskola négy-négy évfolyammal, minden évfolyamban 100 növendékkel.”*

A Ludovika Akadémia leendő növendégeit 50-50%-ban a honvéd főreáliskolából és polgári középiskolákból vették fel. A soproni főreáliskolások a Ludovika Akadémia utánpótlására voltak hivatottak. A 3 éves képzés alatt a civil reáliskolák felső négy osztályának az anyagát tanították.

A pécsi és nagyváradai hadapródiskolák létrehozásával egy új iskolatípus jelent meg a magyar oktatás rendszerében. Ennek az iskolának a rendeltetését a következőképpen határozták meg: *„...olyan ifjakat, akik a hadiszolgálatot életpályájukul választják, hadapródokká kiképezni, hogy ez által a Magyar királyi honvédség, valamint a törvényszabta követelmények feltétele alatt a császári és királyi hadserege hivatásszerű tisztjeiben beálló fogyatékok pótlására a szükséges sarjadék rendelkezésre álljon ...”*⁷⁷ A tanmenet és az oktatás célja lényegében megegyezett az állami középiskolák felső tagozatának elvárásaival.

A honvéd főreáliskolában folyó katonai nevelőoktatás célját hivatalosan így határozták meg:

„A honvéd tisztikar minősége alapján véve a honvéd nevelő- és képzőintézetekben folyó kiképzés eredményességétől függ. Ezért ezen intézetekben a nevelőoktatás a tisztán tudományos oktatás mellett, mely csakis az értelmet fejleszti, elsősorban azon jellemtulajdonságok és erkölcsi érzelmek, valamint testi képességek nagyra növelését célozza, melyek minden embernek dicséretére válnak, s férfit emberileg értékessé teszik s melyekre különösen az ifjú katonának magasztos hivatása betöltésénél múlhatatlanul szüksége van. ... az intézetből kilépő ifjak helyüket a gyakorlati élet folyton fokozódó követelményei között úgy katonai alkalmazhatóság, mint társadalmi neveltség tekintetében

⁷⁷ SZERVI határozványok az m.kir.honvéd nevelő-és képzőintézetek számára. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1898. p. 48.

*megállják s egyúttal képesek legyenek önmagukat minden téren saját erejükből is tovább képezni.*⁷⁸

A honvéd nevelő- és képzőintézetekben az általános műveltségi tárgyak tanmenete a civil – azonos szintű – iskolák tanmenetéhez igazodott, s csak egy-egy tantárgyat (pl. a hadapródiskolában kémiát, állat- és növénytant) tanítottak alacsonyabb óraszámban, hiszen a szakmai tárgyak oktatására és a gyakorlati foglalkozásokra is időt kellett biztosítani. A katonai intézetekre jellemző szellemi túlterhelést Kemény Ferenc könyvében számokkal is igazolja:

„A kiképzésre rendelkezésre álló idő a következőképpen oszlik fel:

	naponta	hetente	isk. év hossza	összesen
katonai	10	60	46 hét	2760 óra
nyilvános	9	55	42	2268 óra

A különbség 492 óra egy évben.”⁷⁹

(A 5.sz. mellékletben található táblázatban még átfogóbb képet kapunk a kor középiskoláinak óraterheléséről.)

A Ludovika Akadémián 1912-ig csak gyalogos és lovas szakon folyt képzés, de 1912-ben a tüzérség megalakulásakor ez a fegyvernem is helyet kapott a tisztképzésben.

A Magyar királyi honvédségen belül a vezérkari tisztek részére nem volt képzési lehetőség. Ilyen céllal évente 6-10 főt iskoláztak be a bécsi hadiakadémiára. A tanulmányok sikeres elvégzéséhez szükséges német nyelvtudás elérésének érdekében a magyar jelentkezőket a honvédelmi miniszter fél évre a közös hadsereg különböző csapattesteibe osztotta be. Ezzel a jelöltek nyelvi és szakmai szempontból is autentikus ismeretekre tettek szert. A magyar tisztek a végzés után a honvédségnél teljesíthettek szolgálatot, de a közös hadsereg állományába tartoztak. A magyar honvédségnek nem voltak saját állományú, vezérkari minősítésű tisztjei, mint ahogy vezérkara és tábornoki kara sem volt, mert a tábornokká kinevezett magyar tisztek a közös hadsereg állománytáblájába tartoztak.

A növendékek katonai nevelése akkor ért véget, amikor az akadémiák vagy hadapródiskolák valamelyikén befejezték tanulmányaikat. Az akadémia elvégzése nem

⁷⁸ UTASÍTÁS a m. kir. honvéd nevelő- és képzőintézetek tanterveire. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1910. p. 3-4.

⁷⁹ KEMÉNY Ferenc: Összehasonlító aphorizmák a katonai és polgári nevelés köréből. Budapest : 1888 Légrády Testvérek, 21.p.

Szabó Mária egyetemi doktori értekezésében a következő összehasonlítást hozza: a hadapródiskolákban 47, a főreáliskolákban 40, míg a polgári iskolákban 32 óra volt az engedélyezett heti óraszám. Forrás: Szabó Mária: A történelmi tudat formálása a két világháború közötti honvéd reáliskolai nevelőintézetekben, a Ludovika Akadémia előkészítő iskoláiban. Egyetemi doktori értekezés 1993.

jelentette automatikusan a tiszti rendfokozatot és beosztást. A legalább jó összeredményt elért növendékek kapták csak meg a hadnagyi rendfokozatot. Az elégséges szinten végzett növendékeket hadapródokként, az elégtelen osztályzatot kapott növendékeket altisztként sorozták be a hadseregben.

Mint minden szakirányú iskola, a honvéd nevelő- és képzőintézetek is elsősorban a saját szakmai céljaikat szolgálták, a szaktárgyak aránya mégsem volt meghatározó. (Természetesen ez nem igaz a nyári, gyakorlati időszakra.) Annak a felismerése, hogy a jól képzett tisztek meghatározzák a Magyar királyi honvédség minőségét, befolyásolta az oktatott tantárgyakat és a rájuk fordítható óraszámot. Ha nem is mindig volt az eredmény az elvárásoknak megfelelő, az kétségtelen, hogy a honvédség vezetői tudatosan és a lehetőségekhez képest következetesen dolgoztak az oktatás minőségének és eredményességének emelésén.

2. 4. Idegen nyelvi képzés a katonai tanintézetekben

A honvédség soknemzetiségű jellegéből adódóan különös szerepet kapott az idegennyelv-tudás és annak fejlesztése az iskolák életében. Természetesen ezek sorában az első helyen a német nyelv minél jobb ismerete állt, de franciát, horvátot és tanfolyamok formájában orosz is tanítottak.

Idegen nyelvet jó anyanyelvi ismeretek nélkül nagyon nehéz tanulni. Az iskolák vezetői ezzel tisztában voltak, ezt támasztja alá az „Oktatási utasítás” következő része: *„A tantárgyak között kétségtelenül a magyar nyelvi oktatás van legszorosabb kapcsolatban a többi szakok mindegyikével. A növendékek nyelvérzékének tudatossá váltával, nyelvkincsének gyarapodásával, gondolkodása is világosabbá, szabatosabbá és rendezettebbé válik. Kerüljük az idegen szókat és a cikornyás kifejezéseket, mert méltán kelthetik a tudálékosság látszatát.*

A tanárok, ... mindegyikük a maga részéről ... működjék közre a magyar nyelvi tanítás ama céljának elérésében, hogy a növendék tapasztalata és tanulmánya körébe eső tárgyakról világosan, szabatosan és ügyesen tudjon beszélni és írni.”⁸⁰

Már a katonai iskolák felvételi vizsgáin is komoly megméretést jelentett a nyelvtudás bizonyítása. Mind írásban, mind szóban vizsgázni kellett németből, illetve magyarból. Ha a jelentkezők horvát anyanyelvűek voltak, a felvételin anyanyelvükön is felvételizhettek, de tanulmányaik során magyart is kellett tanulniuk, sőt magasabb óraszámban, mint saját

⁸⁰ OKTATÁSI utasítás a m. kir. honvéd nevelő-és képzőintézetek részére. Általános határozványok. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai Részvénytársaság, 1918. p. 21.

anyanyelvüket. A tantárgyak között szerepelt a francia nyelv is. A felvételi tárgyak között nem szerepelt, de a pályázóknak már ismerni kellett az intézetbe való belépés előtt.

A nyelvórák számában is megfigyelhető a különbség a katonai reáliskolák előnyére:

	magyar	német	francia
magyar reáliskolák 1 osztály	5	5	0
osztrák reáliskolák 1 osztály	0	4	5
katonai reáliskolák	2	6	4

Ezek a számok a különböző időszakokban és egyes intézmények óraelosztásában kismértékben eltérhettek, de azt a tendenciát tükrözték, hogy a katonai iskolákban nagy hangsúlyt fektettek a nyelvoktatásra, hiszen a közös nyelv ismerete — vagyis a német — mind a hétköznapi életben, mind a katonai karrier során meghatározó volt. A tanárok gyakorlatias módszerei, a bentlakásos rendszerből adódó lehetőségek – délutáni konzultációk, napi érintkezésben az adott nyelven történt kommunikáció – enyhítették a nehézségeken.

A pécsi és nagyváradi hadapródiskolák

A hadapród iskolák képezték a Magyar királyi honvédség tanintézetei között az első lépcsőt. A jelentkezőknek a következő elvárásoknak kellett megfelelni: *„Felvételi feltétel: magyar állampolgárság, testi alkalmasság, valamely középiskola 4 alsó osztályának legalább elégséges eredménnyel történt elvégzése, kifogástalan ökölcsei magaviselet, elért 14, de meg nem haladott 16 év. Írásbeli és szóbeli vizsga a felvételin - a vizsgán a hozzátartozók jelen lehetnek. Felvételi tárgyak: német és magyar nyelv, számtan és mértan, földrajz, történelem. A felvételhez legalább elégséges eredményt kellett elérni a vizsgán.”*⁸¹

A magyar – és a horvát-szlavon anyanyelvűeknek a horvát – nyelv mellett a német és a francia nyelv is szerepelt a tantárgyak között. A magyar nyelvi ismeretek fejlesztése magyar irodalomtörténeti szemelvények (pl.: Széchenyi a „Hitel” bevezetése és befejezése; Arany János „Toldi”) feldolgozásával történt. Figyelemre méltó, hogy a magyar órák száma növekvő tendenciát mutat. Ez azzal magyarázható, hogy a magasabb évfolyamokon egyre komolyabb szóbeli feladatokat kaptak a növendékek, s a retorikai képességek fejlesztése sok gyakorlást igényelt.

⁸¹ SZENTESY József: A nagyváradi m. kir. honvéd hadapródiskola története. 1898-1941. Nagyvárad : Bagossy Mihály „Bihari” nyomdája, 1943. p. 25.

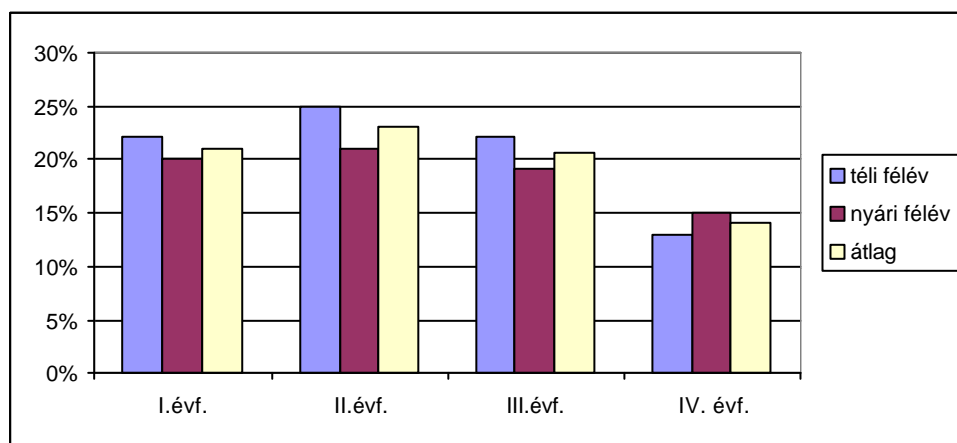
A heti 1 horvát óra az anyanyelv kismértékű fejlesztésére és az alapvető katonai szakkifejezések, vezényszavak elsajátítására volt elég.

A német órákon is irodalmi szövegek értelmezése és visszaadása képezte a tananyagot. A nyelvtant is „...a beszélgető gyakorlatokkal és olvasmányokkal kapcsolatban a legszükségesebb mértékre szorítva” az eredeti szövegek alapján ismételték át. Ezt erősíti meg Garay Lajos is a hadapródiskola történetét bemutató könyvében: „... a tananyag 70%-a társalgás, 20%-a idegen nyelvű katonai fogalmazványok szerkesztése, 10 %-a grammatikai gyakorlatok tették ki.”⁸² A nyelvoktatás során olyan ismeretekre kellett szert tenni a növendékeknek, hogy „... alapot nyerjen arra is, hogy további önképzés mellett a német katonai irodalom termékeivel megismerkedhessék.”⁸³ A francia — mint minden katonai nevelő- és képzőintézetben — ebben az iskolában is szerepelt az oktatott tárgyak között.

A magas összóraszám már nem tette lehetővé, hogy erre a nyelvre is több idő kerüljön. Ehhez igazodva az elvárások sem voltak túlzóak: „Némi gyakorlottság az olvasásban helyes kiejtéssel és hangsúlyozással.”⁸⁴ Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a IV. év tananyagában már szerepel a katonai szókinccs oktatása: „A szóanyag bővítése, különös tekintettel a harcászatban, erődítészetben és a hadtörténelemben használatos francia nyelvű, vagy francia eredetű kifejezésekre.”⁸⁵

Figyelemre méltó, hogy a nyelvórák száma egész évben azonos volt, az arányokban követhető változás a téli-nyári félév szakmai óraszám különbözőségéből adódik.(9.sz.ábra és a 6.sz. melléklet)

A magyar királyi hadapródiskolák nyelvóra arányai 1908-ban

⁸² GARAY Lajos: A pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola története. Pécs : [k.n.], 1939. p. 67.

⁸³ TANTERV a magyar királyi honvéd hadapródiskolák számára. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1908. p. 32.

⁸⁴ U.o. p. 34.

⁸⁵ U.o. p. 35.

9.sz. ábra

Forrás: Tanterv a m. kir. hadapródiskolák számára. 1908.
Szerkesztette: Sárkányné Szabó Olga

A tananyag tervezhetősége és ellenőrizhetősége érdekében a honvédelmi miniszter által jóváhagyott tankönyveket és tansegédleteket használni. („... *könyomatú tansegédletek is fölterjesztendők jóváhagyásra*”.⁸⁶ Ezek a tananyagok „... *ez idő szerint rendszeresített tankönyvek – melyek nagyrészt egyszer s mind a honvéd főreáliskola és a Ludovika Akadémia tankönyvei is. Az előbb említett tananyagok főképp az idegen nyelvek oktatására vonatkoznak.*”⁸⁷

Magyar királyi honvéd Főreáliskola Sopron

A nyelvórákon használt oktatási anyagokat úgy válogatták össze, hogy abból a növendékek megismerjék az illető országok irodalmát és kultúráját és — németül alaposabban, franciául némileg — a katonai műkifejezéseket is.⁸⁸ Az olvasmányok azok az oktatási anyagok, amelyek „*adják a tanítás minden fokán, alaki és tárgyi tekintetben, a tanításhoz magkívánt anyagot. A nyelvtan nem célja a nyelvtanításnak, hanem fontos eszköze a nyelvtanulásnak. ... ugyanabba az évfolyamba kerülő növendékeknek nyelvi ismeretei is különbözőek, ami a tanításra felette bénítóan hat, a honvéd nevelő- és képzőintézetekben külön csoportokba sorozzák a haladóbbakat és gyengébbeket.*” Tehát a kommunikáció centrikus és a gyakorlatiasságot előtérbe helyező módszer került szembe a grammatizáló, tradicionális oktatási formával. De mivel a hallgatók az idegen nyelv használata során szinte automatikusan anyanyelvükről fordítják az idegen nyelvi gondolatokat és a hallott idegen nyelvi szöveget anyanyelvükre transzformálják át, e készség fejlesztése is szerepelt a tanmenetben.

Ahogy a többi katonai iskolatípusban, a honvéd főreáliskolában is a magyar és horvát mellett a német és a francia nyelvet tanították. Az összóraszámhoz viszonyítva itt is kimagasló arányban szerepeltek a nyelvórák: a magyar és német azonos számban, a francia nyelvórák száma nem sokkal volt kevesebb, a horvát nyelvre itt is csak heti 1 óra jutott. (7. sz. melléklet)

„... *a honvéd főreáliskola idegen-nyelvi tancélja kifejezetten nem emlékezik meg a katonai elemről, ennek alkalmi tárgyalását éppen nem zárja ki. A tapasztalat is mutatja,*

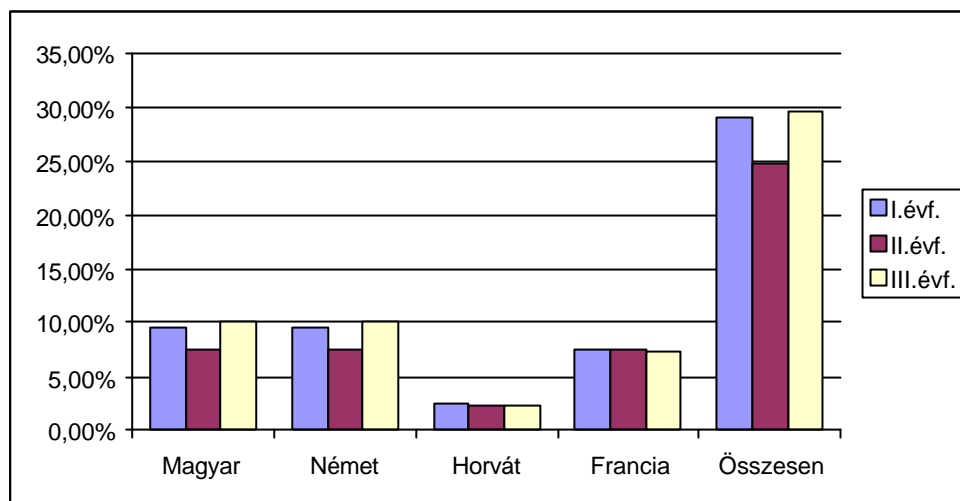
⁸⁶ TANTERV a magyar királyi honvéd hadapródiskolák számára. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1908. p. 11.

⁸⁷ U.o. p. 11.

⁸⁸ TÁJÉKOZTATÓ a modern nyelvek tanítására a m. kir. honvéd nevelő- és képzőintézetekben. Összeállította: Dr. Sármay József, Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1911. p. 6-7.

hogy a növendékek kedvvel fogadják a katonai elemnek idegen nyelven való közvetítését, melyet a mindennapi közvetlen szemlélet nagyban támogat.”⁸⁹

Az idegen nyelvi órák aránya a m.kir.honv. főreáliskolában

10. sz. ábra

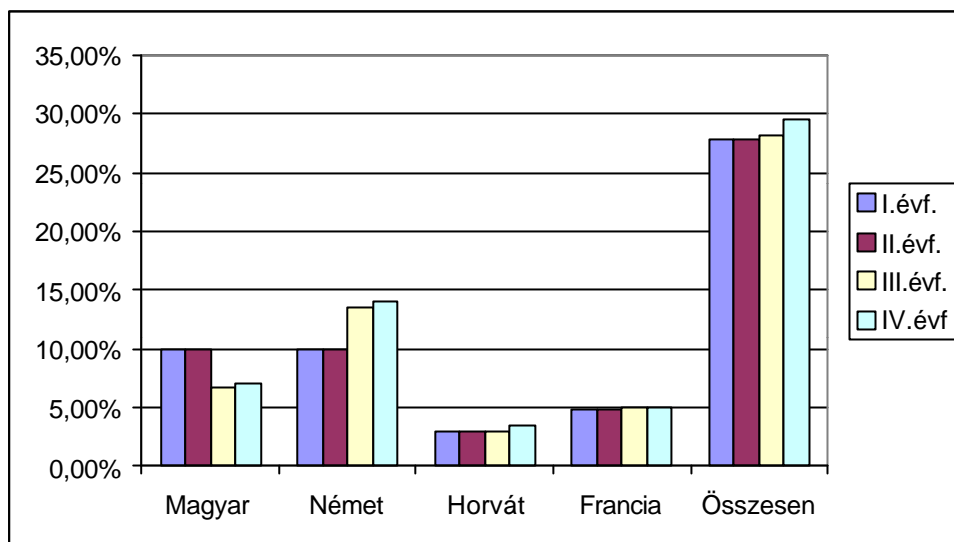
Forrás: Utasítás a m.kir. honvéd nevelő- és képzőintézetek tanterveire. 1896.
Szerkesztette: Sárkányiné Szabó Olga

A Ludovikán

A Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamán a magyar és német nyelv mellett francia nyelvet is oktattak. A fő hangsúly a német nyelvre esett – ezt tanították a legnagyobb óraszámban (11.ábra és az 8.sz. melléklet).

Az idegen nyelvi órák aránya a m.kir.honv. Ludovika Akadémián

⁸⁹ U.o. p. 24-25.

11. sz. ábra

Forrás: Tanterv a m.kir. honvédségi Ludovika Akadémia számára az 1895/6. tanévre. 1895.
Szerkesztette: Sárkányiné Szabó Olga

A tanórák minél hatékonyabb kihasználása érdekében az „... *oktatás két csoportban, 'haladottabbak' és 'gyengébbek' számára történik*”.⁹⁰ A tudásszint szerinti kis-csoportos oktatás mindenképpen a hatékonyságot szolgálta. Még a gyengébbeknél is a kommunikáció fejlesztése volt a cél: „...*mielőbb szóbőségre tegyenek szert, s annak felhasználásával a német társalgást megkezdjék*”. Azt, hogy nemcsak a nyelvi ismeretek elmélyítésére, hanem a szakmai nyelv elsajátítására is gondoltak, a IV. évfolyam írásbeli dolgozatok: „*Levélírás alantós viszonyban; az alosztályoknál leggyakoribb szolgálati ügyiratok.*”, valamint az oktatásnál használt tananyagok felsorolásánál: „... *egyéb német szövegű szolgálati könyvek is használandók.*”⁹¹ találunk utalást.

A magyar nyelv oktatása segítette elő az oktatási nyelv minél biztosabb megértését és a tananyag minél könnyebb elsajátítását. A tanároknak a nyelvtani szabályok begyakoroltatása mellett az irodalmi művek megismertetésével a diákok erkölcsi és világnézeti meggyőződését kellett erősíteni. A magyar nyelv és irodalom oktatására szánt idő nem volt túl sok, de más tárgyak óraszámával összehasonlítva, már nem is olyan kevés (8.sz. melléklet).

A francia nyelvórák tananyaga főleg a nyelvtani ismeretek elmélyítésére és kiejtés fejlesztésére koncentrált. Az oktatási módszerekre vonatkozó javaslatok ugyanakkor a következőket tartalmazzák: „*Tulajdonképpen grammatikai oktatás nem*

⁹⁰ TANTERV a m.kir. honvédségi Ludovika Akadémia számára az 1895/6. tanévre. Budapest :Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, 1895. p. 89.

⁹¹ U.o. p. 16.

szükségeltetik.”⁹² Véleményem szerint a növendékek francia nyelvtudása nem volt olyan színvonalon, hogy irodalmi szemelvényeket tudtak volna tanulmányozni az órákon.

A horvát nyelv tanulása csak a horvát-szlavonországi illetőségű növendékeknek volt kötelező. Erre a tárgyra biztosított óraszám - heti 1 óra - csak arra volt elegendő, hogy a növendékek ne felejtsek el anyanyelvüket, majd a IV. évben volt idő biztosítva „...a katonai műkifejezések és vezényszavak rendszeres elsajátítására ...”⁹³

A felsőbb tiszti tanfolyam célja az volt, hogy a „...tényleges állományú honvédtiszteket a cs. és kir. hadiiskola sikeres hallgatására előkészítsen ...”⁹⁴ Csak olyan tisztek jelentkezhettek, akik németül olyan szinten tudtak, hogy képesek voltak az előadásokat megérteni, szabatosan kommunikálni és helyesen írni ezen a nyelven. Már a felvételin komoly vizsgát kellett tenni nyelvismeretből, s ha a jelölt nem érte el a szükséges szintet, nem is kezdhetette meg tanulmányait. Ezzel a magas színvonalú elvárással magyarázható az is, hogy a tantárgyak között nem szerepel külön német óra, csak „Katonai ügyirály és német nyelv”, amikor is a „*Jártasság a fogalmazásban magyar és német nyelven. Helyes gondolat kifejezés német nyelven szó- és írásban.*”⁹⁵ volt a fő feladat.

A hadiiskola tantárgyai között szerepelt a francia és angol nyelv is. A tanfolyamon a tisztek francia nyelvi ismeretét felfrissítették, valamint gyakorolták a fordítást, de nem csak magyarról franciára, hanem németről franciára és fordítva. „*Tapasztaltatott, hogy a cs. és kir. hadiiskola hallgatóink nagyobb száma a francia nyelvet nem olyan terjedelemben bírja, hogy a tanintézetben az ezen nyelvben való oktatás a szervezetszerűleg szándékolt terjedelemre kiterjeszthesse.*” Ezért Szende Béla honvédelmi miniszter úgy intézkedett, hogy a hadiiskolába pályázó tisztek „... jóval eleve gondoskodjanak arról, miszerint a francia nyelvismeretben minél nagyobb fokot elérni ... iparkodjanak.”⁹⁶

A hadiiskolai tanulmányokat megkezdő 150 tiszt között évente 6-10 volt a magyar honvédségtől, s tanulmányaikat minden különösebb gond nélkül teljesítették.

A rendszeres számonkérés formáját a tantárgy jellegétől függően határozták meg: „*Egynémely tantárgynál megelégedhetünk csak tájékoztató vizsgával. Pl.: a nyelveknél, mert itt a megítélés csak szakadatlan próbák által fokozatosan fejlődhetik ki. A vizsgát elvileg a tanórák alatt kell megtartani. A vizsga megtartásának módja általában a tanár*

⁹² U.o. p. 17.

⁹³ U.o. p. 16.

⁹⁴ U.o. p. 63.

⁹⁵ U.o. 73.o.

⁹⁶ HL. M.kir.honv.min.-től 14 sz./elnöki 76. doboz

belátására bíztatik. A tanár a tantárgyak sajátosságához, de kiváltképpen a növendék korához és képzettségi fokához alkalmazkodják, hogy a vizsga, mindinkább a tanár és növendék közötti szabad társalgás formájával (*colloquium*) bírjon.”⁹⁷ A nyelvtanárnak állandóan beszéltetnie kellett a diákokat, hiszen a nyelvtanulás fő célja a kapcsolattartás és a szakmai ismeretek átadásához szükséges készségek kialakítása volt. Nemcsak az órákon, de a vizsgán is a nyelvtanulás fő célja – a kommunikáció állt a középpontban.

A Ludovika Akadémia tanfolyamain oktatott nyelvek oktatási céljaiból, s az erre szánt óraszámából egyértelmű, hogy a használható nyelvismeret biztosítása volt a fő feladat, s ehhez a vezetők a lehetőségekhez képest mindent biztosítottak. Ugyanakkor a már többször is említett túlterheltség, s a tanárookra oly jellemző „elégedetlenség” miatt a tanári értekezleteken többen is felajánlották, hogy az esti órákban külön foglalkoznak az érdeklődő diákokkal. Az Akadémia parancsnoka is kihangsúlyozta, hogy „... az önként jelentkező hallgatók számára megfelelő időben, kis csoportos foglalkozást biztosít. Az adott hallgatókkal, minden lehetőséget használjanak ki az adott nyelv gyakorlására. A szakmai órákon felelhetnek németül is.”⁹⁸

A főértekezleti jegyzőkönyv tanúlsága szerint a Ludovikán folyó nyelvképzést folyamatosan korszerűsítették. Az elméleti és gyakorlati foglalkozások tapasztalatait főértekezleti megbeszéléseken feldolgozták és bizonyíthatóan — a hallgatók korábbi felkészültségéhez igazodva — a gyakorlatias nyelvképzésre törekedtek.

Azt, hogy a tantárgyak között a nyelvórák ilyen nagy hangsúlyt kaptak, a hétköznapi katonai élet sajátossága és a tiszti-karrier feltételei határozták meg. A tisztek előmenetelében nagy jelentőséggel bírt a nyelvtudás. „Azokat a hadnagyokat, akik a három éve csapatszolgálatuk alatt egy másik tartomány szolgálati nyelvét sikeresen elsajátították és eredményes felvételi vizsgát tettek a hadiiskolán ... azonnal előléptették főhadnaggyá. Azok a hadnagyok, akik három éven át kiváló minősítésű csapatszolgálatot láttak el és a hadiiskolán oktatott valamelyik idegen nyelvből jól vizsgáztak, ... igényjogosulttá váltak a soron kívüli főhadnagyi előléptetésre.”⁹⁹

Nyelvoktatás nem csak a honvéd nevelő- és képző intézeteken folyt. Például 1896. évben a „...Károly-laktanyában levő katonai tudományos és Casino egyesület helyiség hadijáték termében” 5 hónapos orosz tanfolyamot szerveztek. A tanczél „Háború esetén

⁹⁷ OKTATÁSI utasítás a m. kir. honvéd nevelő-és képzőintézetek részére. Általános határozványok. Budapest : Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1918. p. 31.

⁹⁸ U.o. p. 32.

⁹⁹ Dr. Oroszi Antal: Az Osztrák-Magyar Monarchia vezérkarának kialakulása és működése (1865-1918). Új Honvédségi Szemle 2000. 05. szám p. 121.

az orosz nyelvnek minél általánosabb ismerte, világos haszonnal jár, kiváltképpen a biztosító- és felderítő szolgálat, valamint a csapat élelmezési szolgálata tekintetében.”¹⁰⁰

A „kis nyelvek” fontosságának elismerésére és az egyéni nyelvtanulás támogatására is van példa. *„Oly vk. tiszteknek, kik valamely különlegesebb nyelv, pl. albán, török vagy bolgár nyelv megtanulására kötelezik magukat, ösztöndíj engedélyeztetett, hogy a nyelvet a helyszínen tanulhassák meg.”¹⁰¹*

Összegzés: Az iskolák felelőssége minden korban meghatározó, hiszen a következő felnőtt generáció felkészültsége a megszerzett alap- és a szakmai ismeretektől függ. Ez a megállapítás igaz a katonai oktatási intézményekre is.

A tankötelezettség bevezetése, az analfabetizmus csökkentése, a köznevelés civil rendszerének kiépítése és szerepének növekedése határozottan pozitív jelleggel bírt. A polgári iskolák mindegyikében folyt nyelvképzés a diákok életkorának megfelelő szinten. A megszerzett nyelvtudás jó alapot adott arra, hogy a különböző szakiskolákban, a katonai képzőket is beleértve, a nyelvórákon a szükséges szakmai szókinccset és jellegzetes szerkezeteket a diákok el tudják sajátítani. Hasznos volt, hogy a Monarchia kisebbségben lévő nemzetiségei az elemi és középiskolai szintű iskolákban kaptak német nyelvképzést, ez megkönnyítette a katonai pályára történő felvételt és a kezdeti nyelvi nehézségek áthidalását. A különösen jó nyelvérzésekkel rendelkező tiszték előtt nyitva állt az út a katonai pályán történő előrehaladásra, erre számos magyar példa is hozható. A korabeli nyelvoktatás fontosságát az is bizonyítja, hogy a korabeli polgári iskolákban magas óraszámokban oktatták a német nyelvet a Monarchia egész területén, nem csak a dualista állam időszakában, de a két világháború között is. Minden esetben nagy figyelmet fordítottak a nyelvképzés problémáinak javítására, mert a nem kellő nyelvtudás gátja volt a szakmai ismeretek megszerzésének és ez akadályozta a Magyar királyi honvédség alegységeinek és egységeinek kiképzését.

¹⁰⁰ HL. M.kir.honv.min. 31.30.sz./elnöki HL. I. 75. Hfp. 1896. 327. doboz.

¹⁰¹ HL. Rendeleti Közlöny a m.kir.honv.sz-ra. 41.sz. p. 140-142.

3. A KATONAI SZAKNYELV OKTATÁS TÁRGYI ÉS SZEMÉLYI FELTÉTELEI

3. 1. A katonai szaknyelv és a nyelvoktatás

Értekezésem további részében a katonai szaknyelv és a nyelvoktatás összefüggéseivel, a nyelvoktatás módszereivel, az oktatás tárgyi és személyi feltételeivel kívánok foglalkozni a címben jelzett időszakban, de előtte fontosnak tartok néhány megjegyzést tenni. A szaknyelv oktatásában csak azoknál érhető el siker, akik nagyon jól ismerik anyanyelvüket, megfelelő szinten sajátították el annak morfológiai, grammatikai és szintaktikai alapjait. Ezen ismeretek nélkül elképzelhetetlen az idegen nyelvű szakmai nyelv magas szintű elsajátítása. Megállapításom igazolására, a teljesség igénye nélkül, álljon itt néhány vélemény:

„Az anyanyelv az emberi érintkezés és az emberformálás legfontosabb eszközeinek egyike. Tudatos használata elengedhetetlenül szükséges, egyúttal magyarságtudatunknak is kifejezője és meghatározója”¹⁰² Vagyis mindenkinek feladata és kötelessége anyanyelvének minél tökéletesebb ismerete. Hiszen ha nem tudjuk magunkat pontosan és szépen kifejezni, nem ismerjük a helyes struktúrákat és a fogalmak jelentését, szakmánkban sem fogjuk érzékelni és érzékeltetni az összefüggéseket. A ma oly divatos „élethossziglani” tanulás kell, hogy jellemezze anyanyelvünk elsajátítását is, hiszen „A beszélt és írott nyelv térben (réteg-, csoport-, szak- és tájnyelvek) és időben (történetileg) állandóan fejlődik, változik, mégpedig szükségképpen a társadalmi, gazdasági, politikai, tudományos-műszaki változások függvényében”.¹⁰³ Egy másik megfogalmazásban ez így hangzik: „Nyelvi világunk ... ha némi késéssel is, nyomon követi az anyagi világ változását”.¹⁰⁴

Természetesen ebbe a „nyelvi világ”-ba beletartoznak a legkülönbözőbb szakmák szaknyelvei is. Amikor a nyelvnek erről a részéről beszélünk, szerepünktől függően viszonyulunk hozzá. Ha mint az adott szakterület értői elemzünk egy szöveget — a szakmaiságot, ha viszont, mint nyelvész vagy nyelvtanár — a nyelvi kifejezési módot vizsgáljuk. Hiszen a szaknyelv tartalmazza az adott szakterületre jellemző, a többi szakterületről többé-kevésbé elkülönülő terminus technikusokat, de ugyanazt a nyelvtani

¹⁰² Dr. DEÁK Mihály: Anyanyelvünk ápolása és védelme. Új Honvédségi Szemle 2000. 4. sz. p. 1.

¹⁰³ KARCSAY Sándor: Szaknyelveinkről és több jelentésű szavainkról. Magyar Nyelvőr 1977. 2. sz. p. 159-160.

¹⁰⁴ SZAKNYELVI divatok. Szerkesztette: Bíró Ágnes. Budapest : Gondolat, 1989. p. 14.

rendszerét használja, amit a köznyelv, csak az egyes nyelvtani formák más-más gyakorisággal fordulnak elő.

A fent említett történelmi, gazdasági változások és azok hatásai az új struktúrának, feladatrendszernek megfelelő kifejezési mód létrejöttét igénylik. Egy terület szaknyelve az adott tudományág fejlődésével, külső és belső hatások szintetizálásával jön létre. Ezt a folyamatot a szakemberek és a nyelvészek próbálják lerövidíteni tudatos szókincs- — és néha nyelvi struktúra — alkotással. „...a gyors fejlődés szükségessé teszi, hogy ne elégedjünk meg a szaknyelvek spontán alakulásával, hanem elébe menve a nehézségeknek, megfelelő szaknyelvi nyelvműveléssel vagy inkább a szakmai nyelvnek az újdonságokra figyelő ápolásával, gondozásával tegyük alkalmassá szaknyelveinket az új eredmények nyelvi tükrözésére”.¹⁰⁵ A tapasztalat viszont azt mutatja, hogy a gyakorlat és az idő mondja ki a „végső szót”: tartja meg vagy „veszti el” az újonnan megalkotott kifejezéseket. Ezt a megállapításomat igazolja Bélteky Kálmán következő véleménye:

„A műszónak mint állandó szólásnak, ... hivatása tudvalevőleg az, hogy valamely tudomány fölölelte fogalmat szabatosan és grammatikailag helyesen fejezzen ki. Ennek nyelvén szaktudósok beszélnek, a sokaság nem sejt hozzá. ... A katonai nyelv annyiban kivétel, hogy nagyobb rétegre hat. ... A közvélemény úgy szólván naponként nyilatkozik az országházban, a hírlapokban s másutt egy és más alakban róla. Az általános védelmi kötelesség folytán minden éptestű ember katonának kerül s a szolgálati idő alatt szerzett ismeretek, fogalmak és az őket ruházó szók köztudattá válnak.”¹⁰⁶ Bélteky Kálmánnak ezzel a véleményével még napjainkban sem lehet vitatkozni.

A magyar katonai szaknyelv az évszázadok során mindig is különös szerepet töltött be mind a nemzeti öntudat, mind a műveltség és viselkedéskultúra elterjesztésében. Az általam vizsgált időszak dokumentumainak tanulmányozása során jelentős számú forrást találtam, amely a katonai szaknyelv múltjáról, nehéz helyzetéről, nyelvi dilemmáiról szól. A hivatalos magyar vezényleti nyelv kérdését nemcsak a hadsereg tagjai és vezetői érezték fontosnak, de az ország vezetői is — akik egyben a hadsereg fővezérei is voltak —, s egyik fő feladatuknak tartották az egységes magyar vezényleti nyelv kialakítását, elfogadását és elterjedését. Márki Sándor véleménye szerint az általa vizsgált időszakban — 1526-1790 között — „...a magyar hadsereg ... kétségtelenül a legmagyarabb intézmény volt, s a vezénylet nyelve sem lehetett egyéb a magyarnál”. „Ferdinánd osztrák főherceg, Magyarország megválasztott, a koronával azonban még föl nem

¹⁰⁵ U.o. p. 14.

¹⁰⁶ BÉLTEKY Kálmán: A katonai műnyelv. Magyar Nyelvőr 1891. p. 536.

*ékesített királya, 1527 január 19-én ... kijelentette, hogy fenn fogja tartani a magyar nyelvet és a magyar nemzetet.*¹⁰⁷ A Századok 1879-es számában¹⁰⁸ egy Éneket találhatunk Beriszló Péterről — aki II. Ulászló hadseregében szolgált:

„Ahol vívnek ő huszári, ott vígan osztoznak

Gyakor helyen vígan vannak, mind magyarul szólnak.”

Sőt a Kiegyezés aláírását megelőző viták egyik sarkalatos kérdése is a némettől független *magyar vezényleti nyelv* bevezetése volt, ami a magyarok számára az Osztrák Magyar Monarchián belüli nemzeti önállóságot szimbolizálta.

A kiegyezés és az I. világháború közötti időszakban a múltból vett példák a hagyományos nemzeti jelleget és a múltban gyökerező függetlenséget voltak hivatva hangsúlyozni: *„A folyton erősülő nemzeti közérzet mind hangosabban követeli régi jogainknak a seregvezénylet tekintetében való fölélesztését is. ...nálunk ... nagy erőfeszítéssel kell küzdeni még azért is, hogy bebizonyíthassuk a világ előtt, hogy igenis volt magyar vezényleti nyelvünk a múltban;...”*¹⁰⁹ Napjaink cikkei az oly sokat emlegetett „új kihívások” nyelvi aspektusainak megoldására keresnek feleletet, s egyes esetekben ajánlásokat is nyújtanak. De menjünk csak szép sorjában végig — amennyire csak lehet — a katonai szaknyelv múltján.

A legnagyobb gondot az jelenti, hogy *„... míg a régi magyar hadsereg szervezetéről, beosztásáról, felszereléséről meglehetősen részletes ismereteink vannak, addig arról, hogy ezt a hadsereget tulajdonképpen hogyan, miféle vezényszókkal mozgatták és igazgatták, alig-alig találunk valamiféle följegyzést”*.¹¹⁰ Zrínyi Miklós „Tábori Kis Tracta” és a „Vitéz Hadnagy” műveiben foglalta össze a hadsereg megszervezésének, irányításának, hadakozásának fontos problémáit. A Vitéz Hadnagy „Az olvasónak” előszavában írt: *„...fáradtam ugyan rajta, hogy jó magyarul írjam”* szavakkal mutatott példát arra, hogy a seregeket szép magyar nyelven kell kiképezni és vezetni. Szakmai ismeretei és jó nyelvérzéke eredményezte azokat a szavakat, amelyekkel a különleges katonai fogalmakat találóan kifejezhette. Már nála is találkozunk a *gyalogos*, *ezredes* (vegyesen a főkapitány elnevezéssel), *nyomjáró* (felderítő) szavakkal.

Az első állandó katonaságot III. Károly, 1715-ben állította fel, tehát a szervezett szakmai háttérintézmények — amelyek működésének egyik kulcspontja a katonai szaknyelv megléte

¹⁰⁷ DR. MÁRKI Sándor: Nyelv és katonaság (1526—1790). [h.n.] : [k.n.], p. 11.

¹⁰⁸ Századok 1879. p. 339.

¹⁰⁹ DR. SZTRIPSKY Hiador: A magyar vezényszó történetéhez. Budapest : az Athenaeum Irod. és Nyomdai R.-társ. Nyomása, 1909. p. 1. (a továbbiakban: SZTRIPSKY)

¹¹⁰ U.o. p. 1.

és használata — ekkortól datálhatóak. Az ezt megelőző időszakban magáncsapatok, bandériumok teljesítették a haza védelmével kapcsolatos feladatokat. Ezekre a csapatokra és azok összességére nem volt jellemző az állandóság, de a *nemzeti hagyományok, tradíciók ápolása* igen is fontos volt számukra. Erre legjobb példa Erdély: „... a mióta Erdély külön ... nemzeti fejedelemségé alakult, másfélszáz esztendőn keresztül állandóan harcol az idegen törekvések ellen, állandóan védi az összes magyarságot és példaszerű magyar voltával állandóan erejében tartja a magyar nemzeti jelleget”.¹¹¹ A Habsburgokkal és a törökökkel sok évtizeden keresztül folyó küzdelem során biztos, hogy születtek magyar vezényszók, s a folytonos háborúk jó körülményeket biztosítottak elterjedésükhöz. Az erdélyi fejedelmek, mint pl. Bethlen Gábor kék, veres darabontjai — állandó fejedelmi haddal rendelkeztek, amelyek a kor színvonalának megfelelően kiképzett és felszerelt haddal rendelkeztek. „Hogyha tehát ... rendszeres kiképzésben részesültek ezek a magyar hadak, okvetlenül megvolt hozzá a maguk magyar vezényleti nyelve is...”.¹¹²

Hasonló jelenség volt megfigyelhető a magyar végvárakban és a hajdúk között is. Abban az időszakban a végvárak katonasága állandó haderő volt és legalább egyharmaduknak magyarnak kellett lenniük még a Habsburgok alatt is. A hajdú pedig jellegzetesen magyar katonai típus, s így el sem képzelhető, hogy nem magyar vezényszóra hallgattak volna. A katonai szaknyelvet — főleg addig, amíg nem alakult ki a magyar írott hadtudomány — a vezényszavak tették ki. Ez egyben azt is jelenti, hogy a katonai szaknyelvet a rövid, felszólító mondatok jellemzik. Ezeknek két fő csoportja van:

1. a fegyverfogásra és tüzelésre vonatkozóak;
2. a csapatok mozgását irányító utasítások.

A szavak fejlődése természetesen összefüggött az adott szakterület változásaival. Az elöltöltős puskák több évszázadra nyúló, szinte változatlan használata következtében a XVI. sz.-ban kialakult vezényszavak a XIX. sz.-ig jelen voltak a napi használatban. „*Pofádhoz a fegyvert!*”(= Cél!); „*Vedd ki a tötést a lódingbul!*”¹¹³ Ami a csapatok mozgását illeti, itt is az állandóság figyelhető meg, mivel a **katonai czopf** merev formalizmusa több évszázadon keresztül élt, s így az utasítások sem változtak jelentős mértékben: *Hátulsó Klid*¹¹⁴ *előre rukollyon!* (=Mars!) „*Balrul vagy jobrul*

¹¹¹ U.o. p. 3.

¹¹² U.o. p. 3.

¹¹³ Lóding=tölténytáska, a német Ladung szóból származik

¹¹⁴ Klid=Glid, vagyis sor

Contramasérozzanak!¹¹⁵. (= Oszlop jobbra vagy balra!). Tehát azt mondhatjuk, hogy a csapatok mozgására az „állandóság és változatlanóság” volt a jellemző.

Takáts Sándor, a Monarchia nyelvtudósa szerint már a XVI. sz-ban kialakultak az „**Utánnam**” és az „**Előre vitézek**” vezényszavak. A törökök ellen harcoló magyar kapitányok a „**Das hátra hátra!**”, míg a hajdúk a „**Hujrá-hujrá**”, „**Lassan-lassan, vágtass, rohanj!**”-t kiabáltak harc közben, de a „**Rajta, hozzá-hozzá vitézek**” és **Jézus** neve is hallható volt a csaták zűrzavarában. A magyar vezényszavak használata már akkor is feszültséget jelentett a magyarság és a bécsi udvar között. Fokozatosan emelték a német csapatok jelenlétét a magyar területeken, s ez egyet jelentett a vezényszavak „keverék” formáinak kialakulásához: „**Nyissátok föl a lódingot!**”; „**Abmassérozzatok czugveisz!**”

A vezényszavak másik csoportja a „szakmák” alapján alakult ki. Amikor a magyarok kerültek, illetve kerülnek szóba, mint katonák, mindenkinek az jut eszébe, hogy a magyarok lovas nemzet, s ebből következően magyarok = huszár¹¹⁶-ok kapcsolat szinte állandósult. Mivel a magyarok valóban mindig nagyon jó lovasok voltak és a középkori hadakban a huszárok mindig is kiemelkedő szerepet játszottak, teljesen egyértelmű, hogy a bvsági szavak sokkal nagyobb múlttal és gazdagabb szókinccsel rendelkeznek, mint a gyalogságé. Splényi Gábor generálistól 1797. április 24-én aláírt vezényszó-gyűjtemény címe szerint is csak „*Igen rövid egybefoglalása az elkerülhetetlenül szükséges kommandóknak a Tiszántúl való insurrencionalis katonaság számára*”. ...Mintegy 60 vezényszót foglal magába, de csupán a lovasság számára. Egyik-másik a Károlyi-félékkel¹¹⁷ azonos... „*Valamennyi vezényszó elejétől végig színmagyar nyelven van szerkesztve, minden idegenség vagy kölcsönszó nélkül... Pl.: „Vigyázz!”; „Ülj fel!” „Igazodj!”; „Szállj le!”*.”

Gróf Károlyi Ferencz 1736-ban kiadott saját huszárezrede számára egy gyakorlati szabályzatot¹¹⁸, amely legfőképpen azt bizonyítja, hogy akkor is magyarul vezényelték a

¹¹⁵ Contramasérozás=a csapatoknak egymással párhuzamosan, de ellenkező irányba való menetelése (francia szó)

¹¹⁶ A huszár szó eredetével kapcsolatban több variáció is létezik:

1. *husz* (zwanzig) *ár* (Preis) = Mátyás új alapokra akarta helyezni hadszervezetét, ezért minden huszadik jobbágy után egy lovas harczost kellett kiállítani;
2. egy 1403. évi oklevélben egy *huszár kapitányt* említenek
3. a Kállay-levéltárban talált egyik oklevélen *Huszár Imre* nevű ember fordul elő. Az oklevél stílusából a dokumentumot 1403. elé datálja; egy szó sokáig kell hogy használatban legyen, mielőtt személynévként használatba kerül; tehát a huszár szó már a XIV. század közepén ismeretes volt. = Pesty Frigyes: Huszár. Magyar nyelvőr 1877. 24-26 p.

¹¹⁷ Az eddig ismert legrészletesebb magyar gyakorlati szabályzat huszárezredre vonatkozik (Károlyi-ezred 1736-ból), melynek vezényszavai sokkal magyarosabbak, mint a gyalogságiak. SZTRIPSKY. p. 5.

¹¹⁸ Regementek Exercitiuma. A Károlyiak levéltárából közölte Éble Gábor, *Károlyi Ferencz gróf és kora*. Bpest, 1893. 597-623 p.

seregeket. Érdekessége az általa felsorolt vezényszavaknak, hogy sok átfedés van a lovassági és gyalogsági vezényszavak között. „...a lovassági vezényszók alakzati vezényszók között nagyon sok az olyan, a mely a gyalogságiak ... erdélyi vezényszavaival teljesen azonos: „Két rendből csinálj hármat!”¹¹⁹ De rögtön magyarázatot is találunk erre: „...ha nagy és utolsó szükség magával hozná, hogy Cavalleriának gyalog szolgálatot (kell) tenni, elfogyván az Infanteria... minékünk gyalog pro ordinario legszükségeseb tudnunk”¹²⁰

A vezényszavak fejlődésében a legalapvetőbb irányzat a szavak hosszúságának csökkenése, valamint a fegyverhasználatra vonatkozó parancsok egyszerűsödése és ezáltal a szükséges idő lerövidülése volt. Míg a XVII. szd. második felében a kör felbontás a következő vezényszóra történt: „*Cuggal vagy Contramárssal nyissátok föl a circulust!*”, ugyanezt a vezényszót Károlyi gróf szabályzatában a következőképpen szerepel: „*Jobbra fordulj, nyisd fel az kerekedet!*”. De nemcsak a vezényszavak viszonylagos rövidülése figyelhető meg, hanem a még ma is teljesen világos magyar szavak használata. (ld. feljebb: Splényi Gábor vezényszó gyűjteményét)

A Reformkorra kiteljesedő igény és törekvés a szép magyar nyelv általános használatával kapcsolatban a szaknyelvekre, s így a katonai szaknyelvere is hatással volt. „A magyar nyelv ügyében megindult nagy felbuzdulás kísérletei következtében kezdett hadi nyelvünk is tisztulni, illetve kifejlődni”.¹²¹ Az első igazán céltudatos és szervezett kísérlet az egységes magyar katonai szaknyelv létrehozására a reformkorban történt. A munka oroszán részét Kiss Károly végezte, aki igen alapos munkával állította össze a kor legteljesebb magyar-német és német-magyar „Hadi műszótár”-át.

Érdekes Rábel László gyűjtését tanulmányozni, aki a XIX. század első felének nyelvújítói által javasolt és a nyelvhasználat gyakorlata által életképesnek bizonyult szavak gyűjteményét adta ki. Kisfaludy Károly nevéhez fűzi a **honvéd** szó eredetét, míg Kisfaludy Sándor a **véderő** és **határőrség** szavakkal bővítette a katonai szaknyelvet. Az **ellenfél**, **terep** és **hátrálni** kifejezések Faludi Ferenc, az **ujonc** és **tábornok** megnevezések Barczfalvi Szabó Dávid nevéhez fűződnek.¹²²

¹¹⁹ SZTRIPSKY. p. 19.

¹²⁰ SZTRIPSKY. p. 20.

¹²¹ TERESTYÉNI Ferenc: Az állami élet nyelve (nyelvünk a reformkorban). Cikkgyűjtemény. Budapest : [k.n.], 1955. p. 131.

¹²² RÁBEL László: Hivatalos nyelvünk. Sopron : Romwalter Alfréd kö- és könyvnyomdai műintézete, 1914. p. 82-84.

Kertész Manó¹²³ több cikkében is foglalkozik a legalapvetőbb katonai szavak eredetével; pl:

katona, katonaság = a XVIII. század közepén bukkantak fel és terjedtek el a magyar nyelvben;

különböző fegyvernemek és szakcsapati tisztek gyűjtőfogalmaként értelmezi;

had, sereg = külön-külön már a honfoglaló ősöknek is régi szava volt;

a **sereg** — bolgár-török jövevényszó; a magyarok a honfoglalás előtt évszázadokkal ismerték; az 1743-ban megjelent katonai szótárban is megtalálható:

„Ordre de bataille: Ütközetre állított sok **hadi** vitéz **seregek** Truppok rendje, lineája”;

a **hadi sereg**-et a XIX.szdz. elején formálták a nyelvújítók **hadsereg**-gé, mint ahogy a hasonló alakú régebbi **hadi bíró**-ból, **hadi vezér**-ből is ekkor lett **hadbíró** és **hadvezér**;

Kertész Manó tudomása szerint Kiss Károly hadi műszótárában jelent meg először (1843.), holott a **hadvezér** szó már az 1809-ben a felkelő gyalogságról írt Tanítás Regulamentumában is felbukkan.¹²⁴

legény, ember = közkatona értelemben volt használatos.

ostrom = a német **Sturm** (roham) szó magyar alakja,

— a XV. századtól található meg a magyar nyelvben;

— a várívásnak azt az utolsó mozzanatát jelentette, amikor az emberek a falakra támadtak, amit ma rohamnak neveznek.¹²⁵

Érdekes, hogy „... a magyarnak, ámbár ezer esztendő óta szinte szüntelen fegyveres küzdelemben él. Századokon keresztül nincsen olyan összefoglaló szava, amely mint a mai katona, katonaság egyformán jelölhet lovast, gyalogost, tüzért, utászt, szóval mindenkít, aki a fegyveres erő kötelékébe tartozik. Idők során két szó: a **vitéz** és a **katona** jutott el ilyen összefoglaló jelentéshez.”¹²⁶ Ez is mutatja, hogy a használt nyelv mennyire feladatorientált és gyakorlatias, s az elvont fogalmak az elméleti munkák általános elterjedésével jelennek meg.

¹²³ Kertész Manó és az alább szereplő Kiss Károly a Magyar Tudós Társaság első katona-akadémikus tagjai

¹²⁴ KERTÉSZ Manó: Hadsereg. Különlenyomat a Magyar Katonai Szemle 1934. júniusi számából. Ladányi Jánosné könyvnyomdája, p. 13.

¹²⁵ KERTÉSZ Manó: Katonai műszavakról. Különlenyomat a „Jubilee volume in honour of Prof. Bernhard Heller” c. műből, p. 91—94.

¹²⁶ KERTÉSZ Manó: Katonaság. Nyelvtudományi Közlemények 1936. p. 159.

Simonyi Zsigmond, a Nyelvészeti füzetek 1903. számában élesen fogalmazott a honvédségen belül használt nyelvvel kapcsolatban:

„A m. kir. honvédségnek első dolga, hogy a regrutáknak megrontja a magyarságát, mert őt magát megteszik **újoncnak**, a kaszárnyát **laktanyának**, az ebédlőt **étkezdének**, az abrakot **lótápnak**, és így tovább.” A katonai dolgok elméletére pedig valami érthetetlen nyelven akarják megtanítani. „A löveg csőfuratjából kiinduló lövedék röppályája ívvonalban halad, és éppen ezért a lövésznek ismernie kell a löszeren levő irányzó készülék nélkül ma már egyetlen gyútús löszer sem létezik. Gyútús löszernek neveztetik pedig azért, mert a lövedék hüvelyének hátsó részében elhelyezett gyúanyag a gyúszög ütése által lobbantatik lángra.”¹²⁷

Felszeghy Ediltrud dolgozatában¹²⁸ olyan idegen eredetű szavakat sorol fel, melyeket a nép megmagyarosított. Meggyőződése, hogy „A magyar száj nem bírja az idegen szót, azt az alakjához leghasonlóbb magyar mintába önti vagy a német szóhoz magyar képzőt rak:

agyusztálni — adjustieren; átvitt értelemben: ráncba szedni a katonát;

cakompak; cakumpak — Sack und Pack; 1./ teljes felszerelés;

2./ étel fajta, melyben hús, főzelék és tészta

össze volt keverv;

kompania — kompanie;

opsit, opsitos — Abschied, Verabschiedeter;

trafál — treffen;

szanitéc — Sanitätssoldat;

manus — Mann.”

Ezek az idézetek is azt mutatják, hogy mind az általános, mind a szakmai nyelv fejlődésének irányai kiszámíthatatlanok. A fenti idézetekben kritizált szavak teret nyertek a katonai szaknyelvben, ugyanakkor a használatra javasolt alakok is elfogadottakká váltak. Tény az, hogy a reformkor nyelvújító és egyben magyarosítási törekvései hatással voltak a katonai szaknyelvre is, s ezzel több funkciót is betöltöttek. Egységesítették a Magyar királyi honvédség többnemzetiségű állományát, biztosították a feladatok pontos és gyors végrehajtását, s a magyar nyelvet is gazdagították.

Az, hogy az egységes magyar katonai szaknyelv létrejötte fontos kérdés volt a dualizmus nyelvészei és katonái számára az is bizonyítja, hogy mind a Magyar

¹²⁷ SIMONYI Zsigmond: Helyes magyarság. Budapest : Athenaeum irodalmi és nyomdai Rt kiadása, 1903. p. 9-10.

¹²⁸ FELSZEGHY Ediltrud: A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon. Budapest : [k.n.], 1938. 206 p.

Nyelvőrben, mind a Ludovika Akadémia Közlönyében (a továbbiakban: LAK) rendszeresen jelentek meg cikkek a katonai szaknyelvvvel kapcsolatban, sőt a Magyar Katonai Közlönynek külön „Nyelvművelés” rovata is volt. A katonai műnyelv körébe tartozó nyelvhelyességi és nyelvtisztasági kérdéseket járták körbe, s külön figyelmet fordítottak a német kifejezések helyes magyar megfelelőjének megtalálására. A kor egyik kiemelkedő nyelvésze, Bélteky Kálmán is több cikkében foglalkozott a katonai szaknyelv pontosításával és fejlesztésével. A németből történő egyenes fordítás gyenge pontjaira próbálta ráirányítani a figyelmet. Természetesen nála is vannak olyan, általa kifogásolt szavak, szerkezetek, amelyek még ma is használatosak, pl.: **járőr, küldönc, löfegyver parancsnok, szolgálatban van, éles töltény**; de vannak olyanok, amelyek tényleg eltűntek a használatból, pl.: *hátbőrönd, lövelde, főrség/derék őrség*. Olyan kifejezésekre is kitér a figyelme, melyek használatában nincs állandóság. *„Jól lehet a katonai hatóságok megállapodnak egy-egy műszóban, még a hivatalos alkalmazásban sem ragaszkodnak hozzá mindig, mert a mint egy másik lábra kap, ugyanarra a fogalomra hol az egyik, hol a másik kerül szóba vagy toll alá. ... A közös hadseregben, a gyalogság- és lovasságon kívül, a többi fegyvernemnél előforduló fogalmak jelzésében nincs a mi az önkényt szabályozza.”* Pl.: **Grundbuch** = törzskönyv, anyakönyv és alapkönyv; **infanterist** = gyalogos, baka és közember; **salvenfeuer** = ösztűz és sortűz.

Munkájában olyan német példákat is hoz, amelyekre akkor nem volt meg az egyértelmű, pontos magyar megfelelő; pl.: **Masse, division, abteilung** és **section** = osztály; **Ehre bezeugen, prasentieren** és **salutieren** = tiszteleg.

*„Idegen mintát csak annyiban kövessünk, a mennyiben a magyaros szellem megrontása nélkül történik.”*¹²⁹

Vághó Ignác — Bélteky Kálmán tisztelője és munkájában követője, valamint a Ludovika Akadémia tanára — azt nehezményezi, hogy egy fogalomra több kifejezés is él a katonai szaknyelvben, amikor annak pontosnak és állandónak kell lennie; pl.:

törzskönyv — anyakönyv — alapkönyv

százados — kapitány

gyalogos — baka — közember

állomány — létszám

ösztűz — sortűz.¹³⁰

¹²⁹ BÉLTEKY Kálmán: A katonai műnyelv. Magyar Nyelvőr 1891. p. 535. (a továbbiakban: BÉLTEKY)

¹³⁰ VÁGHÓ Ignác: A katonai műnyelv. LAK 1892. I. sz. p. 92.

Vághó azt is fontosnak tartja kiemelni, hogy „...a katonai műnyelvnek a beszélő nyelvhez ragaszkodnia kell ... ha a nép fiát a katonai ismeretekre tanítanunk kell: nyelvén kell hozzá szólanunk.”¹³¹. A teljes érthetőséget maga a katonai nyelv nem mindig közvetíthette, ilyenkor a kiképző tiszteknek és altiszteknek kellett leegyszerűsíteni úgy, hogy az újoncok közül, mindenki megértse.

Érdemes megjegyezni, hogy az 1848—49-es szabadságharc alatt ugyan létrejött a feltétele a magyar katonai nyelv továbbfejlesztésének és tisztulásának, a két mozgalmas év alatt mégsem jelent meg egyetlen komoly hadtudományi vagy hadműveleti elméleti kérdésekkel foglalkozó munka sem. A viharos politikai, nemzetiségi és katonai események során a magyar katonai nyelv kérdései intézményes keretek között nem kerültek szóba. A történelmi korszak sem volt a legmegfelelőbb, a magas rangú tisztek, valamint a császári seregektől átállt kisebb-nagyobb kötelek között is többen voltak olyanok, akik nem tudtak magyarul; a jelenlétükre ugyanakkor nagy szükség volt. „...tekintve a Hadiügyminisztériumnak azon kényszerűségét, minélfogva ügyvezetéséhez oly egyébként jeles és szakértő férfiakat kell alkalmaznia, kik magyarul nem tudnak, nem tesz ez ellen semmi nehézséget, hogy a minisztérium saját tárgyalásaiban idegen nyelvet használhasson”.¹³²

A Kiegyezés utáni időszak az, amikor komolyan foglalkoztak a katonai szaknyelv kialakításával és hosszú távra igyekezett megalapozni a használt kifejezéseket. Ezt segítette elő a magyar nyelvű katonai iskolák megalakulása, ahol magyar nyelven oktatták a hadtudományt olyan tanárok, akik mesterei voltak szakmájuknak és úttörő szolgálatot tettek a katonai szaknyelv megteremtésében. Sorra jelentek meg a hadi szótárak, magyar nyelvű szabályzatok, hadtudományi tanulmányok, a katonai szaknyelvvvel foglalkozó nyelvészeti cikkek — s nem csak katonai sajtóorgánumban.

A mai szakembereknek és nyelvészeknek is megszívlelendők Bélteky gondolatai a szaknyelv létrehozásával kapcsolatban: „A munka csak úgy lesz céltérő, ha áttekintve az egészen, az összetartozó fogalmakat egybefoglalva, megjelöli az uralkodó eszméket és a hozzátartozó részeket természetesen kifejtji. Az egészet általános szempontok szerint rendezzük el, az osztályozás által támadt részeket külön-külön, de tekintettel az egészhez és a többihez való viszonyukra, méltatva a rokon és eltérő intézkedéseket, dolgozzuk föl”

¹³¹ U. o. p. 95.

¹³² HADTÖRTÉNELMI Közlemények 1961. 1. sz. p. 213.

De ekkor is voltak a helyes és szép magyar katonai szaknyelv létrehozását és terjedését akadályozó jelenségek: „... *nemzeti hadseregünk, a honvédség is nagyjában a közös hadseregre üt; ugyanazok a szabályzatok vannak mindkettőnél érvényben; s minthogy ez utasításokat először németül szerkesztik meg és ebből kerülnek magyar formába, nyilvánvaló, hogy a fordítás, mely édeskeveset törődik a nyelv ügyével s nem arra termett fej gyakran sietős munkája lévén, szóképzés és mondatfűzés tekintetében még az érthetőség kárára is, az eredetihez simul.*”¹³³

Dr. Márki Sándor, a magyar nemzet „demoralizálódásának” kezdeti lépéseként említi meg a magyar Pálffy, aki 1605. októberében Győr bevételéről német nyelven írt jelentést.¹³⁴ Az 1715-ös országgyűlés, amely megszavazta az állandó hadsereg létrehozását, a vezényleti nyelv kérdésével egyáltalán nem foglalkozott. Rákóczi, aki sokat tett a hadsereg kiképzéséért — külföldi tiszteket hívott udvarába és iskolájába —, ragaszkodott a magyar vezényleti nyelvhez, de már Lipót idejében az ezredeket irányító ezredesek határozták meg az ezredek életét: egyenruháját, fegyverzetét, szokásait és a használt vezényszavait.¹³⁵ 1790. május 19-én kelt kérelemben 4 gyalogezred és 3 lovasezred tisztjei azzal a kéréssel fordultak az országgyűléshez, hogy „*a német nyelv, melynek súlyát nehezen viseli a magyar közkatona, a haza seregei közül kiúrtassék s az egész hadiszolgálat magyar nyelven folytassék, a mi az idegeneknek állandó eltávozására fog szolgálni.*”¹³⁶

Az előzőekben már utaltam arra, hogy a Kiegyezés egyik sarkalatos pontja volt a magyar vezényleti nyelv elfogadtatása és a Magyar királyi honvédségnél csak a magyar vezényleti nyelv használata. Ugyanakkor volt olyan eset, amikor a német nyelv *nem* használata miatt egy altábornagyot nyugdíjaztak. 1893-ban, a kőszegi hadgyakorlaton Say altábornagy olyan csapatokat irányított, amelyeknél a magyar, német, a és a horvát nyelv volt a vezényleti nyelv; „*Say az összes vezényszavakat magyarul adta ki, mondván, hogy „az Istennek se kommandirozzék németül.*” A gyakorlat értékelése után derült ki, hogy a tábornok magyarul adta ki a vezényszavakat, s e-miatt a hadgyakorlaton mutatott tevékenység különös dicsérete és elismerése ellenére nyugdíjba küldték.¹³⁷

¹³³ BÉLTEKY. p. 535.

¹³⁴ BÉLTEKY. p. 17.

¹³⁵ BÉLTEKY. p. 20.

¹³⁶ BÉLTEKY. p. 26.

¹³⁷ Dr. PAP Zoltán: A magyar vezényszó és a király hadiparancsa. Budapest : Független Magyarország Hírlapkiadó Vállalat, [é.n.]. p. 21—22.

„A közéletünkre már egynéhány év óta ránehezedő kérdések között nem kicsiny fontosságú a magyar vezényleti nyelv dolga”.¹³⁸ Talán csak az archaikusabb fogalmazás utal arra, hogy ezt a mondatot a XX. század elején fogalmazták meg, ha a tartalmát tekintjük, akár napjainkban is elhangozhatna.

„A hadtanban minden katonai fogalmat bizonyos megállapításhoz, kifejezéshez kell kötni és minden kifejezésnek szabatos értelmet kell adni, miszerint ugyanazon dolog, vagy mozdulat mindenki által ugyanazon névvel neveztessek és minden szóhoz mindenki ugyanazon értelmet kösse.”¹³⁹ (Kossuth Lajos: Bevezetés a magyar sorgyalogság szabályzataihoz című kéziratából)

3. 2. A nyelvoktatás módszerei

Mai szemmel elképzelhetetlen, hogy egy tanár mindenfajta módszertani, pedagógiai felkészítés, felkészültség nélkül álljon egy osztály elé. A dolgozatom témáját képező történelmi kor katonai nevelő- és képzőintézetek tanmeneteinek vizsgálatakor az derült ki számomra, hogy a jövőbeli tisztek nem kaptak semmilyen oktatás-, kiképzés-módszertani felkészítést. A katonatanárok közül azok, akik valamelyik egyetem tanári szakára jártak, részesültek pedagógiai felkészítésben, de ezeknek a tiszteknek a száma igen csekély volt - évente 1-2 fő.

A tanárok döntő többséges csapatától került a katedrára. Ez biztosította a képzés gyakorlatiasságát, hiszen az oktatók tudták, hogy a növendékek milyen elvárásokkal szembesülnek a csapatélet során. Ugyanakkor a korabeli sajtóban megjelent cikkekben a katonai iskolák tanárai gyakran panaszkodtak a szükséges módszertani előképzettségük hiányára. Saját jó-rossz tapasztalataikra hagyatkoztak, tisztársaiktól tanultak, illetve okultak a kevésbé sikeres példákban.

A kiegyezés után megjelent, a tiszt- és tiszthelyettesképző intézetekben használt nyelvkönyvek többfunkciósak voltak. Az adott nyelv struktúrájának és lexikájának közvetítésén kívül el kellett mélyíteniük a kadétok általános műveltségét és hazaszeretetét. Ugyanakkor a nyelvórák viszonylagos magas száma – a többi tantárgyhoz viszonyítva – sem tudta biztosítani az idegen nyelvek hatékony oktatását. A szükséges grammatikai alapismeretek hiánya, a diákok túlterheltsége igencsak megnehezítette az oktatást. A tanárok ezért szorgalmazták minden lehetséges fórumon a szabadidős foglalkozások során az idegen nyelven folyó társalgást, s a nyelvtanárok

¹³⁸ SZTRIPSZKY. p. 1.

¹³⁹ HADTÖRTÉNELMI Közlemények 1961. 2. sz. p. 740.

rendszeresen tartottak kis-létszámú csoportoknak esti foglalkozásokat. A hallgatók az év végi tanulmányutak során a gyakorlatban tapasztalhatták meg nyelvi ismereteik milyenségét.

A már többször említett gyakorlatias oktatás a nyelvoktatásra is jellemző volt. Ezt bizonyítja az, hogy a kor egyik haladó oktatási módszere, a Berlitz-módszer a tisztképzésben is szerepet kapott.

Berlitz — Dél-Németországból Amerikába kivándorolt nyelvtanár volt, aki ott is folytatta a német nyelv tanítását saját nyelviskolájában. Az összes tanterem ajtaján a „*Please, leave your English outside*” („*Hagyd angol nyelvtudásodat az osztályon kívül!*”) felirat volt látható, ami mindenki számára egyértelművé tette, hogy a tanteremben tilos volt angolul beszélni. Az igazgató csak azt követelte meg a tanáraitól, hogy az általuk tanított nyelvet tökéletesen ismerjék, valamint „*tiszta és tájszólástól mentes kiejtéssel bírjanak. A tanulók anyanyelvének ismeretét az ő tanmódszere mellett szükségtelennek tartotta.*”

Berlitz szigorúan megtiltotta tanárainak, hogy a tanítás során összehasonlítást tegyenek a nyelvek között. Az egész nyelvtanulási folyamatot a gyerek anyanyelvének elsajátításával állítja párhuzamba és a tanulandó nyelvre való teljes ráhangolódást követeli meg. „*Kétségtelenül észszerűbb és a célnak inkább megfelelő, tehát — úgymond — valamely idegen nyelvet magán az illető nyelven – gyakorlati úton megtanulni, mintsem a nyelvtan elméleti tanulmányozása és az anyanyelvvél való cél nélküli összehasonlítás által igyekezni, azt elsajátítani.*” — hangsúlyozta nézeteit az iskola igazgatója.

A Berlitz-koncepció abból indul ki: mindenki azért tanul idegen nyelvet, hogy tudjon kommunikálni. S e cél elérését nem a nyelvtan tökéletes elméleti tudása szolgálja, hanem az, ha a tanulás első pillanatától kezdve a megértésre és a minél célravezetőbb információ átvitelére (akár rajzolással, tárgyakra való rámutatással, azok aktív felhasználásával, helyzetek eljátszásával) támaszkodunk.

A Berlitz-iskola német tanfolyama (60 leckére épült, s egy átlagos képességű diák egy tanóra alatt 2-3 leckét tudott elsajátítani) az alapvető berendezési tárgyak nevének megismerésével, a legegyszerűbb kérdésekre való válaszadás formájával és módjával, a tárgyak megnevezése írott formájának elsajátításával kezdődött. Érdekes megemlíteni, hogy „*kezdetben a tanár az írás alkalmazásával a latin betűket használja, melyeknek ismerete a tanulókkal szemben már feltételeztetik. Csak később, körülbelül a tizedik leckénél tanítatik a német ABC.*”

A továbbiakban az irányokat, az egyes ruhadarabok elnevezéseit, a színeket tanulják meg, majd fokozatosan az igék is (mint pl.: gehen, nehmen, haben, tragen, stb.) egyre nagyobb szerepet kapnak. A következő lépés az elvont fogalmak bekapcsolása a társalgás folyamába. Az olvasásra való áttérés annak első pillanatától kezdve *„semmit sem szabad lefordítani. Az ismeretlen szavakat körülírás által igyekeznek meghatározni...”* a tanár.

Berlitz szerint ezt a módszert követve a hallgatók nagyon rövid időn belül képesek voltak irodalmi művekről, színdarabokról szabadon társalogni, fogalmazásokat, leveleket írni megadott témakörben.

A nyelvtan tanítása csupán az 5—6. hónapban jelent meg, de ez is szigorúan a tanult nyelven és gyakorlati céllal. Tulajdonképpen a tanuló már az első órától kezdve tanulta a nyelvtant, de annak gyakorlati alkalmazását és nem az elméletét. Hiszen sokkal nagyobb ösztönzést jelent a tanuló számára, ha önmaga jön rá a nyelvtani szabályokra, mintha a száraz elméletet kellene bemagolnia.

A fent említett gyors és látványos eredmények láttán nem véletlen, hogy a Ludovika Akadémia közlönye teret szánt a témának, hiszen az Osztrák Magyar Monarchia hadseregeiben állandó feladatként szerepelt a tisztek és főleg a tiszthelyettesek nyelvi képzése és továbbképzése — mindenekelőtt a német nyelv elsajátítása és tökéletesítése. A Berlitz módszerrel szembeállítja a tradicionális módszert, melynek alkalmazásával *„...évek hosszú során át és sok vesződség árán szerzett nyelvismeretünkkel nem volnánk képesek a tanított – és őszintén megvallva, lelkiismeretesen tanult – modern nyelven folytatott legegyszerűbb társalgásban sem résztvenni...”*.

A Hadsereg 1908. 2. számában a Vezérkari tisztek nyelvtanulásáról szóló cikkben is megemlégették a budapesti Berlitz iskolát, ahol az angol, francia és olasz nyelv mellett magyart, horvátot, sőt török nyelvet is tanítottak a Monarchia tisztjei számára. Érdekes adalék, hogy az angol és olasz nyelvet nyelvtanárok, míg a többi nyelvet magyar tisztek - a vezérkarhoz beosztott Láng Boldizsár cs. és kir. huszár főhadnagy, Münnich Oszkár m.kir. honvédszázados és Döbrentei Károly m.kir. százados (ez utóbbi Párizsban fejezte be francia tanulmányait) - tanították.

A kiegyezés és az I. világháború közötti időszak katonatanárai nem voltak könnyű helyzetben. Kettős feladatuk - jó tisztnek és egyben jó tanárnak is lenni, a szükséges tananyagok kezdeti hiánya, a tanári kinevezés ideiglenessége nagy próbatételt jelentett a számukra. A korabeli sajtóban olvasható cikkekből az sugárzik, hogy — lehetőségeikhez képest — mindent megtettek, hogy a vállalt feladatot minél magasabb színvonalon

teljesítsék. A Honvédelmi Minisztérium és a kormány is biztosította a továbbképzés legkülönbözőbb formáit: külföldi tanulmányutak megszervezése és finanszírozása, egyetemi tanulmányok engedélyezése teljes fizetés és munka alóli felmentés formájában, polgári egyetemekkel közösen szervezett pedagógiai tanfolyamok beindítása révén. Az oktatás színvonalának emelése tervezett és szervezett formában történt, s ez a katonai iskolákban folyó oktatás minőségi változásait eredményezte.

3. 3. Segédeszközök a nyelvoktatásban

Ebben az alfejezetben a tiszt- és tiszthelyettes képzés során használt nyelvi tananyagokra térek ki. Egy igen rövid történeti visszatekintés után az általam vizsgált történelmi korban megjelent nyelvkönyveket mutatom be és elemzem tartalmi és szerkezeti szempontból.

„Az iskolarendszer alapjainak lerakásával párhuzamosan megjelentek az oktatáshoz elengedhetetlenül szükséges tananyagok. Tankönyvkiadásunk iskolarendszerünk kialakulásával vált tömeges méretűvé, s ezt 3 fő szakaszra lehet osztani:

1. 1553-tól (az első magyar ábécés könyv megjelenése) 1868-ig (népiskolai alaptörvény elfogadása);
2. iskolák államosításáig, illetve az egységes tankönyvkiadás életre hívásáig (1948-49-ig);
3. az állami tankönyvkiadás szakasza.”¹⁴⁰

Első hazai iskolánk 996 táján kezdte meg működését Szent Márton hegyén, a mai Pannonhalmán, s 1010 után jelentek meg az első latin nyelvű könyvek. Az első pécsi püspök, *Boripert*, latin nyelvkönyveket — *Priscianus*-t kért és kapott a frankföldi Fulbertől (Chartes püspökétől). A pécsi püspök hiteles, torzítás nélküli, tudományos értékű nyelvtudományi tankönyvet akart, s nem a sok kézi másolás miatt pontatlan anyagot. Az első könyvek, latin nyelvű erkölcsstanító könyvek voltak; de az „... eredeti példányban ránk maradt első tankönyvek az:

- *Esztergomi Kódex-Cornificius retorikája arról, hogy kell rendezetten, megformáltan, szépen kifejezni gondolatainkat szóban és írásban; és a:*
- *Codex Albensis — gregorián énekeskönyv voltak.*”¹⁴¹

Az első magyar közoktatásügyi rendelet (1777.), a Mária Terézia által szentesített „Ratio Edicationis” nyíltan németesítő törekvéseket szolgált. A latin és a német nyelv

¹⁴⁰ ARATÓ Ágnes: Tankönyvtörténeti csomópontok — párhuzamos, illetve alternatív tankönyvek Pedagógiai Szemle 1987. 5. sz. p. 435.

¹⁴¹ MÉSZÁROS István: Európaiság, magyarság régi tankönyveinkben. Új Pedagógiai Szemle 1991. 4. sz. p. 12.

szolgáltatta azt a célt, hogy a „...soknemzetiségű és soknyelvű ország alattvalóit egymással és a Monarchia többi népével is összekösse, az összmonarchia hűségese alattvalójává tegye”.¹⁴²

A kor olvasni tudó embereinek döntő többsége latinul is tudott, így nem meglepő, hogy az első tankönyvek is latin nyelvűek voltak. A szép és választékos magyar nyelvkönyvek az 1830—40-es években jelentek meg.

A Kiegyezés - más területen is bekövetkezett változások mellett - az oktatásügyben is jelentős reformokat hozott. Az 1868. évi XXXVIII.tc.,a kötelező népoktatás bevezetésével és a hivatalos tantervek megjelenésével fejlett európai országokat (pl. Franciaország, Anglia, Ausztria) is megelőztünk a szervezett oktatás területén.

Mivel minden oktatásnak — s a tantervek célkitűzései is ezt tükrözik — a gyakorlati életre nevelés a célja, „... már eleitől fogva a nyelvoktatás gyakorlati célját írták elő. Ez a gyakorlati cél a fejlődés folyamán fokozatosan differenciálódott. ... Így az 1869. évi ...nyelvi tanterv ... csak az olvasott szöveg megértését és a mindkét irányú fordítást kívánta meg, de már 1877. évi ... tantervben felbukkan a beszéd megértésének és bizonyos keretek közt a helyes beszéd és írás elsajátításának, tehát a beszéd használatának a követelménye is. Nyelvtani ismereten alapuló megértésre a német nyelvnek, és abban annyi jártasság szerzése, hogy a tanuló az oktatás köréből vett valamely tárgyról németül helyesen tudjon szólni és írni... .”¹⁴³

A Kiegyezés után az önálló magyar Honvédség létrehozása sok megoldásra váró feladatot vetett fel az oktatás, s ezen belül a nyelvoktatás területén is. Nem volt mindegy, hogy a magyar katonák írásbeli és szóbeli megnyilatkozásai milyen minőségűek. „A magyar katona múltban sem csupán a harctéren áldozta fel életét a nemzeti ügyért, hanem szellemi munkájával, lelkesedésével, vagyonával küzdött a nemzeti művelődés és nyelv szolgáltatásban is (Bessenyei, Kisfaludy Sándor, Széchenyi, stb.). A katonák kötelessége, hogy a szolgálati érintkezésben kifogástalan nyelvet használjanak. De nemzetnevelő hivatáshoz tartozik az is, hogy a magánéletben is mindig és mindenhol kitűnjék beszéd- és írásmódjának tiszta magyarosságával.”¹⁴⁴

Kutatásaim alapján megállapítható, hogy az elvárás a kor katonáival szemben igen magas volt az idegennyelv-tudás szempontjából. Az ehhez szükséges feltételeket meg

¹⁴² SOMOGYI József: Hazánk közoktatásügye a II. vh.-ig. Budapest : Eggenberger, 27. o.

¹⁴³ SZOBOSZLAY Miklós: Gimnáziumi tanterveink idegen nyelvi oktatási célkitűzéseinek elemzése. Tantárgytörténeti tanulmányok I. Budapest : Tankönyvkiadó, 1960. p. 184.

¹⁴⁴ MAGYAROSAN, katonásan. Segédkönyv a katonai írásmód (Írálytan) oktatásához. Szerkesztette és kiadja: vitéz Rózsás József. Budapest : Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1942. p. 5—6.

kellett teremteni. A megfelelő tankönyvek hiánya különösen nyomasztó volt a Monarchában. A honvéd oktató- és nevelő intézetek beindításakor a katonai szakkönyvek többségénél a legnagyobb problémát az jelentette, hogy azok nagy részét németből fordították, s nyelvezetük nehézkes, magyartalan volt, a nyelvkönyveknél pedig az jelentett problémát, hogy a szakmai igényeknek nem feleltek meg a kor tananyagai. Kezdetekben vagy a polgári iskolákban használt nyelvkönyvekből tanítottak, vagy a tanárok által összeállított — általában csak — szöveggyűjtemények segítették a nyelvoktatást, de az évek múlásával — a Honvédelmi Minisztérium jelentős támogatásával — egyre több nyelvkönyv jelent meg kimondottan a katonai iskolák számára. A tankönyvírók a tanulhatóságra törekedtek, a „keveset, fontosat, de jól” elvet követték munkájuk során.

A nyelvkönyveket, illetve a nyelvórákon használt tananyagokat három fő csoportra oszthatjuk: az egyik a tipikus nyelvkönyvek, melyek grammatizáló stílusban íródtak; a másik nagy csoport, az adott nyelven összeállított szöveggyűjtemények; a harmadik csoportot a két tankönyvtípus ötvözete képezi. (A szöveggyűjteményekben a nyelvoktatást összekötötték a hazafiúi neveléssel.)

Ligárt János és Dr. Radnai Rezső által, a Magyar királyi honvédség Ludovika Akadémia számára írt „Magyar nyelvtan” azt a célt tűzte ki maga elé, hogy mind a nyelv helyes használatára, mind a „...*kellő erkölcsi alap megadásával, művelt emberekké nevelje*”¹⁴⁵ a tiszteket. Ugyanakkor „...*a növendékek ennek keretében a nyelvtani, irány- és szerkezetani szabályok fölfrissítése által a költői mű méltatására, élvezhetésére és az abban rejlő szép kifejezésre készítessenek, a szónoklattan alapelveivel megismertessenek s általában, hogy a leendő tiszt ... művelt emberré neveltessék.*”¹⁴⁶ Ha a tankönyv tartalomjegyzékét megnézzük, (9.sz.melléklet) az a fent említett nyelvoktatói és hazafiúi érzelmeket erősítő célokat kombinálja. A tankönyv nyelvtani és stilisztikai részének fő jellemzője a leíró, elméleti megközelítés. A nyelvtani magyarázatok elég részletesek ahhoz, hogy a tanulók alapos nyelvtani ismertetekre tegyenek szert. Ha a mai elvárásokhoz hasonlítjuk a tananyagot, hiányoznak belőle az elméletet bemutató, alátámasztó és az azt begyakoroltató feladatok, ugyanakkor az olvasmányok a hazaszeretet és az erkölcsös viselkedés — valamint a történelmi és

¹⁴⁵ MAGYAR nyelvtan Irály - szerkezetten és olvasókönyv a tisztképző tanfolyam I. évfolyam számára. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1893. p. III.

¹⁴⁶ U.o. p. III.

irodalmi ismeretek — indirekt erősítése, illetve bővítése mellett a tanult nyelvtani elmélet elmélyítésére is alkalmasak voltak.

Ugyanezt a felépítést követi Simonyi Zsigmond: Jó magyarság¹⁴⁷ című nyelvkönyve is. A tankönyv két fő részre tagozódik: leíró nyelvtanra és szójegyzékre. Az elméleti rész a mondatokra koncentrál, főképpen az egyszerű és összetett mondatok helyes szerkesztését, az alany és állítmány viszonyát, az állítmány és tárgy kapcsolódását, a szórendet elemzi; valamint az egyenrangú és függő mondatok fajait ismerteti a helyes magyarság szempontjából. A könyv második részében található „Szójegyzék”-ben a helyes magyar nyelv tudatosítása és az idegenszerûségek megszüntetése a fő téma. Mint már említettem, a magyar katonai szakterminológia akkor volt kialakulóban, s a szakemberek is rendszeresen arról polemizáltak, hogy mi a magyaros és mi az, amin változtatni kellene. Ez a könyv jó példája annak, hogy az „elméletileg” helytelen kifejezéseket a gyakorlat elfogadja és az adott szaknyelv meghatározó elemeivé válnak: „... vannak olyan nyelvújítási szók is, amelyek szabálytalanok voltak, az élőbeszédnek mégis közbirtokává lettek: állam, szellem, tábornok, tüzér, roham, szurony, egyenruha; ezeket a szavakat kipusztítani, s más szókkal pótolni hiú erőlködés ... volna. ... Sok nyelvújítási szó a túlzó nyelvtisztítás (purizmus) terméke. Idegen eredetű, de rég meghonosult, sőt évszázadok óta használt szókat új eredeti szókkal akartak kiszorítani. Így támadt a kaszárnya helyett laktanya, porció helyett adag.”¹⁴⁸

„Legnémetesebb az úgynevezett igekötős összetétel. Még most is sok elkerülhető igés összetétel kísért. Most is írnak még a puskapor helyett löport, lövörös helyett lörést, véd és dacsövetség helyett védő és támadó szövetséget, küzdter helyett küzdöteret.”¹⁴⁹

„Szintén németesség a főneveknek a képes, képtelen, kész és köteles + melléknévvel való összetétele is:

harcképes (kampfähig) (helyette a harcképest ajánlja!)

*harcképtelen (kampfunähig) fegyverképes helyett a fegyverfogható jobb lenne.”*¹⁵⁰

Az összetett igenevekkel kapcsolatban a tárgyas összetételeknél gyakran betoldják minden szükség nélkül a tárgyragot: *örtálló* katona helyett az *örálló* jobb lenne.”

Ugyanakkor találunk a könyv Szójegyzékében olyan szavakat is, amelyek esetében nem az akkor használt kifejezések maradtak fenn, hanem a szerző által javasolt változat honosodott meg a magyar katonai szaknyelvben. (A már akkor is használt *force* és *front*

¹⁴⁷ SIMONYI Zsigmond: Jó magyarság. Szentgotthárd : Wellish Béla kiadása, 90 p.

¹⁴⁸ U.o. p. 26-27.

¹⁴⁹ U.o. p. 37.

¹⁵⁰ U.o. p. 41.

kifejezések máig fennmaradtak, sőt a hétköznapi nyelvben képzett alakjuk is használatos: pl. forszírozni, frontális.)

Az alábbiakban található a Szójegyzékből kigyűjtött, általam érdekesnek vélt példa az akkor használt és a szerző által használatra ajánlott kifejezésekre:

<u>elfogadott/használ</u>	<u>a szerző által javasolt</u>
falánx	zárt sor, csatasor, csapat
force	erő, fogás, fortély
front	arcvonal, homlokzat
frontot változtat	fordul, nézetet változtat
garnizon	helyőrség, katonai állomás
gyúpont	gyútópont, tűzpont, gócpont
harckész	harcra kész
küzdter	küzdőtér, harctér, porond
távcső	messzelátó
terep	térszín

A Ligárt-Radnai: „Magyar nyelvtan könyvben alkalmazott elméleti megközelítés fontosságát és mint annak a kornak elfogadott oktatási módszerét bizonyítja a Ludovika Akadémia tisztképző és tiszti tanfolyamok tanterve¹⁵¹ is. A 8 hónapos tisztképző tanfolyamon a „Magyar nyelv és katonai irálytan” oktatása során fele-fele arányban oszlik meg az elmélet és a gyakorlat.

Szvorényi József: Magyar nyelvtan tanodai s magánhasználatra¹⁵² című könyvének Előszavában a ma oly sokat emlegetett „kommunikatív” központú oktatás fontosságát fogalmazta meg: „*Legfőbb, ... hogy elhiggyük: ... a tanulót a beszédbe s írásba csak – sokat beszélve és írva, sokat beszéltetve és íratva lehet beavatnunk.*”¹⁵³ A kor elfogadott gyakorlatától ő sem tudott elszakadni, s az általa írt könyv szintén leíró nyelvtan lett. (Egy percre talán érdemes megállni a tankönyv címében használt: „magánhasználatra” kifejezésen. Ez azt sugallja, hogy már akkor is fontosnak tartották az önképzést, s a tisztekkel szembeni elvárás a szép magyar beszéddel kapcsolatban nemcsak frázis volt, hanem megpróbálták a szükséges kézikönyveket is biztosítani hozzá.)

¹⁵¹ A MAGYAR k. honvédségi Ludovika Akadémia tisztképző és tiszti tanfolyamában előadott tárgyak vázlata. Budapest : Pfeifer Ferdinánd, 1873. p. 85—86.

¹⁵² SZVORÉNYI József: Magyar nyelvtan tanodai s magánhasználatra. Budapest : Franklin Társulat, 1876. 376 p.

¹⁵³ U.o. p. 4.

A magyar nyelvkönyvek sorában találjuk a „Magyar hadinyelvtan a császári, királyi osztrák hadsereg tisztjei számára” tananyagot. A helyes magyar nyelv elsajátítása nem csak a magyar tiszteknek volt feladatuk, hanem a közös hadsereg és a Landwehr azon tisztjei számára is, akik csapattestjeiben a magyar volt az egyik ezrednyelv: *„Milly kívánatos minden katonai felebbvalónak több nyelvek tudása, ilyen is, milly elkerülhetetlen szükséges légyen a szolgálati köznyelv mellett az úgynevezett ezredi nyelvet is tudni. Annál kevésbé kell taglalnom, minthogy minden ezred legénysége nyelvének megtanulása legfelsőbb helyről, a szolgálat előmozdítására igen szükségesnek ismértetvén, az illető tiszteknek kötelességgé is tétetett.”*¹⁵⁴

E munka:

- egy rövid nyelvtant;
- beszélgetéseket a mindennapi szolgálati életből és sok más példát;
- az előörsi szolgálatot;
- a csappantyús fegyverekkel való bánásmódot, - ennek szétszedésével, összerakásával a gyakorlást kérdésekben és feleletekben is - tartalmazza.

A magyarázatra használt szavak hétköznapiak, pl.: tárcsa, hiba, öröm, szem, hal, kalap (de furcsa a *teve* szó említése); viszont csak egy katonai szó fordul elő: a *fegyver*. A tankönyv tananyagának felépítése, az egyes tananyagrészek egymáshoz való aránya - mai szemmel - nem logikus, napjaink módszertani ismeretei alapján több kérdést is felvet. A könyv a magyar betűk bemutatásával indul, ugyanakkor már a 64. oldaltól kiáltványokat, szólásokat tartalmaz (folyamatos és bonyolult szövegeket!). Nehéz elképzelni, hogy az, aki még a magyar hangok és betűk rendszerével sincs tisztában, pár hónapos tanulás után már összetett politikai, arra a korra jellemző pátoszos szövegeket, akár olvasás szintjén is meg tudja érteni és el is tudja sajátítani. (Az is elképzelhető, hogy a tankönyvet forgatók már rendelkeztek a magyar nyelv alapfokú nyelvtani ismereteivel, de akkor mi a betűk bemutatásának célja?!)

A könyv második részét képező szólásoknál és utasításoknál a magyar/német megfelelők párhuzamos bemutatása található. (Az oldal egyik felén németül, a másikon ugyanaz magyarul. Ez a ma oly sokszor emlegetett „Relaxa” módszernek lehet az elődje.)

Ugyanakkor a tananyag azt is bizonyítja — igaz, a könyv 1853-ban jelent meg, tehát a Kiegyezés után biztos még jobban odafigyeltek a germanizmusok minél ritkább használatára —, hogy a hosszú évtizedekig használt német kifejezések mélyen

¹⁵⁴ MAGYAR hadinyelvtan a császári, királyi osztrák hadsereg tisztjei számára. Szerkesztette: Péterffy Gyula. Pesten : Nyomtatta és kiadja Trattner-Károlyi, Úri-utca 2. szám, 1853. p. 3.

gyökereztek a magyar nyelvhasználatban: „A mozdulatlan sarkkali kanyarodásnál a káplároknek magok előtt egy pontot kell választaniok, miszerint a „halt”-ot idején parancsolhassák.”¹⁵⁵

Míg a tankönyv első részében, a nyelvtan alapjainak bemutatásakor a leghétköznapibb szavak fordulnak elő, addig a könyv végén található szószedet döntő többsége katonai szó és kifejezés. A kor elfogadott módszertanának megfelelően a magyarázatok az egész könyvön át német nyelven szerepelnek.

Az Osztrák-Magyar Monarchia minden iskolatípusában — és különösen a honvéd tiszti- és nevelőintézetekben — a német nyelv oktatása ugyanolyan fontos volt, mint a magyar nyelv. A német nyelvkönyvek is a kor elvárásainak és bevált gyakorlatának megfelelően, főleg leíró jellegűek voltak. De *Toepler Theophil Eduard* német nyelvkönyvében¹⁵⁶ „... nem csak a szabályok számos példával magyaráztatnak meg, hanem minden fontosabb szakasz után gyakorlások is következnek. ... a németből magyarra fordítandó gyakorlatokat is szükségesnek lenni véltem. Választottam ... a társalkodásban leggyakrabban előforduló szólásmódokat és beszélgetéseket.”¹⁵⁷ Vagyis a szerző célja a meglévő — gyakran hiányos — ismeretek rendezése, s a nyelv gyakorlati alkalmazásának megkönnyítése volt.

Ugyanakkor a német szaknyelvet bemutató és oktató tankönyvek száma elég korlátozott volt. Ez azzal is magyarázható, hogy a tisztek, pályájuk szinte első napjától kezdve, párhuzamosan magyar és német szakszavakat, kifejezéseket, utasításokat, sőt gyakran, magyar mondatokba beépített német szakkifejezéseket hallottak, majd később maguk is használták. Az sem kétséges, hogy voltak olyan szakkifejezések, amelyeket először németül hallottak és tanultak meg a magyar tisztek. Ennek következtében magyar katonai oktatási intézményekben használt német nyelvkönyvek sorában főleg az olvasókönyvek voltak túlsúlyban. A német nyelvi ismeretek felfrissítése és fejlesztése mellett a német- és egyben világtörténelmi, illetve irodalmi ismeretek bővíthettek. Ezek közé sorolhatjuk a Demek Győző dr. által összeállított német irodalmi olvasókönyvet,¹⁵⁸ amely több fajta igényt próbált kielégíteni. A szerző célkitűzése: „... a könyvet tanárnak és tanulóknak egyaránt a lehető legkönnyebben kezelhetővé tegyem, tudván azt, hogy a mi

¹⁵⁵ U.o. p. 225.

¹⁵⁶ TOEPLER Theophil Eduard: Német grammatika a tanuló ifjúság számára. Pesten : Heckenast Gusztávnál, MDCCCXXXIX. 212 p.

¹⁵⁷ U.o. Előszó

¹⁵⁸ NÉMET irodalmi olvasókönyv I. II. kötet Az irány- szóoklat-, vers- és költészettan vázlataival ellátva A középiskolák III.-VI., a honvéd hadapród- és tisztképző iskolák I.-II. évfolyamának stb. használatára. Szerkesztette: Demek Győző dr. Nagyvárad : Laszky Ármin kiadása, 1908. I. kötet 286 p.

*tanulóinknak még a legkönnyebb német szöveg is elég nehéz.*¹⁵⁹ A tananyagban szereplő szövegek felölelik szinte az egész egyetemes történelmet – Attilától Napóleonig - rövid német szövegek segítségével. A szövegekhez mind nyelvi, mind földrajzi, történelmi és irodalomtörténeti magyarázatok is kapcsolódnak. A diákok általános ismeretei bővültek a német nyelv gyakorlásával párhuzamosan: „...*a műveltségtörténeti általános bevezetéseket pedig a lehető legteljesebben adom, úgyhogy valósággal magyar szemüvegen keresztül s magyar szemmel nézem a német irodalomtörténet keretén belül az emberiség művelődés menetét ...*”¹⁶⁰ A szövegek különböző irodalmi stílusokat képviselnek — „...*adom az irálytant és költészetant legfőbb tudnivalóival, a német irodalom áttekintését és közlök szemelvényeket, melyek az osztrák-magyar hadsereg történetéből vannak merítve...*”¹⁶¹ Ezáltal mutatja be a szerző a német nyelv különböző rétegeit, s a tankönyvet forgatók a német nyelvi ismeretük szintjének megfelelő szöveget választhatták, illetve nyelvi ismereteik fejlődésével egyre nehezebb szemelvényeket olvashattak. A szöveggyűjteményben található fordítások az ismeretek tudatosítását és begyakorlását szolgálták.

A Monarchia katonai iskoláiban a magyar és a német nyelv mellett a *horvát nyelv* is a kötelezően oktatott nyelvek közé tartozott: „... *tekintetbe véve, hogy a m. kir. VII. horvát-szlavon honvéd kerületben a szolgálati nyelv a horvát, s mivel bármely honvéd kerületbeli tisztnek is, úgy béke, mint háború idején, alkalma lehetvén ezen kerületbeli csapattal stb. szolgálati érintkezésbe lépni, szükséges, hogy annak szolgálati nyelvét megértse*”¹⁶² Zdeller kétkedése mellett „...*szükségesnek véltem egy, habár talán nem is egészen megfelelő, de legalább a hiányt részben pótoló, tankönyvet állítani össze...*”, talán a nyelvoktatással kapcsolatos egyik legfontosabb gondolatot is megfogalmazta: „... *mert tankönyv nélkül nyelvet elsajátítani, ha nem merőben lehetetlen, de legalább jóval nehezebb, mint tankönyv segítségével.*”¹⁶³

A tankönyv logikusan végigvezeti a morfológiát és szintaxist, s ha a mai szemmel nem is a szükséges mennyiségben, de már tartalmaz célirányos feladatokat: fordításokat, fontos szavak gyűjteményét. A feladatokban használt kifejezések és összetételek nem mindig tűnnek a leggyakrabban használatosoknak, pl.: „*A méh rovar. A kalapos*

¹⁵⁹ U.o. p. 4.

¹⁶⁰ U.o. p. 5.

¹⁶¹ U.o. p. 5.

¹⁶² ZDELLER Antal: Horvát nyelvtan a magy. kir. honvédségi Ludovika Akadémia hallgatói számára. Budapest : Légrádi Testvérek, 1882. p. III.

¹⁶³ U.o. p. IV.

kézműves.”; „*jótevőnő*”¹⁶⁴.; stb. de a következőes módszer a gyakorlati megközelítést tükrözi. A szerző gyakorlatiasságát és a tankönyv egyéni tanulásra való alkalmasságát bizonyítja, hogy a tankönyv végén a feladatok megoldását is megtalálhatták a tanulók. A horvát nyelv oktatására fordítható viszonylag rövid idő: „... *e nyelv csakis két rövid tanéven keresztül adatik elő ...*”¹⁶⁵, biztosítani próbálta az önálló feldolgozás feltételeit.

A tankönyv második részében „Beszélgetések” található, ahol a „Magyar hadinyelvtan”-nál már említett párhuzamos (természetesen itt horvát-magyar) formában sorolták fel a hétköznapi kijelentéseket. A mondatok egyszerűek, könnyen átalakíthatók/bővíthetők, tartalmukat tekintve a hétköznapi beszédben gyakran előfordulnak. A kommunikáció során szükséges „panelek” hozzájárulhattak a beszédkésztség minél gyorsabb kialakításához.

A horvát katonai szakkifejezések és formulák begyakoroltatását a tankönyv utolsó fejezete segítette, ahol szabályzatokból vett részletek, illetve a katonai kifejezések gyűjteménye a szakmai nyelv minél hatékonyabb elsajátítását segíti elő.

A horvát nyelvórák anyagát Ivan Marso szöveggyűjteménye¹⁶⁶ tette színesebbé és próbálta megismertetni az adott kor jelentős történelmi személyiségeit, s ezeken keresztül a gondolkodásmódot és a tipikus szláv érzelmi túlfűtöttséget. Találunk a szövegek között mesét és közmondásokat is, melyek a használt nyelvet még életszerűbbé tették. (10.sz. melléklet)

A műveltség és a diplomácia nyelveként is emlegetett *francia nyelv* a katonai növendékek és tisztek oktatásának minden szintjén szerepet kapott. Volt mire építeni, mert mind az alreál-, mind a főreáliskolákban is az oktatott idegen nyelvek között szerepelt. Palóczy Lipót¹⁶⁷ célkitűzését, miszerint a „... *tanulókat a francia nyelv tanításánál már »ab ovo« praktikus tέρre is kell vinni*”¹⁶⁸ próbálta megvalósítani tankönyvében.

A tananyag felépítése azt tükrözi, hogy Palóczy feltételezte, hogy a diákok már rendelkeznek a nyelvtani alapismeretekkel, mivel nem található rendszeres francia leíró nyelvtan a tankönyvben és rövid francia szövegek alapján magyarázza a nyelvtant. A begyakorlást az olvasmányok utáni szöszedetek — francia történelmi, földrajzi és irodalmi magyarázatokkal —, valamint fordítások segítik a könyvben.

¹⁶⁴ U.o. p. 42.

¹⁶⁵ U.o. p. IV.

¹⁶⁶ HERVATSKA Citanka. Sastavio: Ivan Marso Budapesti : Tiskano u kr. ugarskoj sveucilisnoj tiskarni, 1874. p. 8.

¹⁶⁷ PALÓCZY Lipót: Francia nyelv - és olvasókönyv. Budapest : Franklin-Társulat, 1884. 274 p.

¹⁶⁸ U.o. p. III.

A szerző különös hangsúlyt helyezett a kiejtésre: „*A fordítandó mondatoknál a tanuló köteles a kérdő alakuakra franciául és hangosan felelni.*”¹⁶⁹ A kommunikatív-készség kialakítása és fejlesztése csak így érhető el; s különösen a francia nyelv esetében, főleg a szóbeli használat volt jellemző abban a korban – utazások, külföldi csoportokkal való találkozások; a tisztek bálokon, estélyeken az arisztokrácia képviselőivel szintén gyakorolhatták a francia nyelvismeretüket. „*Mágnásaink már nem is tudnak magyarul; franciául beszélnek és leveleznek, sőt vannak köztük, akik francia nyelven írnak költeményeket és tudományos munkákat (gróf Teleki József és Sámuel).*”¹⁷⁰ Ez a kritikai megjegyzés túlzásnak tűnik, ugyanakkor elképzelhető, hogy a magyarság gazdagabb képviselői műveltségüket, „európaiságukat” a francia nyelv túlzott használatával akarták kifejezni.

Palóczy tankönyve gyakorlásra és általános ismeretek bővítésére használt *Olvasókönyv*¹⁷¹ részében az olvasmányok hossza fokozatosan növekszik, s a nyelvi ismeretek közvetítése mellett — az új szavak felsorolása magyar jelentésükkel, rövid magyarázatokkal, kiejtési útmutatóval, sőt néha német összevetéssel is találkoztunk¹⁷² - az erkölcsi nevelést is fontosnak tartotta a szerző.

A szerző érdekes módszert követett munkájának *Gyakorló könyv*¹⁷³ részében. A tankönyv előző fejezetének (*Olvasókönyv*) szövegeit ismétli meg, szó szerinti magyar fordítással, ami gyakran érthetetlen magyar „mondatokat” eredményezett. (11.sz. melléklet) De ez után rögtön következnek a helyes magyar mondatok. A mondatokban előforduló szavak felsorolása szófajok és nemek szerinti csoportosításban, magyar jelentésükkel együtt szerepelnek a mondatok után. Az olvasmányt francia mondatok zárják a szavak és szerkezetek begyakorlására.

A könyv végén a francia nyelvtan nehezebb jelenségeit foglalta össze a szerző, majd a *Szótár*-ban az olvasmányok sorrendje szerint azon szavak találhatóak, amelyeket a gyakorlás során nem használtak.

Azt, hogy a könyvet önképzésre is szánta az író, a lap alján található tanári tanácsok is bizonyítják: „*Az e gyakorlókönyvben előforduló összes francia szavak, tehát a*

¹⁶⁹ U.o. p. 42.

¹⁷⁰ LUX Gyula: A modern nyelvek tanulása és tanítása. Miskolc : Klein, Ludvig és Szelényi R.T. könyvnyomdája, 1925. p. 85.

¹⁷¹ U.o. 17-40 p.

¹⁷² U.o. p. 42.

¹⁷³ U.o. 41—138 p.

szövegen kívül állók is, pontosan kiírandók s megtanulandók”¹⁷⁴, illetve „Az olvasmányok szövege többször hangosan s mind folyékonyabban ismétlendő.”¹⁷⁵

A másik francia nyelvkönyv¹⁷⁶, amit a honvéd nevelő- és képzőintézetekben használtak, felépítésében szintén eltér a kor hagyományos nyelvkönyveitől. Először összefüggő, katonai témájú olvasmányok vannak a könyvben, amelyeket a szöveghez kapcsolódó kérdések követnek. Híres francia írók, filozófusok történelmi témájú műveinek részletei biztosítják az autentikus tananyagot, nemcsak lehetőséget adnak a francia nyelv minél mélyebb elsajátítására, hanem hozzájárulnak a tanulók látókörének kiszélesítéséhez is. Ezek után érthetetlen a rendszeres francia nyelvtan részletes ismertetése a könyv második részében. Talán az volt a szerző célja, hogy a szövegek feldolgozása során felmerülő nyelvtani kérdések megválaszolása és a nyelvtani ismeretek rendszerezése eredeti szövegekhez kapcsolva, gyakorlati használatban történjen az órákon.

A szláv nyelvek családjából az orosz nyelv is szerepelt a tanított nyelvek sorában. „Katonáknak, kereskedőknek és íróknak már régen meg kellett volna ismerkedni vele, de általában nem árt egyetlen művelt embernek sem.”¹⁷⁷ Annak magyarázatát, hogy nagyon kevesen beszéltek oroszul, maga a szerző adja meg: „Az orosz nyelv a közvéleményben egészen olyan, mit az orosz hadsereg: ezt is, azt is legyőzhetetlennek tartják. Pedig ha – a közhit szerint – egyszer meg kell mérköznünk az orosz hadsereggel, meg kell verekednünk az orosz nyelvvel is.”¹⁷⁸ — Az egyik gondolat szó szerint, a másik átvitt értelemben, de igaz napjainkra is!

Azt, hogy az *orosz nyelv* ismerete a XIX. században is fontos volt, az is mutatja, hogy a Honvédelmi Minisztérium megbízásából Szabó Endre könyve mellett *Horn Ödön* is megbízást kapott egy orosz nyelvtankönyv megírására, hogy „... oroszul nem értő bajtársaimnak oly gyakorlati kézikönyvet nyújtsak, melyből e nyelvet minél előbb annyira elsajátíthatassák, hogy az orosz szót megérthessék, sőt magukat orosz nyelven meg is értethessék. ... A könyvnek lényeges részét teszik a közbeszöött gyakorlatsorok és szólások. Ezek szövegét a katonai hivatás teljesítése során előforduló helyzetekből és viszonyokból

¹⁷⁴ U.o. p. 42.

¹⁷⁵ U.o. p. 41.

¹⁷⁶ FRANCZIA nyelvtan. Tankönyv a m. kir. honvéd- és képzőintézetek számára. Szerkesztette: Mendlik Lajos. Budapest : Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1900. 292 p.

¹⁷⁷ ZSEBBE való orosz nyelvtan. Szerkesztette Szabó Endre. Budapest : Nyomatott a magy. kir. Egyetemi könyvnyomdában, 1888. Előszó.

¹⁷⁸ U.o. Előszó

*meríttem a végből, hogy a tanuló mindenk előtt ama szavaknak és kifejezéseknek jusson birtokába, a melyekre szüksége lesz, a mért tehát a nyelvet tanulja.*¹⁷⁹

Ebben a könyvben az orosz szólások mellett azok fonetikus leírásai is megtalálhatóak, azért, „... *hogy a könyvet táborozás esetén olyanok is használhassák, kik az orosz nyelvet vagy egyáltalában nem, vagy csak kevésbé bírják.*”¹⁸⁰

A nyelvtan általános összefoglalása után a szituatív módszer oktatásához szükséges tananyag példáját láthatjuk a tankönyvben; pl.: *A kereskedőnél; A vendéglőben*. Ebbe a sorba tartozik a: *Beszállásolás; Előörson; Orvosi kérdések* témakörökhöz kapcsolódó kérdések, válaszok begyakoroltatása is. Az akkor használatos orosz katonai rövidítések magyar jelentésükkel együtt szintén megtalálhatók a könyvben. Az Oroszországban használt pénznemek és mértékegységek felsorolása is azt bizonyítja, hogy Horn igazán gyakorlati könyvet akart készíteni az utazók számára.

A nyelvkönyv második részében szótár található, s „*Az orosz-magyar fele tartalmasabb, mint a magyar-orosz, mivel háborúban gyakran juthat a tiszt kezébe valami olyan irat, melynek megértése fontos lehet; ehhez pedig nagyobb szótár szükséges.*”¹⁸¹

A már idézett Szabó Endre által szerkesztett „*Zsebbe való orosz nyelvtan*” felépítése hasonló a Horn Ödön-féle orosz nyelvtanhoz. Szabó Endre a nyelvtani magyarázatokhoz példamondatokat is írt, ezzel vált gyakorlatiassá a tananyaga.: Már az első pont (A kiejtésről) után ad „olvasási gyakorlat”-ot: „*Áûëú îäèíú êíÿü, êîòîðîãî ëþáèèè ãñå ðõññêèìå äà è îäëüçÿ áûêî íå ëþáèèü äãî*”.¹⁸² Minden nyelvtani jelenség magyarázatához orosz példamondatok tartoznak, valamint a mondatokban szereplő fontosabb szavakat kigyűjtötte, és azokat magyar jelentésükkel együtt adta meg a nyelvtani egység végén.

A nyelvtani magyarázatoknál magyar példákat hoz, illetve összeveti az orosz nyelvtant a magyarral – feltételezem a gyorsabb megértés érdekében.

„*Az ige-alakok.* *Míg a magyar határozott alak a cselekvény tárgyára vonatkozik, p.o. lát-lak, értjük, addig az orosz határozott alakban az ige a cselekmény minéműségét jelzi,*

¹⁷⁹ HORN Ödön: Rövid katonai orosz nyelvtan. Budapest : Grill Károly cs. és kir. udvari könyvkereskedése, 1895. p. 3.

¹⁸⁰ U.o. p. 4.

¹⁸¹ U.o. p. 4.

¹⁸² U.o. p. 53.

t.i. jelez olyan cselekményt, mely egy határozott időben, bizonyosan hajtatik végre (èàòè; ì èùòü); a ôîàèòü és ì èàâòü határozatlan alakok."¹⁸³

A *Beszélgetések* részben hétköznapi kifejezések, szerkezetek, mondatok gyűjteménye található a hétköznapi témakörökből, pl.: elutazás, bevásárlás, az asztalnál, stb. (kb. 6-7 oldal), majd a katonai témakörök következnek:

A katonaság (először *szószedet!* p. 134—146.)

Hadsereg

Gyakorlat

Kaszárnya

Mondatok:

Äââî èè âú âú ñëóæáú?

Régen szolgál ön?

Đóññèiâ ñààèèè èðâññòü N.

Az oroszok ostrom alá vették N. várost.

Çàòâòðà ìðì,ìü íîîâðâiíöââúþ

Holnap újoncozás lesz.

Figyelemre méltó az *Orosz nyelvi sajátosságok*¹⁸⁴ rész, ahol jellegzetes orosz kötőszavak felsorolása található:

âîðâèè òîó daczára annak

âà áóèèò ìî âàøâió legyen önnek igaza.

Az *Olvasmányok*¹⁸⁵ részben található irodalmi részletek mind oroszul, mind magyarul olvashatók. A kiválasztott művek nem tipikusan katonai szövegek, de az orosz nyelvtan és a szókincs bővítésére megfelelnek, s főleg a száraz elméleti nyelvtan színesítését szolgálták. Pl.:

Òóðââiââ: Îâðâÿ èþâiâú

Turgenyev: Első szerelem

Îòðúâîè

Töredék

Ëâðîííðîâ: Îâðòñú

Lermontov: A vitorla

Íâèðâñîâ: Âíèiàÿ óæâñâiú âîéiú

Nyekraszov: Hallván a háború rémségeit

Ïóøèèí: Íâ ôîèiàð Æðóçèè

Puskin: Grúzija halmain

A könyv előnyét maga a szerző fogalmazta meg: „... *nem gyöttröm a tanulót körmönfont, bonyolult szabályokkal, a helyett gyakorlati példákat állítok elé*”.¹⁸⁶ Ugyanakkor az a kijelentés, hogy „... *az út ... a melyen a szerző haladt, ... elérte azt, hogy néhány hónap múlva nem csak fordíthatta az orosz írókat, hanem folyékonyan*

¹⁸³ U.o. p. 92.

¹⁸⁴ U.o. p. 219.

¹⁸⁵ U.o. 238-246 p.

¹⁸⁶ U.o. p. 3-4.

beszél is”.¹⁸⁷” „költői” túlzásnak tûnik. Kitartó munkával, sok gyakorlással megtanulható ebből a könyvből is az orosz nyelv, de az, hogy egy tanuló néhány hónap múlva folyamatosan tudott kommunikálni, azt nehéz elképzelni, hiszen aki már tanult nyelvet tudja, hogy évek kitartó gyakorlása és tanulása áll a használható nyelvtudás mögött.

*Mága József: Magyar-román katonai nyelvtan*¹⁸⁸ könyve azt bizonyítja, hogy az ezrednyelvek elsajátításához is jelentek meg nyelvkönyvek. A román katonákkal való érintkezés megkönnyítését segítette ez a tan, amelyben az alap román nyelvtan elméleti áttekintése és az alap szókincs „Szótár”-ban történt felsorolása után — a fentebb elemzett tankönyvek némelyikében már tapasztalt — kész mondatok, kifejezések témakörönkénti csoportosítása található. (12.sz. melléklet) Nyelvtanilag furcsa, hogy a magyar mondatok helyes formájához a román mondatok következetesen kis betűvel kezdődnek.

Érdekesképpen érdemes megemlíteni, hogy az abban a korban általánosan használt nyelvek mellett az angol nyelv iránt is volt érdeklődés. Ezt az is bizonyítja, hogy 1914-ig 29 angol könyv és szótár jelent meg Magyarországon. Fel sem merült, hogy az angol fel tudta volna venni a versenyt akár a némettel, akár a franciával, de jelen volt a tanított nyelvek között.¹⁸⁹

A reformkor, a szabadságharc szelleme és a kiegyezés hazafias törekvései hozzájárultak ahhoz, hogy a mindennapi megnyilatkozásokkor, és a különböző szaknyelvek használatakor is egyre pontosabb és helyesebb magyar nyelvet használjanak a magyarok. A szótárak voltak azok a segédanyagok, amelyeken keresztül tökéletesíteni lehetett a kor keveréknyelvét.

*„Egy tudomány ágában sem érezhető a műszóhiány annyira, mint hadinyelvünkben. Ezen annál inkább felakadhatni, mivel tudjuk azt, hogy nemzetiünk jelleme, szelleme és alkotmányos szerkezete hadias volt. Hadinyelvének is kellett tehát lennie, de jobbadán az elveszett.”*¹⁹⁰ Kimondottan katonai szótárak kis számban jelentek meg különböző idegen nyelveken, de a nyelvkönyvek szerzői — amint ezt a fenti elemzések is bizonyítják — megpróbálták összegyűjteni és közreadni az adott időszakban legjobbnak

¹⁸⁷ U.o. p. 3-4.

¹⁸⁸ MAGYAR-román katonai nyelvtan. Kézikönyv előjárók részére az alattvalókkali érintkezésben. Összeállította: Mága József cs. kir. főhadnagy a 33-dik számú gyalog-sorezredben. Budapest : Károlyi, Morvay és Mérei nyomása, 1882. 176 p.

¹⁸⁹ SZIRBIK Ferenc: Az angol nyelv terjeszkedése Magyarországon 1914-ig. Kecskemét : [k.n.], 1941. 71 p.

¹⁹⁰ HADI műszótár magyar-németül, német-magyarul. Közrebocsátja: Kiss Károly. Pest : Kiadja Heckenast Gusztáv, 1843. p. 235.

tűnő magyar változatokat, s így a tanulók az adott idegen nyelv tanulásával párhuzamosan a le gújabb magyar katonai kifejezéseket sajátították el. A szerzők azért is voltak „megbízhatók” ebből a szempontból, mert az esetek többségében ők is aktív katonák voltak.

Már akkor is használtak a foglalkozásokon a tanárok által készített kiegészítő anyagokat „könyvomatokat”, de a magyar nyelvű tankönyvek egyre nagyobb számban jelentek meg a kiegyezés után. A nyelvtankönyvek száma is jelentősen emelkedett ebben az időszakban, sőt kifejezetten a honvédség igényeinek megfelelő tananyagok is születtek. A nyelvkönyvek szerkezete legtöbbször megegyezett a polgári tankönyvekkel, de nyelvezete a legtöbb esetben tükrözte a speciális nyelvi követelményeket.

A magyar katonai szaknyelv kialakítása és létrejötte természetesen nem volt statikus. Nemcsak a nyelvészek, tisztek, újoncok tapasztalata és a napi gyakorlat hatására változott, hanem a kor igen jelentős haditechnikai fejlődése is meghatározó jelentőségű volt a szakmai nyelv alakulásában.

Összegzésként meg lehet állapítani, hogy a Kiegyezés után született és a katonai képző- és nevelőintézetekben használt tananyagok a kor módszertani ismereteinek megfeleltek, a lehetőségekhez képest a gyakorlatban hasznosítható ismeretek átadására törekedtek. A nyelvkönyvek írói hivatásos tisztek voltak, akik tapasztalatból tudták, milyen nyelvtudásra lehet szüksége a jövőbeni tiszteknek és katonáknak. Az egységes, a király és a haza iránt hűséges tisztek és tiszthelyettesek felkészítése érdekében a hazaszeretet elmélyítő szemelvények is jelentős szerepet kaptak a nyelvórákon. Ezeket a magasabb szintű elvárásokat, személyes tapasztalatokat, szakmai és nyelvi ismereteiket öntötték használható nyelvkönyvek formájába.

3. 4. A tanári kar összetétele és felkészültsége

Az oktatás sok feltétele közül a tanár személye/személyisége az egyik meghatározó. Mindenki tapasztalta, hogy egy tantárgyat az azt közvetítő személyen keresztül szerette meg vagy került nagyon távol tőle. Ez is azt támasztja alá, hogy milyen nagy egy tanárnak a felelőssége. Tudásával, lelkesedésével, a diákokhoz való viszonyával, támogatásával karriereket, emberek gondolkodását és — lehet, hogy most nagy szavak következnek, de ebben hiszek — sorsokat is meghatározhat. Ezért nem mindegy, hogy a tanár hogyan készül fel saját pályájára. Ez a feladat a katonai oktatási intézményekben még ennél is összetettebb. A katonatanároknak „katonás rendet” követelő, sajátos fegyelmezettséget elváró, szaktantárgyakat tanító, ugyanakkor a diákok felé nyitott és intuitív személyiségeknek kell lenniük.

Az értekezésemben vizsgált történelmi korszakban a tanárokkal szembeni elvárásokat még az is bonyolította, hogy a katonai képző- és nevelőintézetek tanárainak előképzettsége eltért egymástól, s az általuk tanított tantárgyakkal kapcsolatos ismereteik nem mindig voltak alaposak. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy egyik katonai oktatási intézményben sem folyt pedagógiai, módszertani oktatás, sőt a katonai kiképzés/tanítás módszertana sem rendelkezett semmilyen kidolgozott szakirodalommal.

A Monarchia katonai oktatási intézményeinek tanárait 3 nagy csoportba lehet osztani:

1) Önként jelentkező csapatisztek

A tantárgy iránti szeretetükre hivatkozva és egy kis rokoni vagy támogatói pártfogással taníthattak nyelveket, történelmet, matematikát és természettudományokat.

2) Az illető szakból képesített polgári tanárok

Viselkedésük, mentalitásuk nem katonás.

3/a.) Tanári oklevéllel rendelkező tartalékos tisztek.

Ők megfeleltek a feladatnak, de sajnos a polgári életben jobb lehetőségek várták őket, és így sokan elhagyták a honvéd iskolákat;

3/b.) Tényleges állománybeli tisztek szakvizsga letétele után.¹⁹¹

A szaktárgyakat tanító tanároknál „... a főszűly a csapat szolgálásban való kitűnő gyakorlati alkalmazhatóságra esik”.¹⁹² Ha az oktatási intézménybe került katonatanárnak humántárgyat kellett tanítania, csak annyira emlékezett, amennyit a

¹⁹¹ A Hadsereg 1909. 15-16.sz. p. 256.

¹⁹² A m.kir. honvéd nevelő- és képző intézetekről. LAK 1906.

katonai iskolában tanult. A legfelső katonai vezetés sajnos csak 1909-ben fogalmazta meg határozottan, hogy az oktatás színvonalát „... a legmodernebb elveknek és nézeteknek megfelelő módon egészen új alapokon, nagy gonddal előkészített, határozott terv szerint újra szervezi”.¹⁹³ Tehát a katonai nevelő- és képzőintézetek oktatás színvonalának emeléséhez az első és a legfontosabb a tanárok pótlása, a tanári képesítővizsga bevezetése: a szaktudás, a gyakorlati alkalmazhatóság és a pedagógiai alkalmasság felmérése.¹⁹⁴ Szurmay Sándor vezérkari ezredes és Schnetzer Ferenc vezérkari őrnagy a katonatanárok részére két részből álló módszertani, pedagógiai tanfolyam szervezésére dolgoztak ki javaslatot. A honvédelmi miniszter a közoktatásügyi miniszterrel és a Budapesti Tudomány Egyetem professzoraival egyeztetette és pontosította a tervezetet, s a közös munkára a következő megoldás született:

A tanfolyam 2 részből állt:

Első:

- Az új tanárokat kora tavasszal kinevezték és májusban felmentették minden más szolgálat alól.
- Június elején Budapestre jöttek 1 hónapos pedagógiai előkészítő tanfolyamra, melynek a tanmenete a következőképpen épült fel:
 - Bevezetés a filozófiába 6 óra
 - Pszichológia 18 óra
 - Logika és ethika 18 óra
 - Bevezetés a pedagógiába 18 óra
 - Iskolai higiéné 6 óra
 - A magyar társadalom története 6 óra

Az elméleti előadásokat a kor kiváló tanárai tartották, mint például:

- Finánczy Ernő dr. — egyetemi tanár, az országos közoktatási tanács ügyvezető elnöke, aki egyben a továbbképzés pedagógiai vezetője is volt;
- Alexander Bernát dr. — egyetemi tanár;
- Révész Géza dr. — egyetemi magántanár;
- Wesely Géza dr. — főreál iskolai igazgató;
- Bexheft Konrád dr. — egyetemi tanársegéd.

¹⁹³A Hadsereg 1909. 11. sz. p. 174.

¹⁹⁴A Hadsereg 1909. 5. sz. p. 73.

- Július 1-jén a szaktárgyakat tanító új tanárok és tanárjelöltek bevonultak intézeteikhez, ahol az oktatási intézmény struktúrájával, annak célkitűzéseivel ismerkedtek meg és a kollégák segítségével felkészültek az előttük álló tanévre; a nyelveket és az általános műveltségi tárgyak oktatására pályázó tanárjelöltek Budapesten maradtak és gyakorlati, valamint elméleti foglalkozásokon vettek részt:
 - az egyik polgári középiskola szaktanára mellé osztották be őket, s így sajátították el tárgyük didaktikáját és metodikáját;
 - a tanév folyamán rendszeresen hospitáltak; (ez azért volt fontos, mert ilyenkor a tanár kívülről látta az oktatás folyamatát, a diákok reakcióit objektívabban ítélni tudta; a tapasztalatok és vélemények megbeszéléséből sokat tanulhatott), a tanév 2. félévében a vezetőtanár segítségével és felügyelete mellett gyakorlati órákat is tartottak.

Második:

A tanfolyamot lezáró második elméleti blokk az iskolaév végén – júliusban – volt, amikor is a következő előadásokat hallgatták:

— Filozófia története	10 óra
— Pedagógia története	12 óra
— Elméleti és gyakorlati pedagógia	36 óra
— Pedagógiai intézmények ismertetése	6 óra
— Magyar társadalom története	4 óra
— Társadalom-tudományi ismeretek	2 óra

A tanfolyamok rendszere beindult és folytatódott, így az első tanfolyam második részével párhuzamosan zajlott a második tanfolyam első/bevezető egysége.

Már ezt a szervezett módszertani továbbképzést megelőzően is találunk a korabeli katonai sajtóban konkrét utalást arra, hogy a Honvédelmi és a Közoktatásügyi Minisztérium együttműködése állandósult. A különböző oktatási intézmények polgári és katonai tanárai egyaránt segítették egymást: „*A hadügyminiszter és a magyar közoktatásügyi miniszter megegyezett, hogy a magyar hadapród iskolákban magyarul előadó tantárgyak tanítására kiszemelt tisztek közül többet magyar állami középiskolák szaktanárai mellé osztanak be 1 évi gyakorlatra.*”¹⁹⁵ Az 1911-ben tartott Országos Középiskolai Tanáregyesületi közgyűlésen megjelentek a honvéd nevelő- és képzőintézetek tanárai is — 7 tiszttel, valamint a

¹⁹⁵ TANÁRJELÖLT tisztek alkalmazása magyar polgári iskolákban. A Hadsereg 1904. szeptemberi füzet p. 93.

honvédelmi miniszter is képviseltette magát. *„Polgári és katonai munkásai a közművelődésnek közelednek egymáshoz és szövetkeznek, ami az ifjúságnak, hazának, hadseregnek is hasznára válik.”*¹⁹⁶

A legfelsőbb katonai vezetés nemcsak pedagógiai tanfolyamok megszervezésével igyekezett minél felkészültebb tanárokat biztosítani a jövő katona-nemzedékeinek felkészítéséhez, hanem a látókör bővítését és a külföldi oktatási gyakorlattal való megismerkedést is szolgáló külföldi tanulmányutakat finanszírozott.

Természetesen a továbbképző-tanfolyamok és a külföldi tapasztalatszerzés nem pótolhatta az egyetemi vagy főiskolai módszertani felkészítést. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy az oktatásba „berendelt” tisztok katedrára kerülésük előtt is tanítottak. A kiképzések, gyakorlatok során a legalapvetőbb katonai - s gyakran nemcsak szakmai, de alapismereteket kellett elsajátítaniuk az újoncokkal. Véleményem szerint a szervezett hospitálások, a tiszttanárok módszertani tanfolyamának előadásai és az azokat megtartó tanárok egyénisége, felkészültsége, valamint a külföldön szerzett tapasztalatok az arra fogékony tisztokban felkeltették az érdeklődést, és további önképzésre ösztönözte őket. A tanfolyamoknak ez is volt az alapvető célja.

Mindezen erőfeszítések hatékonyságát és eredményességét kis mértékben csökkentette az a tény, hogy a tiszttanárok csupán 5 évig taníthattak a képző- és nevelőintézetekben. Az esetek döntő többségében szakmai tárgyakat tanítottak, így biztosították az életszerű, gyakorlatias oktatást.

*„Az állandó tanári alkalmazás¹⁹⁷ csak a közműveltségi és néhány katonai műszaki tantárgyban lehetséges és különleges képesítéshez, valamint 2-5 évi tanári gyakorlathoz van kötve.”*¹⁹⁸ Sopronban és Pécsen a tan- és nevelőszemélyzet középiskolai végzettséggel rendelkező katonatanárokból állt. Polgári tanárt csak akkor alkalmazhattak, ha az adott tantárgy oktatására alkalmas katonatanárt nem találtak. Olyan eset is előfordult, hogy a horvát nyelv oktatásának bevezetésekor nem sikerült tanárt találni az 1899—1900-es tanévben. A kényszerhelyzet miatt az iskola parancsnoka az oktatást egy erre alkalmas II.

[éves növendékre bízta.](#)¹⁹⁹

Azt is érdemes megemlíteni, hogy a soproni honvéd főreáliskola tanárainak és tanárjelöltjeinek továbbképzése a bécsújhelyi Terézia Akadémián, ill. Morva-

¹⁹⁶ POLGÁRI és katonai tanárok. A Hadsereg 1911. 21—22. sz. p. 318.

¹⁹⁷ Az, aki állandó alkalmazásra pályázott, felvétele után két évvel középiskolai tanári vizsgát vagy a külön, a katonai nevelő és képző intézetek állandó tanárai részére megszabott vizsgát kellett tennie.

¹⁹⁸ NÉHÁNY szó tisztképző intézeteinkről. A Hadsereg 1914. 9. sz. p. 134.

¹⁹⁹ MOSONYI Levente: A magyar katonai nevelés történetének egyik kiemelkedő fejezetet. Doktori dolgozat 1991.

Fehértemplomban történt. Az egyik magyarázat az lehet, hogy az említett két akadémia közelebb volt Sopronhoz, mint Budapest. De valószínű az is, hogy a történelmi hagyományok ápolásának eredményeként a tanárok nagyobb számban tudtak jól németül, s ez jó alkalmat nyújtott a nyelvgyakorlásra. A rendszeres kapcsolatnak, s a magas színvonalú munkának köszönhetően az itt „jó” eredményt elérő végzős diákok a monarchia bármelyik főiskolai szintű intézményében folytathatták tanulmányaikat.

A minőség és az egyre növekvő elvárások hatására a honvédelmi miniszter 1910-ben rendeletet hozott az állandó tanári státuszokra vonatkozóan. Ez csak a nem szakmai, vagyis a:

- magyar nyelv és irodalom;
- német, illetve francia nyelv és irodalom;
- történelem;
- földrajz;
- szabadkézi rajz tantárgyak oktatóira vonatkozott.

Mindenekelőtt egyéni rátermettséget igazoló kiváló minősítéssel kellett a tanárjelöltnek rendelkeznie, a tanári gyakorlat 2. éve után szakvizsgát kellett tennie, s csak ez után válhatott állandó alkalmazású tanárrá. A szakvizsga bizottságában a következők kaptak helyet:

katonatagok:

- honvéd főparancsnok-helyettes;
- a HM II. csoportjának főnöke;
- az iskolaügyi osztály vezetője;
- a tisztképző intézet vezetője.

polgári tagok:

- 3 polgári szaktanár — őket a középiskolai tanárvizsgáló bizottság jelölte ki.

Ezzel a rendelettel nagy lépést tettek az általános műveltségi tantárgyak színvonalának emeléséhez, s egyben a honvéd nevelő- és képzőintézetek jobb megítéléséhez a polgári társadalom szemében. A tisztitanárok 5 évre szóló kinevezését nem változtatták meg a már fent említett okok miatt.

A korabeli sajtóban sok kritikát lehet olvasni annak a kornak a katonatanáraitól. Biztos volt alapja ennek a kritikus hangvételnek, hiszen ez is a jobbítás szándékát tükrözi. (Nem is beszélve arról, hogy a tanári diploma sem garancia a kiváló tanári készségekre és képességekre!) De ha megnézzük, pl. a Ludovika Akadémia 1880—81-es

tanévének tanárlistáját, elcsodálkozunk a tanárok sokoldalúságán. Nehezen elképzelhető, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, egy hadbíró vagy főgimnáziumi igazgató nem rendelkezett kimagasló ismeretekkel. Hogy tudásukat milyen módszerekkel közvetítették, az már más kérdés. Tapasztalatom szerint, az ilyen nagy tudású emberek igényesek munkájukkal szemben, s ez az igényesség hatással van a kollégákra, az iskolára és nem utolsósorban a hallgatókra is.

Egy másik példa: Horn Ödön, aki 1885-től volt a Ludovika Akadémia francia és orosz nyelv tanára. 11 éves koráig Párizsban, majd Szentpétervárott nevelkedett újságíró nagybátyjánál, aki szintén tökéletesen beszélt magyarul, franciául és oroszul (Pétervár abban az időben az orosz és francia kultúra központja volt Oroszországban!). 16 évesen Budapestre jött vissza, ahol magántanulónak végezte el a középiskolát, majd a katonatiszti pályát választotta. 1885 novemberétől először francia-, majd orosz tanárként is foglalkoztatták 1895-ig.²⁰⁰ Még sokáig lehetne folytatni a kiváló tanárok érdemeinek felsorolását, ami nem jelenti azt, hogy kisebbítenénk a kevésbé tehetséges és ambiciózus pedagógusok káros hatását az oktatásra.

Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy az oktatás csapatmunka, a tantárgyak egymásra épülnek, kiegészítik egymást. Ezt támasztja alá a Ludovika Akadémia Tantervének egyik utasítása: „... köteles a tanár ezen dolgozatokat a magyar nyelv tanárának, valamint a rokonszakok tanárainak is valahányszor czélszerűnek mutatkozik, a századparancsnok és a szépírás tanárának pedig (a szorgalom, illetve az írás megítélhetése végett) mindenkor bemutatni.”²⁰¹

Egy tanár számára nem csak diákjainak előmenetele és sikerei nyújtanak elégtételt. Szüksége van arra, hogy kollégái és feljebbvalói is elismerjék munkáját. A magyar nyelv és egy magyar nemzetiségű tanár munkájának elismerését és az iránta érzett tiszteletet példázza a közös hadsereg kismartoni katonai reáliskolájában rendezett ünnepség. Steffek Mór, munkája elismeréséül a királytól megkapta az arany érdemkeresztet, valamint a köszöntő beszédet „... az intézet parancsnoka **magyarul** tartotta, a rangban legidősebb növendék is köszöntötte: egy lengyel hallgató, aki az iskolában tökéletesen megtanult magyarul.”²⁰²

²⁰⁰ KISS Kálmán: Fejezetek katonai és polgári orosznyelv-oktatásunk történetéből (1887—1945). Nyíregyháza : Bessenyei György Könyvkiadó, 1994. p. 13—15.

²⁰¹ TANTERV a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia számára az 1895/6. tanévre. (a továbbiakban TANTERV) Budapest : Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1895. 93

²⁰² A Hadsereg 1906. márciusi füzet p. 68.

De nem szabad, mint oktatókról, megfélekedni a csapattisztekről sem. „A hadsereg hivatásánál fogva nem egyéb, mint egy hatalmas népoktató és népnevelő intézmény. ...sok művelt, tettekes, ügyes, a legénység által nagyrabecsült és szeretett fiatal tiszt egymással versenyezve (... nagyon gyakorlatias módon) oly meglepő eredménnyel tanították ezen tudományokat, hogy az őszi ujoncok mindig folyékony magyar nyelven feleltek a tavasszal szemlét tartó altábornagy kérdéseire”.²⁰³ Ebben lehet egy kis túlzás, de ha figyelembe vesszük azt, hogy az évente bevonuló ifjak között „... találunk ott magyart, németet, horvátot, szerbet, rutént, tótot, románt, olaszt ... vannak ezredek, ahol a legénység négy nyelven beszél anélkül, hogy az állam nyelvét annyira is bírná, hogy egymást ennek segítségével megérthetné. ... A különféle nyelvhez még hozzájárul a különféle vidékek lakosainak szokása, modora, érzése, nézete, felfogása, amit a tiszt szem elől nem téveszthet, ... mert fáradalmas munkássága veszendőbe megyen... ”.²⁰⁴ Ezenkívül a honvédelmi miniszter kiadott egy utasítást, hogy a tényleges katonai szolgálatban álló legénységet a polgári életben is hasznosítható oktatásban kell részesíteni, pl: erkölcsi, közművelődési, alapvető gazdasági és mezőgazdasági ismeretek átadása. Erre a legalkalmasabb a fiatal csapattiszt, hiszen „Ő ismeri legjobban embereinek eszközjárását, ő tud a legjobban nyelvükön beszélni, őt hallgatják a legnagyobb figyelemmel, a legszívesebben, őt értik meg a legkönnyebben.”²⁰⁵

Ugyanakkor, ha megnézzük egy fiatal honvédtiszt, ifj. Nádaskai Imre százados egy napjának beosztását (édesapjának írt levelében tér ki rá), elcsodálkozunk azon, honnan volt energiájuk annyi feladatnak megfelelni:

„Mi is volt a teendőm?

Reggel 7-10-ig kivonulás

Reggel 11-12-ig tudományos előadás megtartása

Délután 2-4-ig lövész feladatok szerkesztése és alantás tisztek oktatása

Délután 6-7-ig szabad előadás az altiszti kaszinóban.”²⁰⁶

Tehát, mindenképpen fenntartással kell viseltetnünk a kiegyezés és az I. világháború között szolgált kiképző és oktató tisztek munkájára vonatkozó negatív véleményekhez. Akkor, amikor minden átalakulóban volt — a régi rendszer már nem volt jó, az új rendszer még nem alakult ki —, nem lehetett minden elvárásnak megfelelni.

²⁰³ A Hadsereg 1906. januári füzet p. 10.

²⁰⁴ MKK 1914. VI—VII.sz. 564—579 p.

²⁰⁵ A Hadsereg 1910. 22—23. sz. p. 330.

²⁰⁶ A Hadsereg 1908. 2. sz. p. 38.

Összegzés: Megállapítható, hogy a nyelvképzésen belül a katonai szaknyelv oktatása nagyon különleges terület, amely magasszintű nyelvi felkészültséget és komoly szakmai (katonai ismereteket) is feltételezett a nyelvoktatók részéről. Az általam vizsgált időszakban olyan katonatanárokat vontak be a növendékek nyelvképzésébe, akik kellő nyelvtudással és tapasztalattal rendelkeztek. Vitathatatlan volt az oktatásszervezők és a Honvédség vezetői részére, hogy az általuk támasztott magas követelmények teljesítéséhez biztosítaniuk kell a szükséges feltételeket.

A katonai oktatási intézmények tanárainak katonai felkészültségét csapatgyakorlatuk biztosította; oktatás-módszertani, általános műveltségi, s adott esetben nyelvi ismereteik bővítését és elmélyítését külföldi tanulmányutak, polgári oktatási intézményekbe szervezett hospitálások, pedagógiai tanfolyamok szervezésével segítették. Ezeknek az erőfeszítéseknek meg is lett az eredménye: létrejött a kor haditechnikai fejlettségének és harcászati eljárásainak megfelelő magyar katonai szaknyelv, megjelentek az oktatáshoz szükséges magas színvonalú tananyagok.

4. NYELVI NEHÉZSÉGEK A CSAPATOK KIKÉPZÉSÉBEN

A Magyar királyi honvédségnél ugyanazon szabályzatok, kiképzési utasítások és elvek voltak érvényben, mint a közös hadseregben, de a honvédség második vonalbeli meghatározottságából adódóan ezek igen sajátos módon jutottak érvényre, például 1889-ig a honvédség részére nem határozták meg az újonc kiszabatot és a tényleges szolgálati időt.

A honvédség azzal rendelkezhetett, ami a közös hadsereg létszámigényét meghaladta. Egy 1873-as törvény 20 hónapban maximálta a szolgálati időt, amelyet a legénység vagy részletekben vagy annak csak egy részét töltötte le.

A gyalogságnál 1873-tól 1882-ig csak nyolc hétig, október 1-jétől november végéig tartott a tényleges kiképzés. A két hónap eltelte után az altisztjelöltek és az állandósított, majd később a keretszázadokat kivéve, az állományt tartós szabadságra küldték és csak a következő év őszi gyakorlatainak idejére hívták be őket újra. Azok részére, akik október elején valamilyen okból nem tudtak bevonulni, május 1-jétől június végéig tartott a kiképzés.

1882-ben új alapokra helyezték a gyalogság kiképzését. Egy-egy honvédkerületben két-három tanzászlóaljat állítottak fel abból a célból, hogy az előző évben a kiképzett újoncokat század- és zászlóalj kötelékekben gyakoroltassák. A tanzászlóaljak minden évben április 6-án álltak fel és június 14-ig tartott a gyakorlás. Előbb átismételték az előző év kiképzési anyagát, majd menet- és harcgyakorlatokat, lövészeteket hajtottak végre. Begyakorolták a mozgás- és nyugvásbiztosítási, a tábori szolgálati és a felderítési feladatokat is. A tanzászlóaljak rendszere 1890-ig élt.

A lovasságnál az újoncok kiképzése lényegesen tovább tartott, mint a gyalogságnál. Előbb itt is a gyalogharcászat szabályait kellett elsajátítani, utána jött a lovaglás és a lóval való bánásmód elsajátítása, végül a kötelékben való gyakorlás következett. Mindez hat hónapot vett igénybe. Az október 1-jén bevonultakat hat hónap után sem szabadságolták teljes egészében, mert április elsején újabb bevonulás és pótlovazás volt. Az újoncokra sem a meglévő keretlovakat, sem az idomítandó pótlovakat nem bízták rá, csak később, amikor ismereteik már alaposak voltak. Így a lovasságnál gyakorlatilag egész évben folyt a kiképzés. Ennek köszönhetően a lovasság harcképessége meghaladta a gyalogságét. A következő idézet is azt támasztja alá, hogy a lovasság – a történelmi hagyományoknak megfelelően – különös helyet töltött be a honvédség életében. *„A századba 42 újonc vonult*

be: 22 román és 20 magyar, de a huszároknak át kellett adni 6 embert (magyarokat és a legjobbakat).”²⁰⁷

Az osztrák-magyar hadvezetés felismerte, hogy a korszerű harcban megnövekedett a kis létszámú alakulatok, rajok, szakaszok szerepe és önállósága, ezért nagy gondot fordítottak az altisztek képzésére, akik a legénység kiképzését személyre szabottan és feladat centrikusan szervezték és vezették. A sorállományból a további kiképzésre, majd katonai hivatásra kiválasztottakat vagy önként jelentkezőket gyalogsági altisztképző iskolákba vonták össze. Ide minden zászlóalj évente 32 hallgatót vezényelt. Az oktatás december 1-jétől február végéig a zászlóaljknál folyt, majd a hallgatók kéthónapos időtartamra a dandár altisztképző tanosztályába kerültek. Ezt a fajta képzési formát 1887-ben megszüntették és ezt követően a jövő altisztjeinek csak a zászlóaljknál folyt az öt hónapig tartó képzésük. Innen az altisztek tanzászlóaljokhoz kerültek és folytatódott a kiképzésük. *„A rendfokozat nélküli legénység soraiból kerül ki, annak gondolatvilágát, érzelmeit teljesen ismeri, tehát legjobban tud is reá hatni. ... Tapasztalaton alapuló tudásuk és az érettebb kor folytán erős befolyást gyakorolnak a legénységre”*²⁰⁸ Az állam azzal igyekezett ösztönözni az altisztképző iskolákba való jelentkezést, hogy az állami hivatalokban bizonyos állásokat csak a polgári életbe visszatérő altisztekkel lehetett betölteni.

A lovassági altisztek képzése a honvédkerületek központjában történt a bevonulásokhoz igazodva, évente kétszer négy és fél hónapos időtartamban. Ide minden század időszakonként 2-2 altisztjelöltet küldött.

A kiképzés rendszerében jelentős változást hozott az 1889. évi véderőtörvény és az 1890. évi honvédségi törvény. A honvédség évi újonc kiszabását 12 500 főben és a tényleges szolgálati időt két évben határozta meg, amelyet egyhuzamban kellett letölteni. A legénység azonban csak 19 hónapot szolgált, mert igaz, hogy október 6-án állományba vették az újoncokat, de csak március 1-jén vonultatták be őket. Így spórolták meg a téli költségkiadásokat.

Az új kiképzési rendszerben minden gyalogosszázadnál újoncszakaszok alakultak és két hónapig tartott az alapok elsajátítása. Ezután került sor a századkötelékekben való gyakorlások végrehajtására. Hetente legalább kétszer voltak ilyen együttes gyakorlatokat, ahol a századparancsnokok felváltva vezényeltek. Ezredösszevonásokat 1895-ig csak az őszi gyakorlatok idején tartottak.

²⁰⁷ TAPASZTALATOK az újonc kiképzésről. Irta: b.P.M. A Hadsereg, 1911. 2. szám p. 17.

²⁰⁸ STROMFELD Aurél: Hadseregszervezés. Budapest : Magyar Katonai Közlöny kiadása, 1911. p. 135.

1896-tól az újoncok már októberben bevonultak és a mind a 24 hónapot tényleges szolgálattal töltötték. A kiképzés rendszerében lényeges változást jelentett a nyári ezredgyakorlatok bevezetése.

A lovasságnál 1894-ig megmaradt a régi bevonulási és kiképzési rend. 1895-től a lovasságnál is csak egy bevonulás volt évente, így nem kellett az egész évet újonckiképzésre fordítani. Az alapkiképzés október elejétől április végéig a lovardában folyt, majd ezt követték a századkötelékben való gyakorlások.

Az őszi gyakorlásoknál a magasabb kötelékekben — dandár, hadosztály — való gyakorlásra helyezték a hangsúlyt, majd 1896-tól csak hadosztály szintű gyakorlatok voltak és a hadosztályok rendszerint részt vettek a közös hadsereg záró gyakorlatain is.

Az 1912. évi véderőtörvény (XXX. tc.) és a honvédségről szóló törvény (XXXI. tc.) alapjaiban nem változtatta meg a kiképzési rendszert. Az 1913-ban megalakult honvéd tüzérség teljesen kiképzett állományt kapott a közös hadseregtől. Az 1913. október 15-én bevonult újoncállomány a kiképzést hasonló elvek alapján kapta, mint a másik két fegyvernem, de a teljes kurzus végig vitelét a háború kitörése megszakította.

A fent vázolt egyre komolyabb kiképzési rendszer egyet jelentett a kiképzők és kiképzettek közötti egyre szorosabb kapcsolattal. A kiegyezés után, a két hónapos kiképzéstől csak az alap katonai feladatok begyakorlását lehetett elvárni. Ez az idő nem volt elegendő arra, hogy az újoncok megszokják a számukra teljesen új körülményeket és „megnyíljanak” társaik és tisztjeik felé. Valamit enyhített a helyzeten a hadkiegészítésben általánossá vált területi elv alkalmazása. Ezzel nagyobb volt az esély arra, hogy a kiképzésbe bekapcsolódott altisztek hasonló nemzetiséghez tartoztak a kiképzettek egy részével, s a napi kapcsolattartás könnyebb volt.

A kiképzés időtartamának növekedése az altisztek és a tisztek számára jelentett nagyobb kihívást, hiszen a bevonultak – elenyésző eltéréssel – reprezentálták a soknemzetiségű magyar társadalmat. Meg kellett birkózni a bevonultak anyanyelvi, kulturális és előképzettségi sokszínűségéből adódó nehézségekkel. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az újoncok számukra teljesen ismeretlen közegbe kerültek, s mind a kiképzés, mind a kaszárnyalét számukra eddig ismeretlen feladatok és helyzetek sorozatát jelentették.

4. 1. A legénység oktatásának nyelvi nehézségei

Amint már utaltam rá, a haditechnika és a hadművészet fejlődésével a kiképzéshez szükséges idő fokozatosan növekedett. De a katonai szolgálat alatt nem csak a fegyveres szolgálattal kapcsolatos alapismereteket kellett elsajátíttatni az újoncokkal. A tisztek „... *lelkedéssel fáradoznak népiünk testi, lelki és szellemi nevelésén. Egészséges, edzett testű embert nevelnek a legvéznább legényből is, megtanítják a helyes táplálkozásra, ... a tisztaságra, ... Megértetik az ifjúsággal ... ha saját akaratát önként alája rendeli a közérdeknek, ha engedelmeskedik a hivatott vezetőknek, tiszteletben tartja az előljárókat, egész erejével közreműködik a rendnek és fegyelemnek fentartásában.*”²⁰⁹

Ezzel párhuzamosan biztosítani kellett a Magyar királyi honvédség vezényleti nyelvének minél szélesebb körű elterjedését. Ezt a törekvést igazolja a következő idézet: „*A hadsereg, hivatásánál fogva nem egyéb, mint egy hatalmas népoktató és népnevelő intézmény. A feladat, hogy a 2-3 éves szolgálat után ne legyen olyan leszerelő, aki ne tanulna meg magyarul beszélni, írni és olvasni.*”²¹⁰

Ha a korabeli statisztikai adatokat tanulmányozzuk²¹¹, ez nem is volt olyan egyszerű feladat. 1870-ben Magyarország 15,5 milliós lakosságának több mint a fele — 58,46%-a — volt írástudatlan²¹². A kötelező elemi iskolai oktatás bevezetése, a kor lehetőségeinek és a felső vezetés törekvéseinek hatására 1910-re az ország kb. 21 milliós lakosságának már csak a 33%-a nem ismerte a betűvetés fortélyait.²¹³

A kiegyezés utáni évtizedekben a Magyar királyi honvédséghez bevonuló fiatalok Magyarország soknemzetiségű társadalmának alsóbb rétegeiből — főleg földművesek és iparosok — kerültek ki. Ez részben meghatározta az újoncok műveltségi színvonalát, de egyet jelentett azzal is, hogy sokan egy szót sem tudtak magyarul. A csapatoknál, földrajzi elhelyezkedésüktől függően, más és más volt az ezrednyelv, illetve ezrednyelvek, de a vezényleti nyelv mindenütt a magyar volt. Tehát nem véletlen, hogy „... *minden tiszt lelkesedéssel és kitartással fáradozik azon, hogy minden idegen nyelvű*

²⁰⁹ „A katonai pálya improduktív”. A Hadsereg, 1911. 21-22. sz. p. 338-339.

²¹⁰ ANALFABÉTA katonák tanítása. A Hadsereg, 1906. januári füzet p.10.

²¹¹ A MAGYAR szent korona országainak 1870. és 1910. évi népszámlálásai. Szerkeszti és Kiadja: A magyar királyi központi Statisztikai Hivatal, Budapest : Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R-Társulat nyomása

²¹² Ha az ország lakosságának sorköteles férfiúit vesszük figyelembe, természetesen ez a szám valamivel alacsonyabb.

²¹³ Ez az arány megegyezett a korabeli nemzetközi adatokkal. Olaszországban, pl. 1907-ben a majdnem fél millió besorozott újonc 31,09% -a (136.659 fő) volt teljesen analfabéta. 10-15 évvel korábban ez az arány 45% volt. In.: A Hadsereg, 1909. 21. szám p. 326.

újonc megtanuljon magyarul²¹⁴ „... legalább oly mérvben ..., amennyiben az, szolgálatához megköveteltetik.”²¹⁵ Ennek a lelkes munkának pedig az lett az eredménye, hogy „... az őszi újoncok mindig folyékony magyar nyelven feleltek a tavasszal szemlét tartó altábornagy kérdéseire.”²¹⁶

A kiképzés során felmerülő nyelvi nehézségeket meg kellett oldani. Megjelentettek többnyelvű katonai szószedeteket, utasítás gyűjteményeket, amelyek a napi érintkezést segítették elő. A harcok során használt jelrendszereket – kendők, trombita, testmozdulatok - a kiképzés során is gyakorolták és alkalmazták.

A legénység számára a fő feladat a harci utasítások megértése és azok végrehajtása volt. A kiképzés alapját képező hosszantartó gyakorlással — „utánzással” — nemcsak a feladat végrehajtását sajátították el az újoncok, hanem a használt utasításokat is megtanulták magyarul.

A magyar nyelv minél gyorsabb és hatékonyabb elsajátíttatása érdekében a kiképzések közötti időszakokban és hétvégéken mind a kiképzők, mind a kaszárnyákban, valamint azok környékén szolgálatot teljesítő papok és tanítók is bekapcsolódtak a katonák alapoktatásába. Rendszeres foglalkozásokat tartottak az analfabéták számára, megtanították őket magyarul, valamint anyanyelvükön írni és olvasni. Az oktatáshoz szükséges anyagokat is elkészítették, pl.: *„Takács Sándor honvéd százados könyvecskét készített, amivel rövid idő alatt játszva meg lehet tanulni olvasni és írni ...*”.²¹⁸

Fontosnak tartom megemlíteni az altisztek szerepét a Magyar királyi honvédségen belül. Ők voltak azok, akik a legénység soraiból valók, tudtak velük beszélni, nemcsak azért, mert ismerték a legénység által használt nyelvet, de gondolkodásmódjuk is hasonló volt.²¹⁹ Az altisztek irányították a legénység napi kiképzését: alaki, harc-, menet- és lögyakorlatok, és jelentős helyet foglalt el a szolgálati szabályzat oktatása. Az altisztek voltak az összekötő kapocs az újoncok és a tisztek között. Az altiszti iskolákban az elméleti és gyakorlati szakmai ismeretek mellett főleg a magyar és a német nyelv ismeretének bővítésére helyezték a hangsúlyt. Az alacsonyabb iskolázottság a

²¹⁴ ÚJONCOK. A Hadsereg 1904. októberi füzet 102. p.

²¹⁵ ALTISZTI kézikönyv a cs. és kir. közös hadsereg, valamint a m. kir. Honvédség gyalogsága részére. Szerkesztette: Rákos Ernő. Budapest : [k.n.], 1914. p. 54.

²¹⁶ TISZTJEINK a népnevelés szolgálatában. A Hadsereg, 1911. 8. szám p. 154.

²¹⁸ U.o.

²¹⁹ Ha olyan szerencsés helyzet állt elő, hogy a tiszt a legénység által használt nyelvet beszélte, akkor is kicsi volt az esély arra, hogy megértse a katonák által beszélt nyelvjárást, illetve hogy azok megértsék a tiszt iskolai stílusát.

magyarázata a következő tanácsnak, ami az altisztek oktatására utal: „... *általános műveltséget bővítő előadásokat kell tartani és a német nyelvet, gyakorlati módszer szerint, rendszeresen, szorgalmasan tanítani.*”²²⁰

Figyelemre méltó az a tény, hogy az általam vizsgált kor dokumentumaiban sehol sem merült fel a tisztek és altisztek, valamint a legénység közötti kapcsolattartás nyelvi nehézsége, s ezek esetleges negatív hatásai. Számomra ez azt jelenti, hogy a Magyar királyi honvédség kiképzési és továbbképzési rendszere teljesítette feladatát, s biztos felvetődtek kisebb jelentőségű problémák a napi kaszárnyaélet és kiképzés során, de ezek nem idéztek elő megoldhatatlan helyzeteket.

4. 2. A tartalékos tisztek idegen nyelvi felkészültsége

*„Háború esetén, de békében is a tartalékos tiszt helye elsősorban a soknemzetiségű legénységgel közvetlenül érintkező, azt vezető és kiképző alacsonyabb csapattiszti beosztásban volt, nyelvtudása, a nem német katona mentalitásának ismeretére különösen számítottak.”*²²¹ Az 1859-es és 1866-os vereségek után Ferenc József már nem halogathatta tovább féltett hadseregének modernizálását. Az 1866. december 28-án kiadott császári

rendeletével megvetette a tartalékos tiszti intézmény alapjait. A rendelet 7. pontja kimondta:

*„A megfelelő előképzettségű belföldiek, akik önkéntesen lépnek a hadseregbe, békében csak 1 évig kötelesek a zászlók alatt szolgálni. ... Ez év lejártával azokat, akik jó eredménnyel teszik le a tartalékos tisztek számára rendszeresített vizsgát, különösen tekintetbe kell venni a tartalékos tisztek kinevezésénél.”*²²² A rendeletben szereplő *„megfelelő előképzettségű belföldi” meghatározást nem konkretizálták, de mindenképpen iskolázott embereket feltételez.*

A többszázézes hadseregek vezetéséhez nagyobb és művelt tisztikarra volt szükség, ami a tartalékos tiszteket is magába foglalta. 1883-ig az arra alkalmasakat és az önként jelentkezőket, majd az 1883-ban bevezetett 1 éves önkéntesi intézménnyel a középiskolák egyikét elvégző ifjak minél nagyobb hányadát igyekeztek megnyerni a tartalékos tiszti képzésnek. A magasabb iskolai végzettség adott reményt arra, hogy a rövidebb kiképzés ellenére és a tanfolyam²²³ sikeres elvégzése után jól képzett tetteges (aktív) vagy tartalékos

²²⁰ MAGYAR altisztek. A Hadsereg 1906. augusztusi füzet p. 186.

²²¹ HAJDU Tibor: Tisztikar és középosztály 1850-1914. Budapest : Historia MTA Történettudományi Intézete, 1999. p. 289.

²²² U.o. p. 25.

²²³ Ez egy egy éves tanfolyam volt, amelynek hatékonyságát és eredményességét a katonai akadémiát végzett tisztek megkérdőjelezték.

tisztekkel bővül a tisztek tábora²²⁴. Ez utóbbiaknak azt is igazolniuk kellett, hogy megfelelő polgári állással rendelkeztek,²²⁵ s csak ez után döntött az ezred tisztikara arról, hogy a jelentkező megfelelt-e a tiszti becsület követelményeinek.

A társadalom és a honvédség felső vezetése mentesíteni akarta az egyre erősödő polgári réteget az alacsony származásúakkal való együttes szolgálattól és meg akarták nyerni a honvéd tisztikarnak. Rendszeresen behívták őket az újoncok kiképzésére és gyakorlatokra, hogy segítsék a túlterhelt tisztek munkáját.

Azzal a kitételrel, hogy az egy éves önkéntesi jogot a rendeletekben pontosan meghatározott középiskolák valamelyikének elvégzéséhez kötötték, maga a rendszer iskolacentrikussá vált. Az elemi iskolákban bevezetett kötelező magyar oktatás, a középiskolák tantervében szereplő német és más idegen nyelvek tanulása biztosította a tartalékos tisztek szükséges nyelvismeretét. Az általuk beszélt nyelvek számát növelte a lakóhelyükön használt nemzetiségi nyelv, illetve nyelvek. Következésképpen ezek a tisztek legalább kettő, de az esetek döntő többségében ennél több nyelven beszéltek. Az idegennyelv- ismeret elengedhetetlen szerepét a tisztikar minden tagja számára igazolja, hogy a tiszti tanfolyamokon is tanítottak német és magyar nyelvet az egyéves önkéntesek számára.

A tartalékos tiszti intézmény olyan kapcsolóvá vált a civil társadalom és tisztikar között, amihez 1848 óta nem volt hasonló.

4. 3. A parancskiadás módjai és az „Armee-slavisch”, illetve az „Armee-deutsch”

A kiképzések és a gyakorlatok során elhangzó utasítások és parancsok rövidek és mindenki által érthetőek kell, hogy legyenek. Ez a soknemzetiségű monarchia hadereiben nem is volt olyan egyszerű. A bevonult legénység eltérő iskolázottsága, a lőfegyverek fejlődésével és a tömeghadseregek alkalmazásával együtt járó zajsint emelkedése és az egységek közötti távolság megnövekedése, a nemzetiségek nyelveinek használata, mint ezrednyelv, a múltban gyökerező, tradicionális német vezényleti nyelv és a kiegyezés után hivatalossá vált magyar nyelv használata is meghatározta a fegyveres erők kiképzésének és vezetésének módját.

A minél eredményesebb munka érdekében különböző segédeszközöket és utasítási módokat dolgoztak ki a kiképző tisztek és altisztek. A legénység eltérő műveltségi

²²⁴ 1897 után, a Ludovika Akadémiát csak elégségesre végzett növendékeket tiszthelyettesnek avatták.

²²⁵ A tartalékos tiszteknek a fegyverzetten kívül minden más felszerelést, így az egyenruhát is maguknak kellett megvásárolniuk.

színvonala és a kiképzésre fordítható idő rövidege miatt az írott anyagoknak csak korlátozott jelentősége volt. A bevonult katonáknak „instrukciós kendő”-ket osztottak szét. Ezek nagyméretű zsebkendők voltak, amelyeken szemléltető ábrák segítségével a szolgálatra és a használt fegyverekre vonatkozó útmutatókat rajzoltak.

A fegyverek fejlődésével a parancsnok és a csapatok, illetve a csapatok közötti távolság egyre nagyobb lett, ezért olyan utasítási módokat kellett alkotni, melyek függetlenül a földrajzi távolságtól és a hallhatóság nehézségeitől egyértelműek voltak a katonák számára. A hagyományos dob- és trombitaszó is, amely valójában nem tartozik a szóbeli kommunikációhoz, de mindenképpen a legegyszerűbb formája.

Figyelemre méltó a „testbeszéd” akkori használata nagyon is speciális céllal, valamint a Morze betűk és a német katonai szavak első betűjének alkalmazása az utasítások minél rövidebbé tételére:

„*Előre*”: többszöri intés az elérendő cél felé. „*Tüzelni*” „*Szuronyt fel, szuronyt le*:” ezeknek a fogásoknak utánczása - esetleg a karddal. „*Tüzet szüntess*:” a felemelt kar többszöri lengetése mindkét oldalra, végül: két szakasznak felhívása mindkét karnak fölemelésével történik.

A Morse-jeleket zászlókkal, a puskára, szuronyra, kardra kitűzött zsebkendővel, szakasz lámpával stb. is továbbbították.

A német katonai szavak első betűinek használatával az utasítások még rövidebbekké váltak:

- „**h**” ismételten adva: „Állj (Halt)“
- „**m**” „lövőszerhiány” vagy „lövőszerkiegészítés folyamatban van (Munition)“ a szerint, hogy előlről hátra vagy fordítva adatik;
- „**st**” „Roham (Sturm) figyelmeztető” a rajvonal — vagy a tartalékok számára a szerint, hogy ismételten elülről hátra vagy fordítva adatik
- „**v**” ismételten adva „Előre (Vorwärts).”

Az utasítás megértését a vevő úgy jelezte, hogy - (mint a jelbeszédnél a „megértettem” jel) — egy kört írt le vagy az egész testével vagy a kezével. A katonai oktatási intézmények számára készült nyelvkönyvek egy részében található különböző helyzetekre vonatkozó kétnyelvű kifejezés és mondatgyűjtemény. Ezek is nagy segítséget jelentettek a kiképzők és kiképzettek közötti hétköznapi érintkezés során. Többnyelvű tábori levelezőlapok is születtek a háború esetére, amelyek lehetővé tették a gyors – de egyben személytelen – értesítési formát.

Magától értetődő, hogy ezek a „vezetési segédletek” önmagukban nem voltak elegendők. A vezetők és a vezetettek közötti meghatározó összekötő kapocs mégis csak a közvetlen, személyes érintkezés maradt. A különböző nemzetiségek aránya, a kiképző altisztek és tisztek nemzetiségi hovatartozása, az adott csapat rendeltetése is meghatározta az adott katonai egységben használatos katonai nyelvet. Míg a lovasságnál az utasítások döntő többsége magyar volt, a gyalogsági egységeknél sokkal gyakrabban lehetett hallani német vezényszót.

A multinacionális csapatok soknyelvűsége együtt járt a különböző eredetű szavak keveredésével. *„Természetesen a valamely szláv nyelven beszélő tiszteknek csak elenyésző kisebbséges beszélt tökéletesen bármely szláv nyelven, míg a többség megelégedett az **Armee-Slawischsal**, amit leginkább olyan „zagyva szláv”-nak lehetne fordítani, amelyben a cseh szavak dominálnak”*²²⁶ a német szavak mellett. Még Alexander Sixtus von Reden is kitér ennek a keverék nyelvnek a sajátosságaira: *„Csak a hadseregben volt kötelező a német a vezényletben, de a tisztek is egyfajta dialektus segítségével értették meg magukat a különböző szláv országokból származó regrutákkal. „**Armeslawisch**nak” „katonai szláv”-nak” nevezték, s a garnizon mindenkori székhelye szerint lengyel-, cseh-, horvát- vagy ukrán-német keveréknyelv volt.”*²²⁷ Ugyanakkor az évtizedek során a német nyelv, mint vezényleti nyelv és különböző nyelvek egymás mellett élése következtében megszületett a német nyelvnek az *„Armeedeutsche”* „nyelvjárása”²²⁸. Ezt vegyes nemzetiségű csapatokon kívül főleg olyan családokban beszélték, ahol a férfiak a Monarchia valamelyik haderejében szolgáltak, s a hosszú szolgálat alatt sajátították el ezt az új nyelvet. Az említett két „nyelv”-et — s ezek még sok-sok változatát — természetesen főleg szóban használták, de születtek olyan gyakorlati célú anyagok, amelyek ezt a nyelvet használták.

A fegyvernemi szabályzat minden katona „Bibliája” volt. Ez határozta meg a bevonult fiatalok mindennapjait, vagyis az életüket az alatt az időszak alatt, amíg a honvédségben szolgáltak. Ebből tanulták meg a katonáskodás alapfogalmait, szabályait, azt, hogy mit kellett tenniük és mit nem. Számunkra pedig tükrözi az akkor használatos nyelvet:

²²⁶ DEÁK István: Volt egyszer egy tisztikar. Budapest : Gondolat, 1993. p. 130-131.

Itt találunk konkrét példát is: *„A u kanonu stal – a furt jen ladová!”* (Ott állt az ágyú mellett – és szüntelen töltött).

²²⁷ von REDEN Alexander Sixtus: Az Osztrák-Magyar Monarchia Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig. Budapest/ Salzburg : Széchenyi kiadó/Druckhaus Nonntal Bücherdienst, 1989. p. 10.

²²⁸ Ezt az elnevezést főleg a nem német anyanyelvű kadétek által beszélt „nyelvjárás” megkülönböztetésére használták a növendékek.

161/4. A cél megjelölésénél csak az irányt és a fegyvernemet kell németül megmondani, minden egyebet a legénység anyanyelvén, pl.: „Gradaus a sárga mezőn, fekvő csoport tizszáz Zielpunkt az a bokor jobbra a csoporttól (vagy: a csoport fél szélességével jobbra oldalt célozz!) vagy: „Artillerie — a bal löveg tizenkettőszáz.”

Ez a példa is bizonyítja, hogy az évszázadok során használt, mindenki számára egyértelmű német kifejezések beépültek a napi nyelvhasználatba, s csak a kiegészítő információkat (főleg számokat, irányokat) lehetett — a biztosabb megértés érdekében — a katonák anyanyelvén kiadni.

A Monarchia haderőinek fennállása során többször is felmerült az az igény, hogy a szolgálati kézikönyveket fordítsák le a Birodalom nemzetiségeinek nyelveire. Kutatásaim során nem találkoztam ennek megvalósulásával. Ennek magyarázata lehet, a szükséges színvonalú nemzetiségi – pl. szlovén, szlovák, ruszin - katonai szaknyelv hiánya; a megfelelő szakmai ismeretekkel rendelkező tisztek túlterheltsége és állandó helyőrség váltása, majd az évek haladtával az egyre egységesebbé váló magyar, illetve német honvédségek – ami egyet jelentett az egységesen használt vezetési nyelvvel – létrejötte.

Összegzés: A korábbi fejezetekben az általam kutatott időszak civil és katonai nyelvoktatásának jogi, személyi és technikai hátterét mutattam be. Ebben a fejezetben arra tettem kísérletet, hogy a haditechnikában, a harcmodorban és ennek következtében a kiképzéskor és a harci feladatok végrehajtásakor felmerülő kommunikációs nehézségeket hogyan oldották meg a Magyar királyi honvédségben. A többnemzetiségű legénység és a kiképzők (altisztek és tiszthelyettesek) között kialakult „gulasch language” és jelrendszerek leegyszerűsítették és lerövidítették a kommunikáció formáit. Ezek a formák egységként változtak, hiszen a legénység és a kiképzők nemzetiségi és iskolázottsági összetétele nagy eltérést mutatott. A tiszteknek jelentett ez nagy nehézséget, hiszen minden egyes helyőrségváltás új tradíciókkal való megismerkedéssel járt. A gyakorlat mégis azt bizonyítja, hogy a kommunikációs segédeszközök és a feladatcentrikus szakmai nyelv nagyon jól működött.

5. AZ IDEGEN NYELVI ÉS ANYANYELVI KOMMUNIKÁCIÓ FEJLESZTÉSÉNEK SZÍNTEREI A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN

A Magyar királyi honvédségben a tisztek előmenetele mind szakmai, mind nyelvi vizsgákhoz volt kötve. A vezetők minden szükséges objektív feltételt igyekeztek megteremteni a megméretés sikeres teljesítéséhez, míg a tiszteknek az igen csekély szabadidejüket kellett nagyon jól kihasználni. A különböző szintű és célú csapatgyakorlatok és a multinacionális Monarchia önmagában is sok lehetőséget adott a tiszteknek megszerzett elméleti ismereteknek szintetizálására és a gyakorlatban történő kipróbálására.

A XIX. század végétől a tiszti kaszinókban szervezett előadások, a katonai terv- és képzőintézetekben és a csapatoknál létrehozott könyvtárak, valamint az egyre nagyobb számban megjelenő katonai folyóiratok közvetítették a legfrissebb és legmodernebb nemzetközi katonai elméleteket és eljárási módokat. A honvédelmi minisztérium által szervezett és finanszírozott külföldi tanulmányutak során a tisztek a gyakorlatban tapasztalhatták meg az addig csak elméletben megszerzett ismereteket. Az általam vizsgált területek sokrétű lehetőségeket biztosítottak az anyanyelvi és idegen nyelvi kommunikáció mind írásbeli, mind szóbeli gyakorlásához és tökéletesítéséhez.

5. 1. A tiszti kaszinó

A tiszti kaszinók hálózata a XIX. század elejétől Poroszországban alakult ki. Mivel a tisztek fizetése rendkívül alacsony volt, az ezredparancsnok levont belőle egy-két tallért, és ezért naponta legalább egy tál meleg ételt kapott a tiszte, mert különben esetleg kenyérre is alig jutott volna. Később a támogatók lecserélték a kecskelábú asztalokat és padokat asztalokra, illetve székekre, majd miután a porosz hadsereg legyőzte a franciákat és hazavihette az 5 milliárd aranyfrankos hadisarcot, akkor tükrök, süppedős szőnyegek, sőt könyves szekrények is kerültek a kaszinók termeibe.

A XIX. század közepétől a Monarchia hadserege hasonló céllal hozott létre tiszti kaszinókat. Először a nagyobb helyőrségekben tiszti étkezőket alakítottak ki, kezdetben azzal a szándékkal, hogy a tisztek számára jó és olcsó étkezést biztosítsanak. Az anyagi körülmények javulásával a szociális funkció kiegészült nevelési funkcióval. Így a tiszti étkezők feladata úgy módosult, hogy a jó és olcsó étkezés biztosítása mellett egyúttal lehetőség nyílt a tisztek közötti bajtársiasság, valamint az általános műveltség ápolására is.

A tisztek a hadtudomány ápolása céljából rendszeresen találkoztak, s idővel katonai tudományos egyletekké szerveződtek. A tudományos előadásokat, értekezéseket, felolvasásokat, hadijátékokat az erre alkalmas helyen, a tiszti étkezőben tartották. A századfordulót követően Magyarországon már 15 katonai tudományos egyesület működött.²²⁹ Ezeknek általában a helyőrség tisztjei voltak a tagjai, függetlenül attól, hogy a közös hadseregben vagy a Magyar királyi honvédségnél teljesítettek szolgálatot. *„Így például 1907-ben a budapesti egyesületnek 1000 közös hadseregbeli és 500 honvéd tagja volt, de a közös hadseregbeli tisztek közül is körülbelül 600 fő magyar nemzetiségű volt.”*²³⁰ A tiszti étkezők és a katonai tudományos egyletek lassan egy intézménnyé integrálódtak, az igényeknek megfelelően. A századfordulóra már egy országos egylet létrehozására is igény mutatkozott, s így került sor az „Országos Tiszti Kaszinó” létrehozására és székházának felépítésére Budapesten 1897—1899 között.

A tisztek szóbeli és írásbeli megnyilatkozásaival szemben támasztott igény mindig is az volt, hogy szépen és helyesen használják anyanyelvüket. A kaszinó előadásain sok szakmai kérdést vitattak meg, de a korabeli sajtóban nem egyszer utaltak arra, hogy az előadások német nyelven hangzottak el s ez annak ellenére történt, hogy mind az előadó, mind a hallgatóság nagy része magyar anyanyelvű volt. Az átvizsgált szakirodalom alapján erre több magyarázat is adható:

- a szakmai tárgyakat németül is tanították - illetve a felső tiszti tanfolyamon csak németül, lehet hogy a tisztek magyar szakmai szókinccse nem volt elegendő vagy elég biztos ahhoz, hogy közönség előtt szerepeljenek;
- a magyar katonai szaknyelv még nem alakult ki teljes egészében, s a gyakorlati használat során a német szakszavak voltak túlsúlyban;
- ez is egy jó alkalom volt arra, hogy a tisztek megszerzett nyelvismeretüket gyakorolhassák (ugyanakkor nehéz azt elképzelni, hogy egy magyar tisztnek bármikor is könnyebb lett volna németül beszélni, mint magyarul!)

A kaszinó alapszabálya az intézmény célját az alábbiakban határozta meg:

„A katonai és egyéb tudományok ápolása. A bajtársiasság és közszellem emelése. A társadalmi élet előmozdítása. A tagok anyagi érdekeinek szolgálata. Ezen célok elérésére egy könyvtárat tart fenn, tudományos folyóiratokra és hírlapokra előfizet,

²²⁹ Tiszti Kaszinó működött többek között: Budapesten, Sopronban, Pozsonyban, Komáromban, Kassán, Miskolcon, Temesvárott, Nagyváradon, Gyulafehérváron, Aradon, Nagyszebenben, Kolozsvárott, Brassóban, Zágrábban, Eszéken.

²³⁰ SZABÓ József: Magyar tisztek a Monarchiában a századforduló idején. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ. p. 45.

felolvasásokat és mulatságokat rendez, az egyesület vagyonának gyarapodásával megfelelő jóléti és sportintézményeket létesít. Az egyesület politikai és felekezeti kérdésekkel nem foglalkozik. Az egyesület helyiségeiben minden szerencsejáték tilos".²³¹

A tudományos bizottság ügkörét dolgozatom témája szempontjából célszerűnek tartom részletesebben bemutatni. Az alapszabály így fogalmazza meg a bizottság feladatait:

„A külföldi katonai szakirodalmat, valamint a hadseregre nézve egyéb értékes tudományos irodalmat állandóan figyelemmel kíséri. Az egyesület olvasószobáit és könyvtárát kezeli, annak katonai tudományos és értékes szépirodalmi művekkel való kiegészítéséről gondoskodik. Kebeléből egy könyvtárost választ. Általában úgy a könyvtár anyaga, mint berendezése tekintetében feladata az egyesületi tagok igényeit minden tekintetben kielégíteni. A katonai és társadalomtudományok köréből általános ismeretterjesztő felolvasásokat és előadásokat tarttat, az aktuális katonai és társadalmi kérdésekről vitaestélyeket és fesztelen eszmecseréket rendeztet ...”.²³²

A külföldi szakirodalom rendszeres olvasása, a német nyelvű előadásokon való részvétel, illetve azokra előadóként való felkészülése mind-mind jó alkalom volt arra, hogy ne csak a hadtudományban való jártasságot bővítsék, hanem a megszerzett idegen nyelvi ismereteiket gyakorolják. Az előadások, felolvasások lehetőséget adtak a tisztikarnak arra, hogy nézeteiket kifejhessék, tapasztalataikat továbbadhassák. A korabeli sajtóban megjelent reagálások arról tanúskodnak, hogy igen népszerűek voltak a külföldi tanulmányutakról hazatért tiszték élménybeszámolóí, a kor háborúiról készült elemzések, valamint a modern hadviselés kérdéseit vizsgáló előadások. Az előadásokon és különböző ünnepségeken a tiszték családtagjai is rész vettek, s ez is elősegítette az egyre egységesebb tisztikar létrejöttét.

A hadtudományok még magasabb szintre emelése érdekében felmerült a Magyar Királyi Honvéd Tudományos Akadémia létrehozásának gondolata.²³³ Az emberiség műveltségét „... tökéletessé fejleszteni, általánossá terjeszteni, — erre kell mindig

²³¹ MAGYAR királyi Országos Katonai Tudományos és Kaszinó Egyesület. Alapszabályok. Budapest : 1921. p. 7.

Sem a Hadtörténeti Levéltárban, sem a Hadtörténeti Könyvtárban nem találtam korábbi anyagot a Tiszti Kaszinók működési rendjéről. A sajtóban megjelent cikkek alapján el lehet mondani, hogy a Kaszinók célja és feladata alapvetően nem különbözött a két világháború közötti rendszertől. Arra sem találtam utalást, hogy a Tiszti Kaszinókban szerveztek-e nyelvtanfolyamokat. Az első világháború után a modern nyelvek, majd a 40-es évektől az orosz nyelv tanfolyamait tartották a Tiszti Kaszinókban a tiszték továbbképzésének keretén belül.

²³² U.o. p. 8.

²³³ HORVÁTH Károly Alfréd: Magyar királyi honvéd tudományos akadémia. A Hadsereg 1908. áprilisi füzet 88-89 p.

*törekednünk*²³⁴. A tisztkaron belül is igyekeztek mindent megtenni ezen célok eléréseért, s a katonai tudományos akadémia lett volna ennek igazi „otthona”. *„Sok katonatiszt foglalkozik szellemi, tudományos irodalmi munkával — ezek támogatása lehet az akadémia feladata, s ezen kívül még:*

- ismeretterjesztő, közcélú és hasznú felolvasások és előadások;
- utazások (bel- és külföldön) szervezése;
- pályázatok hirdetése;
- katonai írók támogatása;
- ismeretterjesztő művek terjesztése.”²³⁵

Mind a Tiszti Kaszinó létrehozása, mind a Honvéd Tudományos Akadémia gondolatának megfogalmazása azt tükrözi, hogy a hadtudomány egyre magasabb színvonalú művelése, a tisztkar műveltségének, szakmai és idegen nyelvi tudásának bővítése igen fontos kérdés volt a Honvédség vezetése és tisztkara számára. Az idegen nyelvű szakirodalom tanulmányozása, a magyar és német nyelven megtartott előadások lehetőséget adtak a tisztek mind anyanyelvi mind idegen nyelvi verbális készségének tökéletesítésére.

5. 2. A könyvtárak

A hadtudomány egyre magasabb színvonalú műveléshez elengedhetetlen volt a szakkönyvtárak létrehozása. A XIX. század második felében a katonai szakirodalom még nem rendelkezett nagy számú olvasótáborral, ezért az érdeklődők a számukra fontos könyvekre, folyóiratokra és szabályzatokra a csapatoknál és a katonai oktatási intézményekben felállított könyvtárakban tehettek szert. A katonai felső vezetés törekvése a minél szélesebb látókörrel rendelkező tisztkar létrehozására a könyvtárak állományára is hatással volt.

A könyvtárakat használó fiatal tisztek folyamatosan közöltek cikkeket a korabeli sajtóban — Ludovika Akadémia Közlönye, A Hadsereg — arról, hogy milyennek kell lennie a jó könyvtárnak, a könyvek beszerzésének, a kölcsönzés rendjének, a jó könyvtárosnak stb.. Bírálták a könyvtárak elhelyezését, mert ezek egy része a laktanyák fegyver-, ruha-, stb. raktárai mellett voltak és nem jelentettek nagy vonzerőt a fáradt tiszteknek, még ha oly kívánatos is lett volna az önművelés. A könyvtárosok munkájával

²³⁴ U.o. p. 88.

²³⁵ U.o. p. 88.

sem voltak mindig elégedettek, mert nem szívesen kölcsönöztek, valamint a nyitvatartási idő is rövid és gyakran bizonytalan volt.

A könyvtárak állománya három módon gazdagodott:

1. Honvédelmi minisztériumi pénzekből,²³⁶ illetve az intézmények fejlesztésére szánt összegből vett könyvekkel;
2. hagyatékokból kikerülő könyvekkel;
3. egyéni és egyesületi pénz-, illetve könyvadományokkal.

A Torontál megyei Magyar Közművelődési Egyesület működése jól példázza ezt: kiemelkedő munkát folytattak mind a műveltség, mind a magyar nyelv terjesztése és elsajátíttatása területén: ingyenes magyar nyelvtanfolyamokat szerveztek, s e mellett több honvédezredben legénységi könyvtárakat is létesítettek. Az ezzel járó anyagi terheket teljes egészében az Egyesület fedezte.²³⁷

A könyvtárak anyagát gyakran öletszerűen vásárolták össze. Ez azzal is magyarázható, hogy a könyvtáros szerepét gyakran odavezényelt altisztek vagy nyugdíjas tisztek töltötték be, kiknek általános műveltsége nem mindig felelt meg ennek a feladatnak. A bajt orvosolandó a honvédelmi miniszter, ha nem is folyamatosan, de alkalmanként kiutalt jelentősebb összegeket a könyvtárak állományának bővítésére.

A bibliotékák állományával kapcsolatos cikkek és a könyvtárak könyvjegyzékei ellentmondásban voltak egymással. Az újságokba író szerzők szerint a századfordulón igen lehangoló volt a helyzet a katonai könyvtárak magyar nyelvű könyveinek tekintetében. A honvédség központi könyvtára (amely a Ludovika Akadémián működött) mintegy 2500 katonai szakkönyvvel rendelkezett, de ebből mindössze 16 íródott magyar nyelven. Az 1000 tudományos mű (történelem, földrajz, útleírás, pedagógia stb.) között szintén csak 16 volt magyar szerző műve. A szépirodalmi részben már jobb volt az arány. Azonban meg kell jegyezni, hogy az írók között Zrínyi Miklós, Berzsenyi, Kazinczy, Csokonai, Kisfaludiak, Vörösmarty, Arany, Katona József neve egyáltalán nem, míg Jósika 3, Eötvös 2, Kemény Zsigmond 2, Petőfi egy munkával („A hóhér kötele”) „szerepelt”.²³⁸ Ugyanakkor a Ludovika Akadémia összefoglaló történetében az áll, hogy az Akadémia könyvtárának állományába 80 000 könyv tartozott a századelőn, s ezen belül magyar katonai és általános műveltségi könyvek is szép számmal voltak.

²³⁶ Pl.: 1909. decemberében a honvédelmi miniszter 15 000 koronát utalt át a Ludovika Akadémia parancsnokának a könyvtár fejlesztésére. In.: A Hadsereg. 1910. 1. szám p. 6.

²³⁷ KÖVETÉSRE méltó példa. A Hadsereg 1905. október-novemberi füzet 225—226 p.

²³⁸ TISZTI könyvtárak. A Hadsereg 1907. áprilisi füzet 87 p.

Minden tanintézetnek volt saját könyvtára, hiszen a tanórákon nem lehetett mindent megtanítani, és „A nevelő-oktatás a növendékek magánolvasmányai által egészítették ki. E végből a növendék-könyvtárak berendezésénél főképen olyan hazafias művek és általánosan elismert ifjúsági iratok szerzendők be, melyek az általános és művelődéstörténelem, valamint a természet iránti érzékre serkentőleg hatnak.”²³⁹

Az iskolák könyvtárainak működési rendje is sok kívánnivalót hagyott maga után. Általában naponta csak 2 órát voltak látogathatóak a bibliotékák, de a tanulók különböző feltételek mellett vehették azokat igénybe: „A jeles és a jó általános előmenetelt felmutató növendékek az ifjúsági könyvtárt tetszésük szerint használhatják. ... A többi növendék az ifjúsági nagy könyvtár műveit csak az évfolyamfőnök engedélyével használhatja., Biztos meg volt ennek az intézkedésnek a logikus magyarázata, de erre nem találtam utalást a korabeli irodalomban.)

A könyvtárakat érintő éles kritikák ellenére, ha megnézzük például a soproni főreáliskola könyvtári jegyzékét,²⁴⁰ ez a negatív kép módosul egy kicsit. Összesen 3401 könyv volt található a polcokon: különböző katonai és általános műveltséget gazdagító kiadványok. Nézzük meg részleteiben a törzsanyagot témák és könyv-szám szerint:

Hadtudomány	640
Szabályzatok	109
Neveléstudomány	90
Bölcsészettudomány	63
Nyelvészet és irodalomtörténet	171
Szótárak	32
Szépirodalom	1450
Egyéb	846

Véleményem szerint az adatok érdekes információkat közvetítenek:

A könyvtár összállományából (3401 kötet) 2068 volt magyar nyelvű, 1187 német nyelvű és 146 született más idegen nyelven;

1. a hadtudomány 640 kötetéből csak 172 volt magyar nyelvű;

²³⁹ TANTERV a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia számára az 1895/6. tanévre. Budapest : Pesti könyvnyomda részvénytársaság, 1895. p. 92.p.

²⁴⁰ A MAGYAR királyi honvéd-főreáliskola könyvtárának címjegyzéke. Sopron : Romwalter Alfréd kö- és könyvnyomdai műintézete, 1907. 78 p.

2. a szépirodalmi művekből 1081 kötet volt magyar, s csak 312 volt német nyelvű (csupán 57 könyv, melyek francia, angol és más idegen nyelven születtek);
3. érdemes kiemelni a szépirodalmi folyóiratok magas számát — 19, s ez különösen akkor érzékelhető, ha összevetjük a katonai folyóiratok alacsony számával: csupán 5 ilyen folyóirat volt található a könyvtárban (a magyar és német hadtudományi folyóiratokon kívül más idegen nyelvű nem is volt!);
4. a nyelvészeti és irodalomtörténeti könyvek között is a magyar nyelvűek vannak túlsúlyban, de a német és francia nyelvűek szinte azonos számban (39—35) voltak a polcokon;
5. a szótárak relatív száma magas; (csak, mint érdekesség, szeretném megjegyezni, hogy már akkor létezett ötnyelvű, magyar-német-angol-francia-olasz szótár és volt magyar-cigány szótár, valamint magyar nyelvhibákat javító és magyarázó szótár is.

Lehetett volna gazdagabb és szervezettebb a könyvtárrendszer, de biztos vagyok abban, hogy aki akart tanulni, az megtalálta az érdeklődésének megfelelő könyveket és szakfolyóiratokat. Ez a vélemény tükröződik vitéz Rózsás József alezredes cikkében is: „... a magyar katona a múltban sem csupán a harctéren áldozta fel életét s nemzeti ügyért, hanem szellemi munkájával, lelkesedésével, vagyonával küzdött a nemzeti művelődés és nyelv szolgáltatásban is (Zrínyi, Bessenyei, Kisfaludy Sándor, Széchenyi)”.²⁴¹

5. 3. Katonai folyóiratok

A Magyar királyi honvédség tisztjei a Kaszinókban verbális kommunikációs készségüket fejleszthették anyanyelvükön és idegen nyelven, ugyanakkor elengedhetetlen volt a különböző szakmai tanulmányok, okmányok megfogalmazása is. Ehhez nyújtottak segítséget direkt és indirekt módon a katonai folyóiratok.

A magyar hadtudomány, valamint a szép, magyaros katonai szaknyelv fejlesztésében és terjesztésében a szak- és nyelvkönyvek mellett rendkívül fontos szerepet játszottak a katonai szakfolyóiratok is. A cikk írók által javasolt szakmai kifejezések megvitatása, a szabályos katonai fordulatok bemutatása mellett a szerzők stílusa is ösztönzőleg hatott a magyarnyelvű kéziratok nyelvezetére.

²⁴¹ MAGYAROSAN, katonásan. Segédkönyv a katonai írásmód („Írálytan”) oktatásához. Szerkesztette és kiadja: vitéz Rózsás József. Budapest : Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1942. p. 7.

A magyar hadtudomány népszerűsítésén fáradozó tisztek, a pontos katonai nyelvért „harcoló” nyelvművelők, katonai és civil tudósítók többször is megfogalmazták, hogy a korigényeinek milyen folyóiratok felelnének meg. Kisebb-nagyobb eltéréssel, de alapvetően az erről szólók egyetértettek azzal a véleménnyel, amelyet „A Hadsereg”²⁴² című folyóirat egyik számában a következőképpen fogalmaztak meg. Eszerint szükség lenne egy „*haditörténelmi folyóirat*”-ra, melynek fő feladata lenne:

- összefoglalni a magyar honvédelem szervezetének történetét;
- feltárni minden olyan háborúnak a történetét, ahol magyar csapatok is harcoltak, és amely hadtudományi szempontból érdekes lehet;
- kutatni a magyar hadvezérek, hősök, csapatok történetét;
- közreadni az egyes harcosok, járőrök, kisebb különítmények tanulságos hadiélményeit, amiből a fiatal csapattisztek és a legénység példát meríthetne.

Szükség lenne továbbá olyan „*katonai tudományos folyóiratra*”, amely magas színvonalú tanulmányokkal, szakkérdésekkel foglalkozna és olvasóit a legkitűnőbb szakemberek által írott munkáin keresztül a hadtudomány valamennyi ágzatának legfrissebb eredményeiről, állásfoglalásáról és terveiről tájékoztatná.

Nélkülözhetetlennek tartottak egy „*népszerűsítő folyóiratot*” is, melynek legfontosabb feladata a szórakoztató, könnyebb olvasmányok és szép képek útján fejleszteni a katonák hivatástudatát, tájékoztatni az ifjúságot a fegyveres erő napi életéről, szokásairól, érdeklődést kelteni komolyabb tanulmányok iránt, bemutatni a hadsereg vezetőit, tudósítani a hazai és külföldi katonai eseményekről, és nem utolsósorban rokonszenvet kelteni a lakosság körében a hadsereg iránt.

Ezek voltak tehát azok az elképzelések és elvárások, amelyek már hosszú évek óta foglalkoztatták a szakembereket, akik a már megszűnt, illetve a nem elég színvonalas katonai folyóiratok helyett a kor és a hozzáértő olvasók elvárásainak megfelelő írott sajtótermékeket akartak olvasni és készíteni.

1888-ban alapították a „*Hadtörténelmi Közlemények*”-et a magyar hadtörténetírás fejlesztésére. Tíz éven át rendszeresen jelent meg, de részben érdektelenség, részben anyagi gondok miatt 1899-ben megszűnt. A Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottsága a Honvédelmi Minisztérium anyagi támogatásával 1910-ben újra indította a folyóiratot.

²⁴² MAGYAR katonai irodalom A Hadsereg, 1909. 5. sz. 156-161 p.

„Katonai tudományos folyóirat” is létezett már: 1874 óta jelent meg rendszeresen a „*Ludovika Akadémia Közlönye*”. Hasábjain 34 éven keresztül nagyon sok értékes dolgozat jelent meg, elvitathatatlan érdemei voltak a hadtudománynak a magyar katonák körében való terjesztésében. A honvédelmi miniszter 1908-ban megszüntette, de helyette új folyóiratot indított „*Magyar Katonai Közlöny*” címmel. A váltást a szerkesztőség elavult szervezetével indokolták: a szerkesztőket a Ludovika Akadémia tanárai közül vezényelték, akik igen gyakran váltották egymást, így a lap fokozatosan elvesztette egyéniségét, sajátos szellemét. Ezzel is magyarázható, hogy 1908-ra a Ludovika Akadémia Közlönyének igen megfogyaokozott mind az író-, mind az olvasótábora. Az új lapot egy háromfős állandó bizottság szerkesztette, akik elismert katonai szakírók is voltak. A „*Magyar Katonai Közlöny*” megjelenésének első napjaitól kezdve elismerésre méltó módon szervezte a magyar hadtudomány, a magyar katonai irodalom fejlesztését és terjesztését.

A „népszerűsítő folyóirat” is rendelkezésre állt, 1904-ben újjára indították „*A Hadsereg*” című képes folyóiratot. A kéthetente megjelenő füzetek változatos tartalmú, általában rövid cikkekben, rokonszenvet keltő modorban mutatták be a hadsereg szervezetét, a katonák munkáját, napi életét. Rendszeresen jelentek meg cikkek az idegen hadseregekről, s képekkel is illusztrálták azokat. Érdekes hadtörténelmi eseményeket, egyes csapatok vagy hősök nagy tetteit mesélték el. Minden számban bemutattak valakit a hadsereg vezetői közül. Megemlékeztek a hazai szakirodalom minden érdekesebb termékéről.

Az 1903-ban indult, a Hazai Hugó által szerkesztett „*Az Őrszem*” című katonai és csendőrségi lap is hasonló célokat tűzött ki maga elé. Jelentek meg ezen kívül rövidebb életű lapok is magánvállalkozásban, mint például a „*Katonai tudósító*” 1909-ben. Ez a lap elsősorban a tartalékos tiszti réteghez szólt, beszámolt minden, a hadsereget érintő szervezeti és technikai változásról. 1911-ben „*Katonai Szemlé*”-re változtatták a nevét, de így is mindössze még egy évig, 1912-ig jelent meg, aztán a vállalkozás tönkrement. Ennek ellenére ki lehet jelenteni, hogy meg volt az a folyóiratbázis, ami az önálló magyar katonai szakirodalom fejlődéséhez elengedhetetlen volt.

A századfordulót követően különös figyelem irányult a szép és egységes katonai stílus és szókinccs kialakítására. A katonai folyóiratoknak nem volt olyan száma, amelyik valamilyen formában ne említette volna meg a magyar katonai irodalom és katonai szaknyelv művelésének és fejlesztésének szükségességét. Ennek a „mozgalomnak” kiemelkedő szervezője „*A Hadsereg*” című folyóirat volt. Állandó ötletekkel,

javaslatokkal bombázta az illetékeseket és a közvéleményt. 1904 és 1911 között 16 nagyobb cikket közölt ezekről a témákról és az olvasók véleményét is megjelentette hasábjain.

Szükség is volt erre a munkára, mert bizony a magyar nyelvű katonai irodalom művelése igen kis csoportra koncentrálódott. A Honvédelmi Minisztérium — melynek szerveznie kellett volna ezt a munkát — tevékenysége csupán abban merült ki, hogy pénzt biztosított a „Ludovika Akadémia Közlönye” megjelentetéséhez, s néha anyagilag is támogatta egy-egy szakkönyv megírását és publikálását.

A tapasztalatok azt mutatták, hogy a magyar katonai irodalom olvasótábor, de különösen a magyar katonai könyveket vásárló közönség még nem volt olyan nagyszámú, hogy a magyar katonai szakmunkák kiadásának költségei a könyvvásárlás útján megtérültek volna. Így, a kiadók gazdasági érdektelensége miatt, ha születtek is ilyen munkák, nyomtatásban ritkán, és akkor is kevés példányszámban jelentek meg. Sajnos a hadtudományt művelő tisztek nagy része nem rendelkezett olyan anyagi háttérrel, hogy magára vállalhatta volna a magánkiadás minden anyagi konzekvenciáját.

Sok erőfeszítés történt a magyar katonai tudományos nyelv, a helyes anyanyelvi kommunikáció megteremtése és fejlesztése érdekében. A katonatanárok és a művelt tisztek tudatában voltak annak, hogy nemcsak hangoztatni kell az önálló honvédség létjogosultságát, hanem azért tenni is kell. Külföldi utazásaik, idegen nyelvű szakirodalomból merített ismereteik alapján tudatosan dolgoztak a magyar hadtudomány, s annak elengedhetetlen alkotóeleme, a magyar katonai szaknyelv létrehozásán. A honvéd képző- és nevelőintézetek minden szintjét, illetve formáját, a katonai szaksajtót, a továbbképzést szolgáló előadásokat felhasználták e nemes ügy érdekében.

Az évszázados gyakorlat, az Osztrák-Magyar Monarchia életét meghatározó szervezeti, oktatási struktúra, a kiegyezés után a 3 haderő egymáshoz való viszonya és az ezeket meghatározó adminisztrációs összefonódások csak nehezítették a német nyelv minél gyorsabb felváltását magyarra. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a korszerű hadtudomány és az azt közvetítő szakterminológia a haditechnika változásait követve alakul, módosul. Az általam vizsgált kb. félévszázad, vagyis csupán kétgenerációnyi idő nem elegendő az emberek gondolkodásmódjának, stílusának megváltoztatására és egy kiforrott szakterminológia megszületésére.

5. 4. Tanulmányutak

„A magyar királyi honvéd tisztikar látókörének tágítása, gyakorlati tapasztalatainak gyűjtése, de különösen általános műveltségének fokozása céljából a honvédelmi miniszter több csapatbiztost küldt külföldi tanulmányútra.”²⁴³ Ez az idézet is bizonyítja, hogy a Honvédség felső vezetése mindent megtett a tisztek minél teljesebb szakmai felkészítése érdekében. Kétségtelen tény, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia területe önmagában is akkora volt, hogy az egyik helyőrségből a másikba való látogatás felért egy külföldi utazással. Nem is beszélve a csapatok nemzetiségbeli sokszínűségéről, ahol nemcsak a használt nyelvben, de a felkészülésben, a fegyelmezésben, a hagyományokban és az elhelyezésben is óriási különbségek voltak. A honvédtisztek gyakran cserélgették helyőrségüket a birodalmon belül, de a XX. század kezdetétől egyre több alkalmuk nyílt arra is, hogy nemcsak a Monarchia különböző egységeinek, de a környező országok, s néha távoli földrészek²⁴⁴ hadseregeinek életét, kiképzési gyakorlatát tanulmányozzák.

A tisztek közül csak néhányan engedhették meg maguknak anyagilag, hogy saját költségen és szabadságuk ideje alatt utazzanak az általuk kiválasztott országokba. Erre is találunk példát: *Spaits Sándor* honvédhuszár százados Mandzsúriába utazott, hogy „hosszabb szabadságát arra használja fel, hogy mint csendes szemlélő tapasztalatokat gyűjtsön a véres tragédia színterén, hol bizonyára nagyon sok, nagyon érdekes és tanulságos megfigyelésre fog alkalma nyílni”²⁴⁵. *Gróf Lubienski János* magyar királyi huszárszázados Olaszországban töltötte szabadságát, ahol a történelmi emlékek megtekintése mellett hosszabb időt töltött a pinerolai lovasiskola telepén. Behatóan tanulmányozta az iskola szervezetét, napi életét, bemutatókat tekintett meg és kilovaglásokon is részt vett. A turini hadtest parancsnoka is személyesen fogadta, s minden kérdésére részletes felvilágosítást adott.²⁴⁶ *Ferenczy Zoltán* honvéd főhadnagy

²⁴³ TISZTEK külföldi tanulmányutazása. A Hadsereg 1911. 14-15. szám p. 204

²⁴⁴ Spaits Sándor honv. huszárszázados Mandzsuriába utazott, ahol bacsányi Csicseric Miksa vk.alez. és Szeptyctki Szaniszló gróf vk.szds. hivatalos küldöttként tartózkodtak Kuropatkin főhadiszállásán (Üzenet Mandzsuriából. A Hadsereg 1905.márc. füzet p. 55.)

1906-ban ismét Spaits Sándor utazott Perzsiába – Baku, Kaszpi tó, Enseli, Teherán útvonalon-, ahova már 1878-ban megérkeztek az első Monarchia-beli tisztek. (Katonai küldöttségek Perzsiában. A Hadsereg 1906. okt. füzet 231-233 p.)

Hesz Károly után, aki már több éve szolgált a japán hadseregben, Winternitz Konrád 2 évre utazott Japánba, ahol az első évet egy gyalogezrednél, a második évet egy utászászlóaljnál töltötte. (Utászaink a japán hadseregben szolgálnak. A Hadsereg 1909. 1.sz. 10 p.)

1909-ben osztrák és magyar tisztek kaptak meghívást Brazíliába, hogy a brazíliai hadsereg fejlesztéséhez és tökéletesítéséhez ismereteikkel hozzájáruljanak. (Magyar és osztrák tisztek Brazíliában. A Hadsereg 1909. 21. sz. 326 p.)

²⁴⁵ ÜZENET Mandzsuriából. A Hadsereg 1905. márciusi füzet 55 p.

²⁴⁶ EGY lovas-tiszt olaszországi utazása. A Hadsereg 1905. júniusi füzet 132-136 p. (Érdekes adat, hogy a huszárszázados a turini laktanyában olyan olasz századossal is találkozott, aki tökéletesen beszélt magyarul.)

francia vadászrezdénél tehetett látogatást. A kaszárnya rendjének és életének részletes leírásával bemutatta egy más nemzet hadseregének mindennapjait. Véleményem szerint ezek a tisztek igazi katonák voltak, akik saját pénzükön, szabadságuk idején is katonai tapasztalataikat bővítették és ezáltal hozzájárultak a Honvédség szakmai ismereteihez.

Az utazások döntő többségét természetesen a Honvédelmi Minisztérium tervezte, szervezte és támogatta anyagilag. A századforduló után először 4 ötfős csoportban, majd 1907-től öt négyfős csoportban utazhattak évente a csapattisztek külföldi tanulmányútra meghatározott úti céllal. A szerencsés kiválasztottak, akik a tisztii állománykategória szinte valamennyi beosztását képviselték, 10-14 napos utazásokon személyesen tanulmányozhatták az adott ország életét és hadseregét. Vegyük például az 1910-es évet. Ekkor 20 honvédtiszt utazott külföldre a minisztérium támogatásával²⁴⁷.

Honvédtisztek külföldi tanulmányutazásai

5 csoportban

1.csoport: Latzin Rajmund alezredes vezetésével

Rácz Gábor őrnagy

Virányi Ferenc huszárszázados

Lászlóffy Ferenc főhadnagy

Útirány: Dresda, Berlin, Koppenhága, Hamburg

2. csoport: Sorsich Béla ezredes vezetésével

dormándi Dormándy Henrik vk. őrnagy.

márkusfalvi Sipos Gyula szds.

Gáspár Kornél fhdgy.

Útirány: München, Strassburg, Párizs, Basel

3. csoport: Schamschula Rezső ezredes vezetésével

garamszegi Géczy Kálmán huszár alez.

Ledniczer Sándor szds.

csiktoplóczai Györgypál Ármánd fhdgy.

4. csoport: Petkovics Alajos alezredes vezetésével

Paléta Jenő őrnagy.

Hausser Henrik őrnagy.

²⁴⁷ HONVÉD tisztek külföldi tanulmány utazásai. A Hadsereg 1910. 10.sz. 146-147 p.

Mező Kálmán huszár fhdgy.

3. 4. csoport útiránya: Svájc és Felső-Olaszország
Velence, Milánó, Genna, Bern, Zürich, München

5. csoport: kismagyari Magyary Lajos alezredes vezetésével

Schön Sándor őrnagy.

Klacskovics Dezső huszár fhdgy.

miskolci Dánffy Alfréd gyalogsági fhdgy.

Útirány: hajón Szicíliába, Nápoly, Róma, Velence és vasúton vissza

Az itt bemutatott példa alapján is látható, hogy tisztjeink az utazások alatt bejárták egész Európát. Kétségtelen az a tény, hogy nemcsak a magyar tisztek ismeretei gazdagodtak, hanem a fogadó intézetek vezetői is megismerkedhettek a magyar honvédség szakmai gyakorlatával, a tisztek felkészültségével és személyes véleményével, akár a magyar haderő helyzetéről, akár az utazásuk során szerzett tapasztalatokról.

A tiszteken kívül a Ludovika Akadémia és a honvédiskolák hallgatói is részt vehettek külföldi harcászati tanulmányutakon. Pl. a Hadsereg 1906. június-júliusi füzeté ismerteti a Ludovika Akadémia nyári programját:

A III. évfolyam augusztus 2-től 14-ig vezérkari tisztek vezetése alatt harcászati tanulmányi utazást végzett, műszaki és katonai műszaki telepeket tekintett meg, éspedig:

1. *csoport:* Rásky századossal, Krakkó, Nachod, Könnigrätz, Prága, Salzburg, Bisofshofen, Radstadt, Hiflan és Bécs;
2. *csoport:* Minnich századossal, Klagenfurt, Villach, Trient, Innsbruck, Salzburg, Linz és Bécs;
3. *csoport:* Fisher-Colbrie századossal, Wiener-Neustadt, Graz, Klagenfurt, Villach, Tarvis, Laibach, Triest, Póla és Fiume környéke.²⁴⁸

Szintén 1906-ban a magyar királyi honvéd felsőbb tiszti tanfolyam egyik csoportja harcászati tanulmányi utazást tett az olasz határon lévő karintiai-dél-tiroli zárdaerődökhöz. Adatokat nem közölhettek az erődökről! Ezt követően a „Henzel”-erőd harcszerû lövészetét tekintették meg. Egy tiroli lövészezredbeli hadnagy fogadta őket.²⁴⁹

A vezetők a külföldi utazásokat nemcsak „szolgálati” céllal szervezték, hanem így próbálták jutalmazni és elismerni a kimagasló eredményeket elérő tiszteket. Az 1913-as

²⁴⁸ A LUDOVIKA Akadémia nyári programja. A Hadsereg 1906. június-júliusi füzet 233 p.

²⁴⁹ FELSŐTISZTI tanfolyam tanulmányutazása. A Hadsereg 1906. októberi füzet 230-231 p.

tanév végén a kerületi tiszti iskolát és a honvéd központi lovas-iskolát kiváló eredménnyel végzett tisztek közül a honvédelmi miniszter 8 hallgató külföldi utazását finanszírozta. Az utazás, amelyre az őszi fegyvergyakorlatok után kerülhetett csak sor, teljesen magánjellegű volt és az illetők ismereteinek bővítésére szolgált. 800 koronát és 4 hét szabadságot kaptak.²⁵⁰

1909-től a külföldre utazók köre bővült a honvéd nevelő- és képzőintézetek tanáraival. Évente 800-800 korona ösztöndíjat kapott az a 8-10 tanár, akit külföldi tanulmányútra érdemesnek találtak. A tanári pályán hosszabb ideje eredményesen tevékenykedő, nagy tapasztalattal és kiváló eredményekkel rendelkező jelöltek kaphatták meg ezt a lehetőséget. Ebben a megtiszteltetésben részesülők első csoportja a következőkből állt: Weeber Ede őrnagy, a Soproni honvéd főreáliskola parancsnoka Svédországba és Norvégiába utazott Németországon és Dánián keresztül, hogy tanulmányozza a hasonló jellegű iskolák életét és működését. Horváth Imre százados, aki ugyanennek az iskolának a természettan tanára, Franciaországban és Németországban tett látogatást. A Ludovika Akadémiáról Kutka István százados, a technológia tanára, a frankfurti léghajós kiállítás megtekintésére kapott lehetőséget és anyagi támogatást. Jámbor Ferenc százados — az Akadémia fegyvertan tanára – Németországba, Franciaországba és Belgiumba utazott, Schwartner-Börkey Árpád franciatanár Párizsban tökéletesíthette nyelvtudását. Hersényi László századparancsnok Olaszország, Franciaország és Németország katonai akadémiáin tett látogatást. A Nagyváradi hadapródiskolából Kermeszky György százados francianyelv-tanár Párizsba, Révi Kálmán százados a harcászat tanulmányozására Németországba utazott. Szomp Béla százados szintén a harcászat tanulmányozása, míg Thinágl Dezső százados a német nyelv gyakorlása céljából utazott Németországba a pécsi hadapródiskolából.²⁵¹ *„Egyes résztvevők utazásaikat a növendékeik előtt tartott, vetített képekkel kísért előadásokban ösmertették.”*²⁵²

Nem szabad szó nélkül hagyni az évente megszervezett a.) tábornoki, b.) nagy és kis vezérkari utazásokat, valamint c.) a harcászati-műszaki, d.) vár-vezérkari, e.) hadtápgyakorló utazásokat sem.

- a. a tábornoki utazások általában egyhetesek voltak, résztvevők tábornokok, valamint magas beosztású törzs- és főtiszték; *„célja: a tábornoki kar magasabb*

²⁵⁰ HONVÉD tisztek külföldi tanulmány-utazása. A Hadsereg 1913. 17.sz. 266 p.

²⁵¹ HONVÉD nevelőintézetek tanárainak külföldi kirendelése. A Hadsereg 1909. 13. sz. 177 p.

²⁵² TANÁROK külföldi tanulmányutazásának hasznosítása. A Hadsereg 1912. 11-12.sz. p. 176.

*állásokra hivatott tagjai közvetlen kapcsolatba juthassanak a vk. főnökkel és megismerjenek fontosabb vidékeket*²⁵³;

- b. a nagy vezérkari utazásokat két hétre tervezték; mindig a vezérkar főnöke vezette, s a részvevők a tiszti állománykategória szinte valamennyi beosztását képviselték (kb. 30-50 tiszt);
- a kis vezérkari utazások is két hétig tartottak; a csoportok vezetői ezredesek vagy alezredesek voltak, s 6-8 csoportban, csoportonként 18-20 tiszt vett részt a gyakorlatokon;
- c. a harcászati-műszaki utazások célja a hadászati és harcászati feladatokhoz kapcsolódó munkák háborúszerű végrehajtásának megbeszélése, intézkedések elkészítése és kiadásuknak a helyszínen való gyakorlása; utászászlóaljok parancsnokai, tüzér, hadi-tengerészeti tisztek voltak a csoportokban;
- d. vezérkari tüzér- és hadmérnökkari, tábori és vartüzéri, utász és vasút-ezredbeli tisztek is részt vettek szakmai, „gyakorlaton”; a várak védelmének és ellenük történő támadások különösen nehéz, s általánosan kevésbé ismert kérdései kerültek megvitatásra;
- e. a modern hadseregnek élelmiszerral, lőszerrel, kötszerrel, ruházattal, s más szükséges anyagokkal való ellátás megszervezésének begyakorlása volt a célja a hadtápgyakorló utazásoknak.

Természetesen más szakterületek képviselői is tartottak gyakorlati foglalkozásokat, hiszen a különböző szakcsapatok közötti együttműködés, a feladatok végrehajtásának begyakorlása szerves része volt az oktatásnak és a kiképzésnek. Nemcsak az aktív hallgatók és tisztek vettek részt különböző gyakorlatokon, de az egyévi önkéntesek is kaptak lehetőséget a tanfolyam végén ismereteik gyakorlatban történő kipróbálására²⁵⁴. A több nemzetiségű harcászati gyakorlatok biztosították a felkészülést a hadsereg alapfeladatára. Katonáink, ha nem is gyakran, de kaptak meghívást más országokba katonai gyakorlatokra; ezek közül talán a legérdekesebb: 1914-ben nemzetközi hadgyakorlatot tartottak a kínai Tiencsinben, ahol 1200 amerikai, 300 német, 1700 angol, 1200 francia, 1300 japán, 900 orosz katona részvételével rendezték meg a gyakorlatot, s erre 20 osztrák és magyar katonatiszt is elutazhatott. Ha jelenlétünket a felsorolt nemzetek arányaihoz hasonlítjuk, az jelentéktelennek tűnhet. Ugyanakkor az a

²⁵³ TÁBORNOKI és vezérkari utazások. A Hadsereg 1910. 11.sz. 162-163 p.

²⁵⁴ TIMÁR Kálmán egyéves önkéntes c. tizedes: Menetgyakorlat a krassói középhegységben. A Hadsereg 1909. 13. szám.

tény, hogy a Monarchia képviselőit is meghívták, igen megtisztelő volt, nem is beszélve a katonák által szerzett szakmai tapasztalatokról.

Nemcsak mint katonák, de mint tudósok, szakterületük kiemelkedő képviselői is utaztak a magyar tisztek. Pl. Simon százados, aki filozófiai és szociológiai képzettségéről ismert, meghívást kapott Saint-Cyrbe, a franciák legelőkelőbb tisztképző akadémiájába. Előadás-sorozatot tartott: *Katonai hatalom és demokrácia* címmel.

A kor tisztjei minden lehetőséget kihasználtak, hogy külföldre utazzanak. Tapasztalataikkal, benyomásaikkal nemcsak saját látókörüket bővítették, hiszen az utazásaik során szerzett új ismereteiket nem csak barátaikkal és kollégáikkal osztották meg személyes beszélgetéseik során, hanem a tiszti kaszinókban, oktatási intézményekben rendszeresen tartott élménybeszámolókon és a korabeli katonai szakfolyóiratokban megjelent cikkekben is.

Európa szinte minden hadseregében szlogenként emlegetett: „*Ismerj meg mindent, de ne hírből, hanem saját tapasztalataid alapján, s azután válaszd a legjobbat.*” nyitott fülekre talált a tiszteknél. Igaz, szükség volt a Honvédelmi Minisztérium hathatós támogatása, de tisztjeink felkészültsége, nyitottsága és érdeklődése is hozzájárult az eredményes utazásokhoz és sikeres gyakorlatokhoz. (Sehol sem talákoztam arra való utalással, hogy a magyar tiszteknek akármilyen nyelvi problémájuk is adódott volna. Ez is azt bizonyítja, hogy rendelkeztek a szükséges idegen nyelvi ismeretekkel.)

Ugyanakkor a Hadsereg hasábjain nem egyszer jelent meg az a gondolat, hogy célszerű lenne a tisztek kinntartózkodását meghosszabbítani külföldi honvédelmi intézmények tanulmányozása céljából, sőt tényleges szolgálatot is teljesíthetnének külföldi csapatoknál, intézményeknél.²⁵⁵

Nemcsak a magyar tisztek járták be Európát és a világ legeldugottabb részeit, de hozzánk is gyakran jöttek külföldi katonai delegációk, de arra is van példa, hogy más hadseregek tisztjei, pl. Bécsben tanuló külföldi katonák, angol tisztek magánlátogatást²⁵⁶ tettek magyar katonai oktatási intézményekben. Tapasztalataik és véleményük mindig pozitív volt.

Összegzés: Megállapítható, hogy az általam vizsgált időszakban a Magyar királyi honvédség vezetése és tisztikara minden lehetséges formát és módot biztosított a tisztek anyanyelvi és idegen nyelvi ismereteinek szintentartására és bővítésére. A vonatkozó szakirodalom áttanulmányozása után igazoltnak látszik a következő: azok a tisztek és

²⁵⁵ A HONVÉD tisztek külföldi tanulmány-utazásai. A Hadsereg 1908. 3.sz. 57 p.

²⁵⁶ ANGOL tisztek látogatása. A Hadsereg 1905. október-novemberi füzet 236 p.

tiszthelyettesek, akik életpályának tekintették a katonai hivatást, komoly figyelmet fordítottak általános, szakmai és nyelvi ismereteik-fejlesztésére. Nem szeretném idealizálni a dualizmus korának honvéd tisztjeit - természetesen a szakirodalom is említ negatív eseteket -, de összességében elmondható, hogy hivatásukat és napi feladataikat nagyon komolyan vették és mindent megtettek a kor legmodernebb ismereteinek elsajátításáért.

A tiszti kaszinókban színvonalas társadalmi élet folyt, ami lehetőséget adott a nyelvtudás gyakorlására és fejlesztésére, az adott korszak anyagi lehetőségeinek figyelembe vételével a könyvtárak szakmai irodalommal való ellátottsága is jónak mondható. A katonai folyóiratok fórumot biztosítottak a legújabb elvek, külföldi és történelmi példák bemutatására, s ezzel párhuzamosan speciális figyelmet fordítottak a kor igényeinek megfelelő magyar katonai szakterminológia létrehozására és egységesítésére. A külföldi tanulmányutak a gazdag szakmai tapasztalatszerzésen túl lehetőséget adtak a résztvevőknek a nyelvgyakorlásra és az idegen nyelvi katonai szakterminológiával kapcsolatos új ismeretek megszerzésére.

A felsoroltak alapján elmondható, hogy a magyar tisztek abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy a szakmai és nyelvi önképzéshez és továbbképzéshez minden objektív feltétel adva volt. Az is vitathatatlan, hogy a szakmai fejlődést biztosító intézmények szerepe és jelentősége elvülhetetlen volt a tisztikar közösséggé formálásában.

A dualizmus egyik meghatározó eredménye az iskolázottság folyamatos emelkedése. Ennek köszönhetően növekedett a képzett emberek presztízse, s ennek hatása alól a honvédség sem vonhatta ki magát. Az egyre szervezettebb, műveltebb és mind inkább magyar értékeket hordozó és képviselő Magyar királyi honvédség méltán érdemelte ki a magyar társadalom és a külföldi szakemberek és politikusok elismerését.

KÖVETKEZTETÉSEK

Megállapítható, hogy a kiegyezés és az első világháború közötti időszakban az Osztrák-Magyar Monarchiában a politikai, nemzetiségi, gazdasági és egyéni érdekellentétek ellenére meghatározó változások történtek. Dolgozatom témája szempontjából a legfontosabb tény: az önálló magyar haderő — Magyar királyi honvédség — létrehozása volt. A szervezet nem volt hibátlan, de a kor politikai és gazdasági lehetőségei mellett mind a felszereltsége, mind felkészültsége elérte a kor színvonalát.

A soknemzetiségű monarchia haderejében nem jelentett nehézséget a nemzetiségi sokszínűség. Egységes szervezet volt mind a megjelenés, mind a harcászati feladatok végrehajtása terén. A nyelvi különbözőségek sem jelentettek nehézséget a szervezet napi működésében, sem a katonai feladatok végrehajtásában. A jól működő közigazgatási és katonai oktatási szervezetek különböző nemzetiségű alkalmazottainak együttműködése is békés volt. A Monarchia hadserege és honvédségei a nemzetek felettség szimbólumává váltak. Az önálló nemzeti értékek hangsúlyozása és a birodalom létével való szembenállása csupán a XX. sz. 10-es éveiben került a figyelem középpontjába.

A Magyar királyi honvédség katonai tanintézeteiben az idegen nyelvek oktatását elsőrangú feladatnak tekintették. A nyelvtanítás módszere is az akkori legmodernebb felfogás szerint történt. A tartalékos tisztek idegennyelv-tudása is elfogadható volt, mert a polgári középfokú oktatásban is fontos szerepet kapott az idegen nyelvi képzés, amit az általános műveltség egyik összetevőjének tekintettek. A honvéd nevelő- és képzőintézetekben a közműveltségi tárgyak oktatása háttérbe szorult a szakmai tárgyakkal szemben, valamint a szakmai és közműveltségi tárgyak aránya sem kedvezett a közműveltségi tantárgyaknak.

A csapatok kiképzése is sok furcsasággal szolgált a verbális kommunikáció terén. Érdekes példa erre a hadseregben kialakult sajátos kommunikáció: csak a vezényletben volt kötelező a német, magyar vagy a horvát nyelv. A tisztek, tiszthelyettesek és a legénység a „gulasch language” segítségével értette meg magát. Szinte biztos, hogy ezt az egymást követő „generációk” átadták egymásnak, s egy idő után már fel sem tűnt a használt nyelv szokatlan szókincse és struktúrája.

Az idegen nyelvek oktatására szolgáló tananyagokról meg lehet állapítani, hogy a kiegyezés után született és használt tananyagok a kor módszertani ismereteinek megfeleltek, a lehetőségekhez képest a gyakorlatban hasznosítható ismeretek átadására

törekedtek. A tankönyvek írói hivatásos tisztek voltak, akik tapasztalatból tudták, milyen nyelvtudásra lehet szüksége a jövőbeni tisztnek és a katonának. Ezeket a személyes tapasztalatokat, szakmai és nyelvi ismereteiket öntötték használható nyelvkönyvek formájába.

Dolgozatomban arra kerestem választ, hogy a történelmünk során már egyszer létezett soknemzetiségű hadsereg hogyan oldotta meg a nyelvi különbözőségekből adódó nehézségeket. Az már bizonyos, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia — minden gyengesége és fogyatékosága ellenére — máig is egyetlen komolyan vehető mintaképe maradt az egyesülő Európának.

A Magyar Honvédség helyzete — mind társadalmi, mind belső stabilitását illetően — még nem érte el a stabil „állapotot”, amely elengedhetetlen a sikeres munkavégzéshez. A végbemenő változások az egész honvédség struktúráját — szervezeti és tartalmi vonatkozásban — mélyrehatóan érintik. Az általam vizsgált témakört illetően vannak széles körben elismert eredmények, pl.: az új követelményeknek megfelelő nyelvvizsga-rendszer kiépítése, a szükséges oktatási, ellenőrzési és vizsgáztatási rendszer kidolgozása, a nyelvtanárok és vizsgáztatók felkészítése és kiképzése az új követelményeknek megfelelően, a honvédség részéről felmerülő speciális igények — az oktatási folyamatba nem szervesen illeszthető kurzusok levezetése (pl. Székesfehérvár) — teljesítése. Elismerésre méltó a honvédség anyagi és személyi áldozatvállalása a nyelvvizsga területén. Évente több ezren vesznek részt nyelvtanfolyamokon és zárják sikeresen tanulmányaikat. Ugyanakkor az a döntés, hogy csak az *angol*, *német* és *francia* nyelvek ismeretét és oktatását ismerik el, a további nemzetközi együttműködés során nehézségeket okozhat. Vannak olyan speciális területek, ahol pl. a szomszédos nyelvek ismerete, vagy a NATO Déli szárnyához való tartozás kapcsán az olasz nyelv tudása fontos és hasznos lenne. De az elfogadott szabályozás megköti mind a parancsnokok, mind a tisztek kezét a tanulandó nyelvet illetően.

A főiskolai és egyetemi képzés területén ellentmondásos a helyzet. Míg a főiskolai karon még mindig az idegen nyelv a „mumus” a tantárgyak sorában és az avatásra nem bocsátható hallgatóknál a nyelvvizsga hiánya a legfőbb ok,²⁵⁷ addig az egyetemen ez az arány jóval „kedvezőbb”. A hivatalos adatok azt mutatják, hogy az egyetemekre felvett hallgatók csupán 1/3-a rendelkezik nyelvvizsga bizonyítvánnyal.

²⁵⁷ Idén is — a jelenlegi (november) helyzet alapján — a 100 végzős hallgatóból kb. 45%-ának nincs meg a szükséges nyelvvizsgája. De azt is hozzá kell tenni, hogy ez nem honvédségi specifikum. A civil főiskolákon és egyetemeken is a végzősök kb. 10%-a nem kap diplomát a szükséges nyelvvizsga papír hiánya miatt.

Mindig Európára hivatkozunk, de ott sem tökéletes a helyzet. A jól képzett iskola-rendszer, a nagyobb múlttal rendelkező idegennyelv-oktatás, a preferált nyelvek állandó jelenléte — pl. Hollandia, Belgium —, a kisebb-nagyobb nemzeti csoportok kultúrájának, nyelvének folyamatos ápolása mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy az Európai Unió tagállamainak lakói idegennyelv-ismerete széleskörű és biztosak legyen. Mégis az EU polgárainak 45%-a csak anyanyelvén beszél, az angolt 41%, a franciát 19 és a németet 10% beszéli második nyelvként. Pontos adatok nincsenek az idegen nyelveket beszélők korosztályi megosztottságáról, de határozottan ki lehet jelteni, hogy az idősebb generációnál ez az arány még alacsonyabb. Biztos vagyok abban, hogy arányaiban nálunk sem rosszabb a helyzet. Folyamatos, következetes és perspektívát mutató oktatással ez a viszonylagos hátrány gyorsan ledolgozható. Hiszen az idegen nyelv az Európával való kommunikáció és kapcsolattartás elengedhetetlen eszköze.

Napjainkban a hadtudomány és a hadi technika szinte követetetlen fejlődése, az internet által nyújtott információ áradat, az egyéni tapasztalatok nagyon gyors gyarapodása még inkább szükségessé teszi a gondolatok, tapasztalatok cseréjét. Nem szabad megegnedni, hogy a Művelődési Házak bezárása, a számítógépek egyéni használata és a rohanó munkatempó „elidegenítse” egymástól azokat, akiknek *együtt* kell dolgozni. Az egyetemnek fel kellene vállalnia a tudományos élet koordinátori szerepét – találkozókat, tapasztalatcseréket, konferenciákat, könyvklubokat kellene szerveznie, s a számítástechnika nyújtotta lehetőségeket kihasználva mindenki számára elérhetővé kellene tenni a programok helyét és idejét; sőt on-line beszélgetéseket/konferenciákat is lehetne szervezni megadott szakmai témákról, az adott kérdés szakértőinek, mint moderátoroknak bevonásával.

Napjainkban még elkeserítőbb a helyzet. Csak Budapesten a könyvtárba beiratkozottak száma az elmúlt tíz év alatt drasztikus mértékben csökkent. Nem hiszem, hogy ez a drasztikus csökkenés csakis az internet rohamos elterjedésével magyarázható. A könyvtárak jól képzett rendszere egyre szűkül, a könyveket vásárolók száma egyre csökken. A mai információ-dömpingtől terhes korszakban még inkább szükség lenne az elmélyült olvasásra, a könyvtárak atmoszférájának átélésére és az általunk biztosított lehetőségek kihasználására.

Hasonló feladatokkal szembesülünk napjainkban is. Szükség van olyan fórumokra, ahol a felelősen gondolkodók megoszthatják gondolataikat, tapasztalataikat, kétségeiket. Az „Új Honvédségi Szemle”, „Altiszt” és a „Magyar Honvéd” minden jobbító szándéknak, véleménycserének, látókör bővítését szolgáló megnyilvánulásnak teret adott és ad. Sokan vannak, akik rendszeresen cikkeket, tanulmányokat írnak a hadsereg életével kapcsolatos

gondokról és — ha a szűken vett témát veszem — a szaknyelvvvel kapcsolatos bizonytalanságokról, a nyelvoktatással kapcsolatos elvárásokról. A közös cél érdekében meg kell teremteni az együtt-gondolkodás fórumait, hiszen céljaink és feladataink is közösek

Napjainkban a lehetőségek még nagyobbak. Magán és hivatalos pályázatok nagy száma teszi lehetővé a szakmai és egyben nyelvi tovább- és átképzéseket. Magyarország jó hírének köszönhetően több nemzetközi misszióhoz csatlakozhattunk, NATO tagságunkból adódóan sokan képviselik hazánkat különböző bizottságokban, munkacsoportokban. Oktatási programok, konferenciák, kutatási felhívások bővítik a külföldi utazások és tanulási lehetőségeket. Reménytelen vállalkozás lenne valamilyen formában is számszerűsíteni, hogy az elmúlt pár évben hányan, hol, milyen céllal és eredménnyel voltak külföldön. Ha a szervezet oldaláról nézzük ezt a tendenciát — nagyon drága és nem mindig teljesülnek a hozzá fűzött elvárások; ha az egyén oldaláról nézzük — kevés a lehetőség, túl rövidek az utazások. Mind a két félnek igaza van, s mégis jobban ki kellene használni a lehetőségeket, elmondani, elgondolkodni és okulni a tapasztalatokból, odafigyelni mások véleményére, s tanulni másoktól.

ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. A korabeli szakirodalom áttanulmányozása és a Levéltári kutatások alapján összefoglaltam az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregeiben folyó idegen nyelvi kommunikáció történetét, annak legfontosabb jellemzőit. Külön vizsgáltam az egyes állománykategóriákra vonatkozó nyelvképzés sajátosságait.
2. A korabeli szakirodalomban fellelhető anyag alapján bizonyítottam, hogy a Monarchia tanintézeteiben folyó nyelvképzés legfontosabb előfeltétele volt a polgári iskolákban folyó nyelvtanítás színvonalas végrehajtása.
3. Bizonyítottam, hogy a Magyar királyi honvédség tanintézeteiben folyó idegen nyelvi oktatás formái és azok hatékonysága megfelelt a kor követelményeinek, mert ez a hatékonyság bizonyítottan hozzájárult a Magyar királyi honvédség kiképzettségéhez és képességeinek kialakításához.
4. Levéltári kutatások alapján megvizsgáltam az idegen nyelvi képzés személyi, anyagi és tárgyi feltételeit a korabeli tanintézetekben.
5. Feltártam a soknemzetiségű milliós modern haderő kiképzésében jelentkező nyelvi nehézségeket és annak feloldására tett kísérleteket.

További lehetséges kutatási irányok

A további kutatás iránya lehet, a kiegyezés és az első világháború közötti időszakban az Osztrák-Magyar Monarchiában a politikai, nemzetiségi, gazdasági és egyéni érdekellentétek természetének vizsgálata. A Magyar királyi honvédség szervezete a kor politikai és gazdasági lehetőségei mellett mind a felszereltsége, mind felkészültsége elérte a kor színvonalát. Ennek részletei jórészt ma még nincsenek megfelelően kidolgozva.

Tovább szükséges vizsgálni:

- a soknemzetiségű monarchia haderejében a nyelvi sokszínűséget.
- A jól működő közigazgatási, oktatási szervezetek különböző nemzetiségű alkalmazottai együttműködésének mechanizmusait.
- A nemzetek felettsége és az önálló nemzeti értékek egyensúlyát és problémáit.
- A Magyar királyi honvédség katonai tanintézteiben és a polgári oktatási intézményekben folyó nyelvoktatás módszereit.
- A honvéd nevelő és képző intézetekben a közműveltségi tárgyak oktatásának színvonalát
- A csapatok kiképzésében a verbális kommunikációt.

A kutatás alapvető célja a jelenlegi idegennyelv-oktatási koncepciók felülvizsgálatához, alternatívák kidolgozásához a történelmi tapasztalatok bemutatása.

Kutatás lezárva:

Budapest, 2004. június 30.

Sárkányné Szabó Olga

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A FIUMEI m. kir. tengerészeti akadémia IV. értesítője az 1899-1900-i tanévről. Közli: Kotán Dezső Eger : nyomtatott az egri nyomda részvénytársaságnál, 1900. 85 p.
2. A M. KIR. HONVÉDSÉGI Ludovika Akadémia tisztképző és tisztitanfolyamában előadott tárgyak vázlata. Budapest : Kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1873. 102 p.
3. A M. KIR. SOPRONI honvéd-főreáliskola 1898-1906. könyvtári jegyzéke. Sopron : Romwalter Alfréd kö- és könyvnyomdai műintézete, 1907. 78 p.
4. A MAGYAR KORONA országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal Pest : Nyomatott az Athenaum Nyomdájában, 1871. 595 p.
5. A MAGYAR SZENT korona országainak 1910. évi népszámlálása. Szerkesztette és kiadja a magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest : Athenaum irodalmi és nyomdai Társulat nyomása, 1912. 880 p.
6. A NAGYVÁRADI magyar kir. állami főreáliskola értesítője az 1899-1900 tanévről. Nagyvárad : Láng József könyvnyomdája, 1900. 88 p.
7. A SOPRONI m. kir. Állami főreáliskola értesítője 1913-14. Sopron : Romwalter Alfréd kö- és könyvnyomdája, 1904. 96 p.
8. A TÖRTÉNELMI Magyarország Atlasza és adattára 1914. Pécs : Talma kiadó, 2001. 247 p.
9. ADALÉKOK a honvéd Ludovika Akadémia történetéhez. Összeállította: Vághó Ignác. Budapest : Pesti Könyvnyomda - Részvénytársaság, 1899. 213 p.
10. ALLMAYER-BECK Johann Christoph: A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchiában. Hadtörténelmi Közlemények 1888/4. szám, 668- 676 p.
11. ALTISZTI kézikönyv a cs. és kir. közös hadsereg valamint a m. kir. honvédség gyalogsága részére. Szerkesztette: Rákos Ernő Budapest 1914. 101 p.
12. APPONYI Albert: Emlékirataim Ötven év. Budapest [k.n.], 1922. 257 p.
13. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem története 1635-1985. Szerksztette: Sinkovics István Budapest : ELTE Soksz., 1985. 448 p.
14. BERKÓ István-SUHAI Imre: A Magyar királyi honvédség története 1868-1918. Budapest : M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1928. 601 p.
15. BREZNAY Imre: Népoktatásunk és az egységes nemzeti állam. Eger : az érseki lyceum Könyvnyomdája, 1903. 69 p.

16. CORPUS Juris Hungarici Complex KJK KERSZÖV (CD-n)
17. CSURA Miklós és Dr. vitéz PÉTERFY Károly: Tansegédlet a magyar nyelv és irodalom tanításához a m. kir. honvéd hadapródiskolák II. évfolyama számára. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1941. 16 p.
18. DEÁK István: Volt egyszer egy tisztikar. Budapest : Gondolat, 1993. 333 p.
19. DR. FINANCZY Ernő: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Budapest : Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 1896. 210 p.
20. DR. KÁRPÁTI Károly: A soproni magyar királyi állami főreáliskola XXI-ik értesítője az 1895-96 tanévről. Sopron : Romwalter Alfréd kö- és könyvnyomdai műintézete, 1896. 76 p.
21. DR. MÁRKI Sándor: Nyelv és katonaság (1526-1790). [h.n.] : [k.n.], [é.n.]. 26 p.
22. DR. PAP Zoltán: A magyar vezényszó és a király hadiparancsa. Budapest : Független Magyarország Hírlapkiadó Vállalat, [é.n.]. 36 p.
23. Dr. SZABÓ József: Magyar tisztek a Monarchiában a századforduló idején. Budapest : Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 1994. 69 p.
24. DR. SZTRIPSZKY Hiador: A magyar vezényszó történetéhez. Budapest : az Athenaeum Irod. és Nyomdai R.-társ. Nyomása, 1909. 22 p.
25. FELKAI László: Magyarország oktatásügye a millennium körüli években. Budapest : Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1994. 164 p.
26. FELKAI László—ZIBOLEN Enebre: A magyar nevelés története. II. kötet Budapest : Felsőoktatási koordinációs Iroda, 1993. 217 p.
27. FELSZEGHY Ediltrud: A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon. Budapest : [k.n.], 1938. 234 p.
28. FRANCZIA nyelvtan. Tankönyv a m. kir. honvéd nevelő- és képzőintézetek számára. Szerkesztette: Mendlik Alajos Budapest : Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1900. 292 p.
29. GABÁNYI János ollyói: A katonai magyar nyelv. Budapest : Stephaneum nyomda és könyvkiadó R.T., 1923. 53 p.
30. GALIK Károly: A magyar nyelvtani oktatás válsága. Kalocsa : Nyomatott Werner Károly Könyvnyomdájában, 1913.
31. GANGEL Erzsébet: A soproni m. kir. „Zrínyi Ilona” honvédtiszti leánynevelő intézet története 1850-1936. Budapest : Szénásy Béla, 1937. 72 p.
32. GARAY Lajos: A pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola története. Pécs : [k.n.], 1939. 252 p.
33. GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: A Habsburgok. Budapest : Gondolat, 1977. 362 p.

34. GYAKORLATI szabályzat a magyar királyi honvéd gyalogság számára. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1899. 210 p.
35. HADI műszótár magyar-németül, német-magyarul. Közrebocsátja: Kiss Károly Pest : Kiadja Heckenast Gusztáv, 1843. 462 p.
36. HAJDU Tibor: Hivatásos és tartalékos tiszték a Monarchia hadseregében. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1989. 52 p
37. HAJDU Tibor: Tisztikar és középosztály 1850-1914.. Budapest : Historia MTA Történettudományi Intézet, 1999. 342 p.
38. HERVATSKA citanka. Sastavio: Ivan Marso Budapesti : Tiskano u kr. ugarskoj sveucilistnoj tiskarni, 1874. 81 p.
39. HORN Ödön: Rövidkatonai orosz nyelvtan. Budapest : Grill cs. és kir. udvari könyvkereskedése, 1895. 153 p.
40. KATONAI olvasókönyv a magyar kir. honvédség iskolái számára. Szerkesztette: Vághó Ignác. Nagykanizsán nyomtatott Fischel Fülöpnél, 1886. 141 p.
41. KEMÉNY Ferenc: Összehasonlító aphorismák a katonai és polgári nevelés köréből. Budapest : Légrády Testvérek, 1888. 70 p.
42. KERTÉSZ Manó: Hadsereg. Különlenyomat a Magyar Katonai Szemle 1934. júniusi számából, [h.n.] : Ladányi Jánosné könyvnyomdája, 13 p.
43. KERTÉSZ Manó: Katonai műszavakról. Különlenyomat a „Jubilee volume in honour of Prof. Berhard Heller” c. műből. 91-94 p.
44. KERTÉSZ Manó: Katonaság. Különnyomata Nyelvtudományi Közlemények, 1936. évi kötetéből. 159-169 p.
45. KISS Kálmán: Fejezetek a katonai és polgári orosznyelv-oktatásunk történetéből (1887-1945). Nyíregyháza : Bessenyei György Könyvkiadó, 1994. 17 p.
46. KUSNIEWICZ Andrzej: Vallomás az Osztrák-Magyar Monarchiáról. Előadás a Trieszt melletti Duino-kastélyban rendezett 1983. évi Közép-Európa szimpóziumon : kézirat
47. LUX Gyula: A modern nyelvek tanulása és tanítása. Miskolc : Klein, Ludvig és Szelényi R.T. könyvnyomdája, 1925. 199 p.
48. M. kir. Országos Katonai Tudományos és Kaszinó Egyesület. Alapszabályok. Budapest 1922.
49. MAGYAR hadinyelvtan a császári, királyi osztrák hadsereg tisztjei számára. Szerkesztette: Péterffy Gyula. Pest : Nyomtatta és kiadja Trattner—Károlyi, 1853. 485 p.
50. MAGYAR nyelvoktatás Jutason. Összeállította: Szatlmayer János. Veszprém : Egyházmegyei könyvnyomda, 1944. 76 p.
51. MAGYAR nyelvtan Irály-, Szerkezettan és olvasókönyv a tisztképző tanfolyam I. évfolyama számára. Szerkesztették: Ligárt János és Dr. Radnai Rezső. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1893. 209 p.

52. MAGYARORSZÁG hadtörténete. II. Szerkesztette: Tóth Sándor Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1985. 657 p.
53. MAGYARORSZÁG története VI-VII. Budapest : Akadémiai, 1979. 1983. 768 p.; 608 p.
54. MAGYAROSAN, katonásan. Segédkönyv a katonai írásmód („Írálytan”) oktatásához. Szerkesztette és kiadja: vitéz Rózsás József Budapest : Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1942. 95 p.
55. MAGYAR-román katonai nyelvtan. Kézikönyv előljárók részére az allatvalókkali érintkezésben. Összeállította: Mága József cs. és kir. főhadnagy a 33-dik számú gyalog-sorezredben. Budapest : Károlyi, Morvay és Mérei nyomása, 1882. 176 p.
56. MARTINKÓ József: Cögerek és katkósok. Budapest : PETIT REÁL Könyvkiadó, 1998. 178 p.
57. MÓRICZ Pál: A magyar királyi honvéd 1868-1918. Budapest : Atheneum irodalmi és nyomdai R.-T- kiadása, 1928. 211 p.
58. MOSONYI Levente: A magyar katonai nevelés történetének egyik kiemelkedő fejezete (Az első magyar katonai-középiskola létrejötte és működése 1898-1914 között) 1991. Doktori dolgozat
59. NAGY Képes Millenniumi Hadtörténet. Budapest : Rubicon kiadó, 2000. 331 p.
60. NÉMET irodalmi olvasókönyv I. II. kötet. Az irány-, szónoklat-, vers- és költészettan vázlataival ellátva. A középiskolák III-VI., a honvéd hadapród- és tisztképző iskolák I.-II. évfolyamának stb. használatára Szerkesztette: Demek Győző dr. Nagyvárad : Laszky Ármin kiadása, 1908. I. kötet 286 p.
61. NÉMET olvasókönyv középiskolai használatra. Szerkesztette: Dr. Heinrich Károly, Budapest : Kiadja Kókai Lajos, 1885. 102 p.
62. OKTATÁSI utasítás a m. kir. honvéd nevelő- és képzőintézetek részére. Általános határozványok. Budapest : Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1918. 39 p.
63. PALÓCZY Lipót: Francia nyelv- és olvasókönyv. Budapest : Franklin-Társulat, 1884. 274 p.
64. PICHALA Imre: A magyarországi középiskolák rendje. Budapest : Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1905. 367 p.
65. PILCH Jenő: Ausztria és Magyarország hadsereg. Budapest : Lampel R.Kk. (Wodianer F. és Fiai) R.T. könyvkiadó-vállalata,
66. POLGÁRI iskolai tankönyvek 1868—1945. Budapest : OPKM, 1983. 215 p.
67. RÁBEL László: Hivatalos nyelvünk. Sopron : Romwalter Alfréd kö- és könyvnyomdai műintézete, 1914. 236 p.
68. RÁSKAY Pál—SZABÓ Zoltán: A kőszegi „Hunyadi Mátyás” katonaiskola története 1856—1918—1945. Budapest : Kiadja a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1995. 341 p.

69. REDEN Alexander Sixtus von: Az Osztrák-Magyar Monarchia Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig. Budapest/Salzburg : Széchenyi kiadó / Druckhaus Nonntal Bücherdienst, 1989. 307 p.
70. REGEMENTEK Exercitiuma. A Károlyiak levéltárából közölte Éble Gábor, Károlyi Ferencz gróf és kora. Bpest, 1893. 597-623 p.
71. REÖTHY Vladimir: A magyar nyelv tanításáról a nemzetiségi iskolában. Budapest : Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1905. 27 p.
72. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest : Osiris Kiadó, 2002. 668 p.
73. SIMONYI Zsigmond: Jó magyarság. Szentgotthárd : Wellish Béla Kiadása, [é.n.]. 90 p.
74. SIMONYI Zsigmond: Helyes magyarság. Budapest : Athenaeum irodalmi és nyomdai R-T kiadása, 1903. 126 p.
75. SOMOGYI József: Hazánk közoktatásügye a II. világháborúig. Budapest : Eggenberger, 308 p.
76. STROMFELD Aurél: Hadseregszervezés. Budapest : Magyar Katonai Közlöny kiadása, 1911. 275 p.
77. SZABÓ Mária: A történelmi tudat formálása a két világháború közötti honvéd reáliskolai nevelőintézetekben, a Ludovika Akadémia előkészítő iskoláiban. Egyetemi doktori értekezés 1993. 195 p.
78. SZABÓ Mária: Hadsereg, politika, társadalom Magyarországon a két világháború között. Budapest : Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi egyetem Hadtörténelem Tanszék Hadtörténelmi jegyzet, 175 p.
79. SZAKNYELVI divatok. Szerkesztette: Bíró Ágnes. Budapest : Gondolat, 1989. 298 p.
80. SZEMELVÉNYEK, dokumentumok a polgári iskola hazai történetéből. Összeállította: Simon Gyula. Országos Pedagógiai Intézet : 1987. 199 p.
81. SZENTESY József: A nagyváradi m. kir. honvéd hadapródiskola története 1898-1941. Nagyvárad : Bagossy Mihály „Bihari” nyomdája, 1943. 115 p.
82. SZERVI határozványok a magy. Kir. Honvéd nevelő- és képzőintézetek számára. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1898. 53 p.
83. SZIRBIK Ferenc: Az angol nyelv terjeszkedése Magyarországon 1914-ig. Kecskemét [k.n.], 1941. 71 p.
84. SZOBOSZLAY Miklós: Gimnáziumi tanterveink idegen nyelvi oktatási célkitűzéseink elemzése. Budapest : Tankönyvkiadó, 1960. 516 p.
85. SZVORÉNYI József: Magyar nyelvtan tanodai s magánhasználatra. Budapest : Franklin Társulat, 1876. 376 p.

86. TÁJÉKOZTATÓ a cs. és kir. hadseregbeli katonai akadémiákba való fölvételre pályázók részére. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1904. 34 p.
87. TÁJÉKOZTATÓ a m. kir. honvéd hadapródiskolákba való fölvételre pályázók részére. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1902. 23 p.
88. TÁJÉKOZTATÓ a modern nyelvek tanítására a m. kir. honvéd nevelő- és képzőintézetekben. Összeállította: Dr. Sármay József. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1911. 34 p.
89. TANTERV a m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia számára az 1895/6. tanévre. Budapest Pesti könyvnyomda részvénytársaság, 1895. 105 p.
90. TANTERV a magyar királyi honvéd hadapródiskolák számára. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1908. 78 p.
91. TANTERV és utasítás az elemi népiskola számára. Budapest : Magyar Királyi Tudományegyetem Nyomda, 1906. 335 p.
92. TANTERV. Harcképesség. Miskolc : Fodor Zoltán Könyvkereskedése, 1908. 54 p.
93. TASCHENAATLAS von Österreich-Ungarn. Wien und Leipzig, Freytag und Brendt, [é.n.] 129 p.
94. TERESTYÉNI Ferenc: Az állami élet nyelve (nyelvünk a reformkorban) Cikkgyűjtemény. Budapest :[k.n.], 1955. 114 p.
95. TIMON Zoltán: Latin-görög helyett angol-német. Közművelődési Tanulmány. Arad : Aradi Nyomda Részvénytársaság könyvnyomdája, 1906. 75 p.
96. TOEPLER Theophil Eduard: Német grammatika a tanuló ifjúság számára. Pesten : Heckenast Gusztávnál, MDCCCXXXIX. 212 p.
97. UTASÍTÁS a m. kir. honvéd nevelő- és képzőintézetek tanterveihez. [h.n.] : [k.n.], 1896. 46 p.
98. VEZÉNYSZAVAK és az új kiképzési utasítás rövid katonai kivonata. M. kir. honvédcsapatok részére. Összeállította: Hegedűs Mihály főhadnagy. Budapest : Kiadja a Községi Nyomda, 1889. 55 p.
99. ZDELLER Antal: Horvát nyelvtan a magy. kir. honvédségi Ludovika Akadémia hallgatói számára. Budapest : Légrádi Testvérek, 1882. 173 p.
100. ZSEBBE való orosz nyelvtan. Szerkesztette: Szabó Endre Budapest, : Nyomatott a magyar. kir. Egyetemi könyvnyomdájában, 1888. 251 p.

ÚJSÁGOK, FOLYÓIRATOK

1. Akadémiai Közlemények
2. Educatio
3. Hadtörténelmi Közlemények
4. Katonai Tudósító (majd Katonai Szemle) 1909-1912 évfolyamai
5. Közgazdasági Szemle
6. Ludovika Akadémia Közlönye
7. Magyar Katonai Közlöny
8. Magyar Katonai Szemle
9. Magyar Nyelvőr
10. Magyar Paedagogia
11. Modern nyelvoktatás
12. Nyelvtudományi Közlemények
13. Pedagógiai Szemle 1985-től
14. Századok
15. Új Honvédségi Szemle
16. Új Pedagógiai Szemle 1990-től
17. Vasárnapi Újság

MELLÉKLETEK

1. Magyarország népei és nyelvei

A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Pécs : Talma, 2001. p. 60.

2. Elemi iskolai tanterv

Tanterv és utasítás az elemi népiskola számára. Budapest : Magy. Kir. Tudegy. Nyomda, 1906. p. LVI.

3. Polgári iskolák óraterve

POLGÁRI iskolai tankönyvek 1868—1945. Budapest : OPKM, 1983. p. XIII.

4. A gimnáziumi és reáliskolai óratervek

Pichala Imre: A magyarországi középiskolák rendje. Budapest : Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1905. p. 170., p. 190.

5. Néhány katonai és polgári tanintézet tantervének összehasonlítása

KEMÉNY Ferenc: Összehasonlító aphorismák a katonai és polgári nevelés köréből. Budapest : Légrády Testvérek, 1888. p. 17.

6. Tanterv a hadapródiskolák számára

TANTERV a magyar királyi honvéd hadapródiskolák számára. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1908. p. 2.

7. Tanterv a honvéd főreáliskolákban tanított tárgyakról

TANTERV a m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia számára. Budapest Pesti könyvnyomda részvénytársaság, 1895. p. 34.

8. Tanmenet a Ludovika Akadémia tanfolyamain

ADALÉKOK a honvéd Ludovika Akadémia történetéhez. Összeállította: Vághó Ignác. Budapest : Pesti Könyvnyomda - Részvénytársaság, 1899. p. 28.

9. Magyar tankönyv tartalomjegyzéke

MAGYAR nyelvtan Irály-, Szerkezettan és olvasókönyv a tisztképző tanfolyam I. évfolyama számára. Szerkesztették: Ligárt János és Dr. Radnai Rezső. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1893. p. V-VII.

10. Horvát tankönyv tartalomjegyzéke

HERVATSKA citanka. Sastavio: Ivan Marso Budapesti : Tiskano u kr. ugarskoj sveucilistnoj tiskarni, 1874. p. I-II.

11. Francia nyelvkönyv részlete

PALÓCZY Lipót: Francia nyelv- és olvasókönyv. Budapest : Franklin-Társulat, 1884. p. 41-42.

12. Magyar-román mondat-gyűjtemény

MAGYAR-román katonai nyelvtan. Kézikönyv előjárók részére az allatvalókkali érintkezésben. Összeállította: Mága József cs. és kir. főhadnagy a 33-dik számú gyalog-sorezredben. Budapest : Károlyi, Morvay és Mérei nyomása, 1882. p. 108-109.